

УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ.
ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З
ПРАВ ЛЮДИНИ.**

ЧАСТИНА 2.

2025

УДК 341.645:341.231.14
К-95

*Ухвалено до друку Вченою радою
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
16 грудня 2024 р., протокол № 5*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

В.О. Боняк, доктор юридичних наук, професор (Дніпровський державний університет внутрішніх справ);

Л.М. Добробог, доктор юридичних наук, професор (Дніпровський державний університет внутрішніх справ);

С.М. Перепьолкін, доктор юридичних наук, професор (Університет митної справи та фінансів).

К 95 Кучук А.М., Легка О.В.

Забезпечення людських прав. Практика Європейського суду з прав людини. Частина 2: навч.-метод. посіб. Дніпро: Середняк Т.К., 2025. 189 с.

АВТОРИ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ПОСІБНИКА:

Кучук А.М. – передмова, розділи 1, 2, 3

Легка О.В. – розділи 4, 5, 6, 7

ISBN

Посібник адресований студентам, аспірантам та науковцям, які цікавляться проблематикою захисту людських прав в державах-членах Ради Європи. Він надає необхідний теоретичний фундамент та практичні інструменти для проведення самостійних досліджень у царині забезпечення людських прав. Особлива цінність посібника полягає у систематичному аналізі судової практики Європейського суду з прав людини, що дозволяє сформулювати критичне мислення та здатність до аналізу складних правових ситуацій.

УДК 341.645:341.231.14

© СумДПУ, 2025
© УМСФ, 2025
© Кучук А.М., 2025
© Легка О.В., 2025

З М І С Т

Передмова	6
Розділ 1. Практика ЄСПЛ щодо захисту прав, які забезпечують природне існування фізичної особи	8
1.1. Право на життя (ст. 2 Конвенції)	11
1.1.1. Тлумачення ст. 2 Конвенції	12
1.1.2. Позитивні зобов'язання держави	14
1.1.3. Часові межі	15
1.2. Свобода від катувань (ст. 3 Конвенції).	17
1.2.1. Загальні положення.	18
1.2.2. Доктрина мінімального рівня жорстокості.	20
1.2.3. Види забороненого поведження (та покарання).	22
1.2.4. Стандарт та тягар доведення	25
1.2.5. Окремі випадки застосування ст. 3 Конвенції	26
1.3. Свобода та особиста недоторканність (ст. 5 Конвенції).	29
1.3.1. Загальні положення.	30
1.3.2. Законність тримання під вартою	34
1.3.3. Обґрунтована підозра	35
1.3.4. Підстави затримання	35
1.3.5. Розумний строк	36
Контрольні запитання і завдання	38
Розділ 2. Практика ЄСПЛ щодо захисту прав, які забезпечують соціальне буття особи	41
2.1. Право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції)	44
2.1.1. Розуміння справедливого суду	46
2.1.2. Незалежність та неупередженість суду	47
2.1.3. Доступ до суду	49
2.1.4. Публічний розгляд справи	50
2.1.5. Розгляд справи у розумний строк	51
2.1.6. Виконання судового рішення	52
2.2. Право на приватність (ст. 8 Конвенції)	53
2.2.1. Загальні положення	54
2.2.2. Право на повагу до приватного життя	55
2.2.3. Питання екології	56
2.2.4. Право на повагу до сімейного життя	58
2.2.5. Право на повагу до житла	60
2.2.6. Право на повагу до кореспонденції	62
2.3. Свобода думки, совісті і віросповідання (ст. 9 Конвенції).	64

2.3.1. Загальні положення.	66
2.4. Право на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції)	69
2.4.1. Загальні положення	71
2.4.2. Свобода вираження поглядів в аспекті захисту репутації	73
Контрольні запитання і завдання	75
Розділ 3. Практика ЄСПЛ щодо захисту політичних та соціально-економічних прав	78
3.1. Свобода мирних зібрань (ст. 11 Конвенції).	81
3.1.1. Загальні положення	83
3.1.2. Характеристика мирного зібрання	84
3.1.3. Позитивні обов'язки держави	87
3.1.4. Принципи забезпечення права на мирні зібрання	88
3.2. Захист власності (ст. 1 Першого протоколу)	89
3.2.1. Загальні положення	91
3.2.2. «Володіння» та інші права власності	91
3.2.3. Законність як підстава обмеження права власності	93
3.2.4. Суспільний чи загальний інтерес	94
3.2.5. Пропорційність	94
3.2.6. Горизонтальний аспект	95
3.2.7. Право ЄС	96
3.3. Право на вільні вибори (ст. 3 Першого протоколу)	97
3.3.1. Загальні положення	99
3.3.2. Окремі аспекти права на вільні вибори	100
Контрольні запитання і завдання	102
Розділ 4. Практика застосування ЄСПЛ окремих статей Конвенції	105
4.1. Заборона рабства та примусової праці (ст. 4 Конвенції)	108
4.2. Принцип «жодного покарання без закону» (ст. 7 Конвенції)	113
4.3. Право на шлюб у практиці ЄСПЛ (ст. 12 Конвенції)	118
Контрольні запитання і завдання	123
Розділ 5. Заборона зловживання правами	126
5.1. Зловживання правами: національний контекст	131
5.2. Заборона зловживання правами за ст. 17 Конвенції	137
Контрольні запитання і завдання	147

Розділ 6. Виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ в Україні	149
6.1. Виконання рішень ЄСПЛ: конвенційний механізм	153
6.2. Національний механізм виконання рішень ЄСПЛ	158
6.3. Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ	162
Контрольні запитання і завдання	166
Розділ 7. «Пілотні рішення» ЄСПЛ	168
7.1. Поняття «пілотних рішень»	174
7.2. Процедура прийняття «пілотних рішень»	178
7.3. «Пілотні рішення» проти України	182
Контрольні запитання і завдання	184
Предметний покажчик	186

ПЕРЕДМОВА

Протягом останніх десяти років національне законодавство зазнало змін, спрямованих на впровадження практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, до низки нормативно-правових актів, що регулюють організацію та функціонування органів публічної влади, було включено принцип верховенства права. У цих актах зазначається, що принцип верховенства права слід тлумачити через прецеденти Європейського суду з прав людини.

Додатково, Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріпив статус Європейської конвенції з прав людини, а також прецедентів Європейського суду з прав людини як джерела права. Однак аналіз рішень національних судів і справ, які розглядає Європейський суд проти України, свідчить про наявність труднощів у належному розумінні й застосуванні цих рішень у національній правовій системі.

Це зумовлює потребу впровадження в закладах вищої освіти навчального курсу, присвяченого практиці Європейського суду з прав людини, адже такі знання є ключовим елементом для формування сучасного фахівця у правничій сфері. Зокрема, вивчення цього курсу сприяє кращому розумінню національних джерел права, зокрема положень Конституції, що стосуються людських прав.

У навчальному посібнику приділено увагу важливим аспектам, що сприяють формуванню критично мислячого правника:

- 1) акцент на розумінні «духу» рішень Європейського суду з прав людини;
- 2) структурований виклад основних тем із виявленням проблемних питань для стимулювання пізнавальної активності студентів;
- 3) використання завдань, які перевіряють не лише засвоєння матеріалу, але й уміння критично мислити, аналізувати факти й аргументувати рішення;

4) рекомендації додаткової літератури, переважно напрацьовань відповідних служб ЄСПЛ, а також ознайомлення з ключовими рішеннями Європейського суду.

Мета посібника – у доступній формі висвітлити ключові положення курсу «Забезпечення прав людини. Практика ЄСПЛ» для здобувачів вищої освіти.

Автори сподіваються, що цей матеріал стане корисним для формування професійної компетентності сучасних правників, здатних ефективно працювати в умовах правовладдя.

РОЗДІЛ 1. ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПРИРОДНЕ ІСНУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Право на життя (ст. 2 Конвенції).

Свобода від катувань (ст. 3 Конвенції).

Свобода та особиста недоторканність (ст. 5 Конвенції).

1

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT) за запитом: Створи малюнок, що відображає (уособлює, символізує) право на життя, свободу від катувань та свободу і особисту недоторканність.

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) аналізувати справи, пов'язані з неналежним поведженням та визначати наявність чи відсутність у діях представників влади мінімального рівня жорстокості;
- 2) назвати як мінімум 4 критерії розмежовувати катування, нелюдського поведження та поведження, що принижує гідність;
- 3) тлумачити припис, закріплений у ст. 5 Конвенції;
- 4) охарактеризувати позитивні зобов'язання держави за ст. 2 Конвенції

Ключові терміни: абсолютне право; катування; мінімальний рівень жорстокості; нелюдське поведження; поведження, що принижує людську гідність; право на життя; свобода від катувань; свобода та особиста недоторканність

Додаткові джерела до вивчення теми:

1. Довідник із застосування статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Право на життя. URL https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr
2. Керівництво із застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Заборона катування. URL https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_ukr
3. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Право на свободу та особисту недоторканність. URL https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_5_ukr

Рекомендовані до перегляду фільми:

1. The Mauritanian – мавританець (2021).
2. The Handmaid's Tale – оповідь служниці (2017-2022).
3. Mr. Jones – ціна правди (2019).

Рішення ЄСПЛ, рекомендовані для опрацювання:

1. Справа Pretty проти Сполученого Королівства, Application no 2346/02, 29 April 2002, URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-60448>
2. Справа Ireland проти Сполученого Королівства, Application no 5310/71, 18 January 1978, URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57506>
3. Справа Ireland проти Сполученого Королівства, Application no 5310/71, 20 March 2018, URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181585>
4. Справа Nechiporuk and Yonkalo проти України, Application no 42310/04, 21 April 2011. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-104613>
5. Справа Ushakov and Ushakova проти України, Application no 10705/12, 18 June 2015. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-155199>
6. Справа Zaichenko проти України (№2), Application no 45797/09, 26 February 2015. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-152598>
7. Справа Al-Skeini and Others проти Сполученого Королівства, Application no 55721/07, 7 July 2011. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-105606>
8. Справа Guzzardi проти Італії, Application no 7367/76, 6 November 1980. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57498>
9. Справа A. and Others проти Сполученого Королівства, Application no 3455/05, 19 February 2009. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-91403>
10. Справа Vinter and Others проти Сполученого Королівства, Application nos 66069/09, 130/10 and 3896/10, 9 July 2013. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-122664>
11. Справа A. проти Сполученого Королівства, Application no 100/1997/884/1096, 23 September 1998. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58232>

1.1. Право на життя (ст. 2 Конвенції)

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння загальних принципів права на життя:

- ознайомтеся з текстом статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Зверніть увагу на її ключові положення:

- право на життя захищається законом;
- позбавлення життя допустиме лише за чітко визначених обставин (наприклад, самооборона, правомірне застосування сили для арешту);
- усвідомте, що право на життя є абсолютним і не підлягає обмеженням навіть під час надзвичайних ситуацій (стаття 15 Конвенції). Хоча є виняток з цього положення – смерть через правомірні воєнні дії.

2. Класифікація обов'язків держави за статтею 2:

- розрізняйте негативні обов'язки (утримання від свавільного позбавлення життя) та позитивні обов'язки (захист життя, проведення ефективного розслідування).

Позитивні обов'язки поділяються на:

- матеріальні обов'язки: запобігання загибелі відомих осіб від передбачуваної загрози (наприклад, *Osman проти Сполученого Королівства*);
- процесуальні обов'язки: ефективне розслідування фактів смерті (наприклад, *Al-Skeini and Others проти Сполученого Королівства*).

3. Огляд ключових справ ЄСПЛ.

Для кожної справи визначте:

- **фактичні обставини:** у чому полягала ситуація? Наприклад, було застосовано силу під час поліцейської операції (*McCann and Others проти Сполученого Королівства*);
- **проблема права:** яке порушення статті 2 Конвенції заявлялося?

- рішення Суду: як Суд тлумачив обов'язки держави? Які стандарти встановлено?

4. Особливості оцінки застосування сили.

Розгляньте критерії правомірності застосування сили державними органами:

- пропорційність: чи було застосування сили необхідним для досягнення законної мети?

- належне планування і контроль: як організовано операцію? Чи були передбачені заходи для мінімізації ризиків для життя?

5. Ефективність розслідування порушень статті 2:

Вивчіть процесуальні стандарти, встановлені ЄСПЛ:

- незалежність органів розслідування;
- оперативність;
- доступність для родичів загиблого.

Наприклад, у справі Al-Skeini and Others проти Сполученого Королівства Суд наголосив на обов'язку держави провести розслідування навіть за межами її території.

6. Сучасні виклики та розширення тлумачення статті 2:

- проаналізуйте, як ЄСПЛ адаптує тлумачення статті 2 до нових обставин (спробуйте знайти відповідні рішення):

- використання дронів чи автономних систем зброї;
- загибель унаслідок екологічних катастроф.

1.1.1. Тлумачення ст. 2 Конвенції.

СТАТТЯ 2 Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

При тлумаченні Конвенції Суд повинен насамперед враховувати її мету – захист людських прав. Тлумачення має бути таким, щоб права, гарантовані Конвенцією, були реальними та доступними для кожного.

Стаття 2, будучи однією з основоположних статей Конвенції, не підлягає жодним обмеженням. Разом зі статтею 3 вона втілює одну з ключових цінностей демократичного суспільства. Виходячи з цього, тлумачення статті 2 має бути здійснене з особливою ретельністю.

Стаття 2 накладає на державу два основних обов'язки

позитивний обов'язок захищати право на життя

негативний обов'язок не позбавляти життя, за винятком чітко визначених випадків

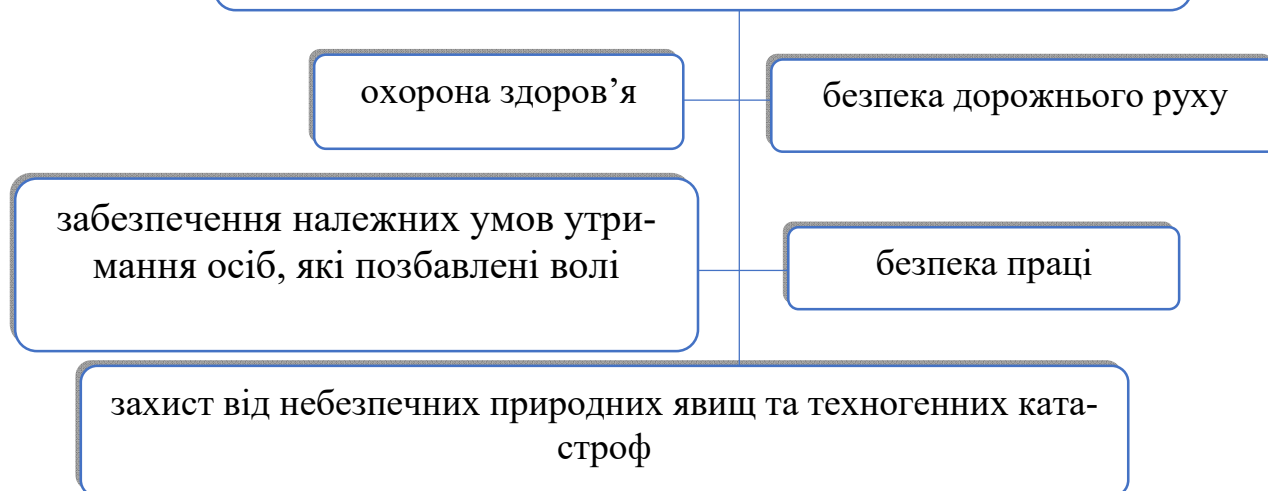
Крім того, стаття 2 передбачає процесуальний обов'язок держави проводити ефективне розслідування в разі підозр щодо порушення права на життя.

Застосування статті 2 Конвенції не обмежується випадками смерті. Зокрема, застосування сили представниками держави, яка не призвела до смерті, але створила реальну загрозу для життя, може розглядатися як порушення цієї статті.

1.1.2. Позитивні зобов'язання держави

Стаття 2 встановлює, що обов'язки держави щодо захисту права на життя виходять за рамки пасивного утримання від вбивств. Держава має вживати активних заходів для забезпечення безпеки життя, що включає як прийняття відповідного законодавства, так і вжити практичні превентивні заходи

ЄСПЛ встановив, що стаття 2 Конвенції передбачає позитивні зобов'язання держави щодо захисту права на життя в різних сферах

ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що стаття 2 Конвенції не передбачає абсолютного права на безпеку, і держава не несе відповідальності за всі ризики, пов'язані з життєдіяльністю людини, особливо якщо сама людина створює для себе ці ризики.

ЄСПЛ визнав, що держава має позитивний обов'язок вживати заходів для запобігання самопошкодження осіб, які перебувають у вразливому становищі, зокрема, осіб позбавлених свободи, військовослужбовців та осіб з психічними захворюваннями.

1.1.3. Часові межі

стаття 2 Конвенції не може бути інтерпретована як гарантія права на позбавлення життя (евтаназію), незалежно від того, чи здійснюється воно індивідом чи державним органом

	<h3>СМЕРТНА КАРА</h3> <p>Історично склалося так, що при розробці Конвенції смертна кара розглядалася як допустимий вид покарання. Проте подальший розвиток міжнародного права сприяв її повній відміні в країнах Європи</p>
---	---

1.1.4. Спричинення смерті в результаті дій представників держави

ЄСПЛ, як правило, не втручається в оцінку фактів, встановлених національними судами, якщо немає підстав вважати, що ці висновки є очевидно помилковими.

Суд сформулював чіткі критерії доказування для встановлення фактів у спірних питаннях. Зокрема, він вимагає, щоб факти були встановлені поза розумним сумнівом, що може бути досягнуто шляхом надання переконливих доказів або неспростовних презумпцій.

Принцип державної відповідальності за життя і безпеку осіб, які перебувають під її контролем, знаходить своє застосування як у мирний час, так і в умовах збройних конфліктів.

У ситуаціях, коли особа перебуває під фактичним контролем держави, існує презумпція відповідальності держави за її життя і безпеку. Для спростування цієї презумпції держава повинна надати позитивні докази того, що вона вжила всіх необхідних заходів для запобігання настанню шкідливих наслідків.

Органи правопорядку повинні не лише знати закони про застосування зброї, але й розуміти, що людське життя є найвищою цінністю, і застосовувати зброю лише тоді, коли це є єдиним можливим способом запобігти загрозі життю.

1.2. Свобода від катувань (ст. 3 Конвенції).

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння змісту статті 3 Конвенції:

- ознайомтеся з текстом статті 3 Європейської конвенції з прав людини;
- зверніть увагу, що стаття 3 закріплює свободу від катувань як абсолютне право, яке не допускає жодних винятків навіть за умов надзвичайного стану чи боротьби з тероризмом.

2. Категорії порушень статті 3:

- розрізняйте поняття:
 - катування (torture): умисне, жорстоке поводження, що спричиняє сильний фізичний або психологічний біль із метою отримання інформації, покарання або залякування;
 - нелюдське поводження (inhuman treatment): таке, що спричиняє серйозні фізичні чи психічні страждання, але не має мети;
 - таке, що принижує гідність (degrading treatment): поводження, яке викликає у жертви почуття страху, приниження чи неповноцінності.

3. Розгляд ключових рішень ЄСПЛ.

Для кожної справи зверніть увагу на:

- фактичні обставини: що саме відбулося, і як це порушувало статтю 3 Конвенції?
- проблему права: яке питання Суд аналізував?
- рішення: які критерії були встановлені або підтверджені Судом?

4. Критерії визначення порушень статті 3.

Розгляньте критерії, які ЄСПЛ застосовує для встановлення порушення:

- інтенсивність страждань: Суд оцінює серйозність завданого фізичного чи психічного болю;
- намір і мета: особливо для катувань, має бути доведений умисел;

- особливі обставини: враховується вразливість жертви (наприклад, діти, мігранти, ув'язнені).

5. Позитивні обов'язки держави.

- розгляньте позитивні обов'язки держави щодо запобігання катуванням та нелюдському поведженню:

- запобігання: забезпечення умов, що унеможливають катування (наприклад, належні умови в місцях утримання під вартою);

- розслідування: ефективного розслідування скарг на жорстоке поведження.

6. Особливі аспекти застосування статті 3.

- екстрадиція та депортація: зверніть увагу, що навіть непряме повернення особи до країни, де вона ризикує зазнати катувань, є порушенням статті 3;

- умови тримання під вартою: занадто тісні камери, відсутність медичної допомоги або жорстоке поведження персоналу є типовими обставинами, які Суд оцінює;

- катування в контексті зізнань: використання доказів, отриманих під катуваннями, також порушує статтю 6 Конвенції.

7. Сучасні виклики у сфері застосування статті 3.

- проаналізуйте новітні проблеми, які постають перед ЄСПЛ у контексті статті 3:

- використання новітніх технологій для контролю та покарання (наприклад, психологічний тиск через онлайн-інструменти);

- питання насильства щодо жінок та осіб із вразливих груп (наприклад, жертв домашнього насильства).

1.2.1. Загальні положення.

СТАТТЯ 3

Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню.

Стаття 3 Конвенції про захист прав людини закріплює абсолютну заборону катувань, що є невід'ємною частиною демократичних цінностей. Жодні надзвичайні обставини не можуть виправдати відступу від цього принципу.

Заборона катувань є фундаментальним принципом міжнародного права і не допускає жодних винятків, навіть у разі загрози національній безпеці.

Стаття 3 не забороняє застосування сили представниками держави за умови, що таке застосування є необхідним і пропорційним меті, яка переслідується.

Зобов'язання держави

Застосування статті 3 передбачає ситуації, коли держава або її органи вчиняють дії, що призводять до нелюдського поводження з особами, які перебувають під їхньою юрисдикцією.

Стаття 3 накладає на держави обов'язок утримуватися від будь-яких дій, які можуть завдати серйозної шкоди життю або здоров'ю індивіда.

Окрім негативного зобов'язання утримуватися від катувань, держава має також позитивні обов'язки, такі як прийняття законів проти катувань, захист конкретних осіб від загрози такого поводження та проведення ефективних розслідувань.

1.2.2. Доктрина мінімального рівня жорстокості.

	Застосування статті 3 обмежується випадками жорстокого поводження, яке досягає певного мінімального рівня жорстокості.
Оцінка того, чи досягнуто порогу жорстокості, що передбачає порушення статті 3 Конвенції, здійснюється з урахуванням таких факторів, як мета застосування жорстокого поводження, контекст його застосування та вразливість жертви.	

Доктрина мінімального рівня жорстокості є концепцією, що виникла в рамках тлумачення положень міжнародних стандартів прав людини, зокрема щодо заборони катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Її сутність полягає у визначенні порогових критеріїв для встановлення факту порушення права на свободу від жорстокого поводження.

Основні аспекти доктрини

1. Походження та нормативна основа

- доктрина базується на положеннях, закріплених у статті 3 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) та Конвенції проти катувань.

- Судова практика, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), слугувала основним механізмом формування цієї доктрини.

2. Зміст мінімального рівня жорстокості

- підхід ЄСПЛ визначає, що поведження або покарання можуть вважатися такими, що порушують статтю 3 ЄКПЛ, лише якщо вони досягають певного «мінімального рівня жорстокості»;
- цей рівень визначається з урахуванням:
 - інтенсивності страждань чи приниження;
 - фізичних або психічних наслідків;
 - особливостей ситуації (наприклад, статусу особи як вразливої категорії: дітей, затриманих, шукачів притулку тощо);
 - намірів суб'єкта, який завдає страждань.

3. Критерії оцінки

- об'єктивні : рівень завданої фізичної шкоди, тривалість дій, характер засобів, застосованих до жертви.
- суб'єктивні : вразливість особи, її емоційний стан, соціальний контекст.

4. Розмежування категорій жорстокого поведження

- катування: дії, спрямовані на заподіяння тяжкого болю або страждання, зазвичай для отримання інформації чи покарання.
- нелюдське поведження: завдає значних фізичних або моральних страждань без мети катування.
- таке, що принижує гідність, поведження: дії, які викликають у жертви почуття приниження або страху, несумісні з людською гідністю.

Значення доктрини

Доктрина мінімального рівня жорстокості виконує дві основні функції:

1. Гарантування справедливості : встановлення чітких стандартів для виявлення порушень, що сприяє захисту вразливих осіб.
2. Правова передбачуваність : сприяє формуванню зрозумілої межі для застосування статті 3 ЄКПЛ та аналогічних положень.

Критика доктрини

- Недостатня конкретність критеріїв: відсутність чіткої межі між різними видами жорстокого поводження.
- Залежність від суб'єктивних обставин: рішення можуть варіюватися залежно від конкретних ситуацій і контексту.
- Можливість зловживання концепцією: ризик того, що «мінімальний рівень жорстокості» може бути виправданням для менш тяжких форм нелюдського поводження.

Доктрина залишається важливим елементом розвитку правозахисної практики та демонструє необхідність постійного вдосконалення інтерпретації міжнародних стандартів у сфері людських прав.

1.2.3. Види забороненого поводження (та покарання).

1.2.3.1. Катування.

Стаття 1

1. Для цілей цієї Конвенції термін "катування" означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

2. Ця стаття не завдає шкоди будь-якому міжнародному договору чи будь-якому національному законодавству, в яких є або можуть бути положення про більш широке застосування.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання

Класифікація погроз застосування фізичних тортур як катування залежить від конкретних обставин справи та інтенсивності заподіяних душевних страждань.

1.2.3.2. Нелюдське поводження чи покарання

Відмінність між катуваннями та нелюдським поводженням визначає рівень заподіяних страждань. Чим довше і інтенсивніше страждання, тим серйознішим вважається порушення.

Суд вважає поводження нелюдським, якщо воно було спланованим, тривалим і спричинило значні фізичні чи психічні страждання.

Суд визнав поводження нелюдським у таких випадках, як:

- погрози застосування фізичних тортур,
- навмисне руйнування майна,
- тривале утримання в умовах, що принижують гідність,
- застосування покарань, які не відповідають фізичним можливостям особи.

1.2.3.3. Поводження або покарання, що принижують гідність

Поводження, що принижує гідність, передбачає будь-які дії, які зневажають людську гідність особи, підривають її самоповагу або викликають у неї почуття страху, болю або страждання.

Навіть якщо відсутній прямий намір принизити жертву, поведження може бути визнане таким, що принижує гідність, якщо воно має такі наслідки.

Поводження вважається таким, що принижує гідність, якщо воно завдає шкоди людській гідності, тобто внутрішній цінності кожної людини. Це може проявлятися у вигляді зневажливого ставлення, приниження, залякування, або створення умов, які викликають почуття страху, неповноцінності чи безпорадності. При цьому не обов'язково, щоб це поведження було спрямоване на те, щоб принизити жертву в очах інших людей. Достатньо, якщо воно викликає таке почуття у самої жертви. Важливо зазначити, що відсутність прямого наміру принизити не виключає можливості визнання такого поведження порушенням прав людини.

1.2.4. Стандарт та тягар доведення

Для встановлення факту порушення статті 3 Конвенції необхідний високий стандарт доказування, який вимагає наявності достатньо вагомих, чітких та узгоджених доказів або неспростовних презумпцій. ЄСПЛ використовує стандарт доведення – поза розумним сумнівом.

Тягар доведення

«той, хто стверджує, той і доводить»

У справах, де події повністю або значною мірою відбуваються в рамках діяльності державних органів, принцип «той, хто стверджує, той і доводить» може бути змінений. У справах, пов'язаних з утриманням під вартою, тягар доведення перекладається на державу. Тобто, саме держава повинна довести, що не причетна до заподіяння шкоди особі, яка перебувала під її контролем.

1.2.5. Окремі випадки застосування ст. 3 Конвенції

Застосування наручників

Застосування обмежувальних засобів, таких як наручники, під час законного арешту, як правило, не вважається порушенням статті 3 Конвенції, якщо таке застосування було пропорційним і виправданим конкретними обставинами справи.

Суд визнає, що використання наручників може бути виправданим у певних ситуаціях, наприклад, якщо існує ризик втечі або насильства з боку затриманої особи.

Військова служба

Незважаючи на те, що військова служба передбачає певні труднощі, держава зобов'язана гарантувати, що умови проходження служби не принижують людську гідність військовослужбовців та відповідають вимогам гуманного поводження.

Хоча військова підготовка може включати елементи фізичних та психологічних навантажень, вона не повинна перевищувати меж, сумісних з повагою до людської гідності військовослужбовців.

Медичні процедури

Медичні процедури, які є необхідними для лікування, зазвичай не вважаються порушенням права на свободу від нелюдського поводження. Однак, для обґрунтування необхідності такого втручання мають бути наведені переконливі докази.

Безвісно зниклі особи

ЄСПЛ визнав, що нездатність держави встановити долю зниклої особи та надати інформації її родичам може сама по собі становити порушення права на свободу від нелюдського поводження.

Відсутність інформації про долю зниклої особи та байдуже ставлення до цього з боку державних органів може спричинити значні психологічні страждання для родичів і таким чином порушувати статтю 3 Конвенції.

Тримання під вартою

Для того, щоб дії держави щодо особи, яка утримується під вартою, могли бути кваліфіковані як порушення статті 3 Конвенції, страждання та приниження, яких зазнає ця особа, мають перевищувати неминучі страждання, пов'язані з позбавленням волі.

Держава зобов'язана забезпечити, щоб умови утримання під вартою були такими, що відповідають принципу поваги до людської гідності, і щоб страждання, яких зазнає утримуваний, не перевищували рівня, який є неминучим для умов позбавлення волі.

Примусове годування

Примусове годування особи, яка свідомо відмовляється від їжі, може бути виправданим у випадках, коли існує реальна загроза для її життя, але воно має здійснюватися таким чином, щоб не завдати додаткових страждань.

Довічне позбавлення волі

Конвенція про захист прав людини не забороняє довічне позбавлення волі, але вимагає, щоб таке покарання передбачало можливість перегляду і, за певних умов, звільнення засудженого.

Для того, щоб довічне позбавлення волі відповідало стандартам Європейського суду з прав людини, воно має передбачати механізми, які дозволяють переоцінити необхідність подальшого утримання засудженого у в'язниці з урахуванням його поведінки, ризиків рецидиву та можливості його ресоціалізації.

1.3. Свобода та особиста недоторканність (ст. 5 Конвенції).

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння змісту статті 5 Конвенції:

- ознайомтеся з текстом статті 5 Європейської конвенції з прав людини . Зверніть увагу, що вона гарантує право на свободу та особисту недоторканність і водночас визначає вичерпний перелік випадків , коли особу може бути позбавлено свободи, зокрема:

- затримання на підставі законного вироку суду.
- затримання для виконання законного рішення суду.
- утримання осіб, які мають розлад психіки, є алкоголіками, наркоманами або становлять ризик для суспільства.
- затримання для запобігання незаконному в'їзду на територію або очікування депортації.

2. Основні принципи статті 5.

Зверніть увагу на ключові аспекти:

- законність затримання (позбавлення свободи має бути передбачене законом і не може бути свавільним);
- захист від свавілля (державна повинна довести, що дії обґрунтовані, пропорційні та необхідні);
- право на судовий контроль (кожна особа має право оскаржити затримання);
- право на компенсацію (у разі незаконного позбавлення свободи особа має право на відшкодування).

3. Ключові рішення ЄСПЛ.

Під час аналізу справ зосередьтеся на таких аспектах:

- фактичні обставини: що саме відбулося?
- проблема права: яке питання стосовно статті 5 розглядав Суд?
- рішення: як ЄСПЛ інтерпретував і застосував статтю 5?

4. Критерії визначення порушень статті 5.

Розгляньте основні елементи:

1. Позбавлення свободи: чи було обмеження достатньо серйозним, щоб вважатися позбавленням свободи?

2. Законність: чи була дотримана процедура, передбачена законом?

3. Судовий контроль: Чи мала особа доступ до швидкого та ефективного судового оскарження?

5. Позитивні обов'язки держави

- забезпечення законності: всі затримання мають бути чітко обґрунтовані в національному законодавстві;

- оперативне судове рішення: держава зобов'язана забезпечити швидкий доступ до суду для перевірки законності затримання;

- недопущення свавілля: права осіб не повинні порушуватися через адміністративну недбалість чи інші зовнішні фактори.

6. Особливості застосування статті 5 у різних ситуаціях

- затримання підозрюваних у злочинах: чи є «обґрунтована підозра» для затримання?

- тримання під вартою мігрантів: чи була дотримана пропорційність між інтересами держави та правами затриманого?

- примусове лікування: чи відповідає затримання осіб із психічними розладами критеріям законності?

7. Сучасні виклики у сфері застосування статті 5

- національна безпека: як стаття 5 застосовується в умовах боротьби з тероризмом?

- масові затримання: питання пропорційності та ефективності судового контролю;

- автономні рішення: роль технологій у процесах, пов'язаних із затриманнями (наприклад, автоматичне спостереження).

1.3.1. Загальні положення.

Стаття 5, гарантуючи "право на свободу", зосереджується на фізичній недоторканності особи, запобігаючи свавільному позбавленню волі. При цьому вона не поширюється на звичайні обмеження свободи пересування, які детально регламентовані статтею 2 Протоколу № 4.

Критерієм для відмежування обмежень свободи пересування, передбачених статтею 5, від тих, що регулюються статтею 2 Протоколу № 4, є ступінь або інтенсивність втручання у право на свободу пересування, а не змістовна характеристика такого втручання.

Щоб встановити, чи має місце позбавлення волі за змістом статті 5, необхідно детально аналізувати конкретну ситуацію кожної особи. При цьому слід враховувати комплекс факторів, таких як характер обмеження свободи, його тривалість, наслідки для особи та спосіб застосування відповідного заходу.

При розрізненні між обмеженням свободи пересування та позбавленням волі у контексті утримання іноземців у транзитних зонах аеропортів або центрах для мігрантів, Суд, як правило, аналізує такі критерії: індивідуальні обставини справи, правовий режим країни, тривалість утримання, а також ступінь обмеження прав і свобод особи.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!!!

Щоб говорити про позбавлення волі за статтею 5, необхідно наявність двох складових: по-перше, фізичне обмеження особи в певному місці протягом тривалого часу, і по-друге, відсутність законної згоди на таке обмеження з боку цієї особи.

Для визначення, чи мала місце ситуація позбавлення волі, слід враховувати такі критерії:

можливість особи покинути зону обмеження

ступінь нагляду та контролю

рівень ізоляції та наявність соціальних контактів

Однак, у випадку з восьмирічною дитиною, залишеною в поліцейському відділку більше ніж на 24 години, додаткова оцінка необхідності утримання в закритому приміщенні була зайвою, оскільки дитина не мала фізичної можливості самостійно покинути це приміщення.

Примусовий характер поліцейських дій, таких як обшук чи затримання, незалежно від їх тривалості, може свідчити про позбавлення волі.

Відсутність таких заходів, як застосування наручників, поміщення в камеру або інших фізичних обмежень, не є однозначним доказом відсутності позбавлення волі. Визначення наявності позбавлення волі вимагає комплексної оцінки всіх обставин справи, включаючи ступінь обмеження свободи пересування, тривалість утримання та інші фактори.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод надає пріоритет праву на свободу, навіть якщо особа, можливо, формально погодилася на обмеження своєї волі. Як свідчить судова практика ЄСПЛ, згода на арешт особи, яка не має повної дієздатності, не може бути підставою для обмеження її прав.

У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово стикався з питанням застосування статті 5 у справах, пов'язаних з поміщенням осіб у психіатричні, утриманням у транзитних зонах, затриманням та обшуком, а також іншими ситуаціями, пов'язаними з обмеженням свободи.

Зобов'язання держави

негативні

Позитивні: На державу покладається обов'язок вживати активних заходів для захисту вразливих осіб від незаконного позбавлення волі, особливо коли органи державної влади мають інформацію про таку загрозу.

Держава несе відповідальність за мовчазну згоду на позбавлення особою свободи іншої особи приватними особами або за бездіяльність у ситуації такого позбавлення.

1.3.2. Законність тримання під вартою

Головна мета статті 5 полягає в запобіганні свавільному або необґрунтованому позбавленню особистої свободи. Це право є фундаментальним у будь-якому демократичному суспільстві.

Жодне позбавлення волі не є законним, якщо воно не відповідає вимогам, встановленим підпунктами (a)-(f) частини 1 статті 5.

Судова практика свідчить про три ключові аспекти тлумачення статті 5: вичерпний характер винятків, пріоритет законності (включно з дотриманням норм матеріального та процесуального права, дотримання вимог верховенства права) та необхідність ефективного судового контролю.

	<p>Окрім дотримання національного законодавства, позбавлення волі має бути виправданим з точки зору захисту особи від свавілля, причому поняття «свавілля» в контексті Конвенції має широке тлумачення.</p>
---	---

Відповідно до практики ЄСПЛ, тримання під вартою може вважатися законним, навіть якщо рішення про нього було винесене з процесуальними порушеннями або пізніше скасовано судом вищої інстанції.

Недостатня обґрунтованість рішень про тримання під вартою є однією з ознак порушення статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

1.3.3. Обґрунтована підозра

Обґрунтована підозра вимагає наявності фактів, які можна перевірити. Якщо таких фактів немає або їх не перевірили, арешт є незаконним.

Поняття «обґрунтована підозра» передбачає наявність достатніх доказів, які б переконали об'єктивного спостерігача в тому, що інкриміноване особі діяння відповідає ознакам конкретного злочину, передбаченого чинним на момент його вчинення кримінальним законом.

Необхідність боротьби з тероризмом не звільняє держави від обов'язку дотримуватися вимоги про наявність обґрунтованої підозри при затриманні осіб.

1.3.4. Підстави затримання

Підстави для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою можуть бути повідомлені особі або стати очевидними для неї під час допиту, який проводиться після фактичного затримання.

Якщо підозрюваний був заарештований незабаром після вчинення злочину або мав достатньо інформації про причини свого переслідування, він не може стверджувати, що не був поінформований про підстави затримання.

Заарештована особа має право знати, за що її затримали. Їй повинні пояснити причини арешту простою і зрозумілою мовою, щоб вона могла скористатися своїм правом на оскарження в суді.

Механізм судового контролю за законністю тримання під вартою має бути автоматичним і не залежним від ініціативи затриманої особи.

1.3.5. Розумний строк

Норма другої частини пункту 3 статті 5 не передбачає диспозитивного підходу судових органів щодо забезпечення швидкого судового розгляду або тимчасового звільнення обвинуваченого. Вона містить імперативну вимогу забезпечення обох цих гарантій, оскільки презумпція невинуватості вимагає пріоритетності тимчасового звільнення, якщо тримання під вартою втрачає свою обґрунтованість.

Питання про доцільність тримання обвинуваченого під вартою вирішується судом в індивідуальному порядку з урахуванням усіх обставин справи та вимагає зваженого балансу між правом на свободу та необхідністю забезпечення суспільного інтересу.

Контроль за дотриманням розумних строків попереднього ув'язнення є першочерговим завданням національних судів. При цьому суди зобов'язані здійснювати всебічне дослідження обставин справи, зокрема, оцінювати необхідність захисту суспільних інтересів у кожному конкретному випадку, та належним чином обґрунтовувати свої рішення.

Частина 3 статті 5 не передбачає встановлення довільної мінімальної тривалості попереднього ув'язнення, яке автоматично вважалось б обґрунтованим. Незалежно від тривалості, будь-яке тримання під вартою має бути підкріплене переконливими доводами з боку державних органів.

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. У чому полягають позитивні та негативні обов'язки держави за ст. 2 Конвенції?
2. Чи обмежується застосування ст. 2 Конвенції випадками смерті?
3. Назвіть позитивні зобов'язання держави за ст. 2 Конвенції.
4. Як (у часових межах) ЄСПЛ розглядає початок життя?
5. У чому полягає абсолютний характер заборони катувань?
6. Назвіть види поведень, що забороняються ст. 3 Конвенції.
7. Чим катування відрізняється від нелюдського поводження?
8. Що таке мінімальний рівень жорстокості?
9. На кому лежить тягар доведення наявності/відсутності катування?
10. Чи може розглядатися використання наручників як порушення ст. 3 Конвенції?
11. Чи може розглядатися примусове годування як порушення ст. 3 Конвенції?
12. Яка поведінка забороняється ст. 5 Конвенції?
13. Що слід враховувати при визначенні того, чи мала місце ситуація позбавлення волі?
14. У чому полягає законність тримання під вартою?
15. Як розуміється «обґрунтована підозра»?

Контрольні завдання

1. Нечитайло викрав і вбив 10-річного хлопчика, вимагавши викуп у його батьків. Поліція затримала Нечитайла, підозрюючи його у викраденні. Під час допиту поліцейські погрожували застосувати катування, щоб отримати інформацію про місцезнаходження хлопчика, оскільки вважали, що той може бути ще живий (додатково: хлопчик мав приймати ліки раз на добу; пропуск двох прийомів дуже серйозно вплинув би на його здоров'я). Після цих погроз Нечитайло зізнався, що дитину вже було вбито, і вказав місце, де знаходилося тіло.

Чи можна розглядати дії поліцейських як порушення ст. 3 Конвенції?

2. Громадянин Олексій Б., заявив, що один із поліцейських плюнув йому в обличчя та зневажливо висловився про його людську гідність. Інцидент стався під час транспортування до відділку поліції. Пізніше, в суді, поліцейський заперечував цей факт, але свідчення двох інших затриманих підтвердили слова Олексія Б.

Після національних судів Олексій звернувся до Європейського суду з прав людини, стверджуючи, що дії поліцейського порушили статтю 3 Європейської конвенції з прав людини, яка забороняє нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження. Держава-відповідач стверджувала, що цей інцидент не досягає рівня «мінімального рівня жорстокості», необхідного для застосування статті 3.

1) Чи може інцидент із плюванням в обличчя бути розцінений як порушення статті 3 Європейської конвенції? Чому?

2) Які критерії ЄСПЛ використовує для визначення, чи мало місце нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження?

3) Яке рішення, на вашу думку, ухвалить ЄСПЛ у цій справі?

3. Поліція отримала інформацію про те, що озброєний чоловік, Семенюк, захопив заручників у банку та погрожує підірвати будівлю, якщо йому не нададуть викуп. Під час спецоперації поліція застосувала снайпера, який застрелив Семенюка до того, як він встиг реалізувати свій план. Розслідування показало, що під час пострілу Семенюк не мав вибухового пристрою в руках, але його погроза була реальною.

Чи були дії поліції у цій ситуації сумісними з обов'язком держави захищати право на життя відповідно до ст. 2 Конвенції?

4. Міська рада була попереджена про аварійний стан багатоповерхового житлового будинку, який мав тріщини в несучих конструкціях. Влада не вжила жодних заходів для переселення мешканців чи ремонту будівлі. Через три місяці будинок обвалився, спричинивши загибель кількох сімей. Родичі загиблих подали скаргу, стверджуючи, що бездіяльність влади спричинила трагедію.

Чи є у бездіяльності міської ради порушення позитивного обов'язку держави захищати життя громадян згідно зі ст. 2 Конвенції?

5. Іваненка затримали під час мирного протесту біля будівлі парламенту, звинувативши у порушенні громадського порядку. Його помістили до ізолятора тимчасового тримання без оформлення відповідного протоколу про затримання. Іваненко залишався під вартою три доби без доступу до адвоката або судового розгляду. Влада стверджувала, що такі

дії були виправдані через небезпеку заворушень.

Чи були дії влади порушенням ст. 5 Конвенції? Які гарантії передбачає ця стаття у випадках затримання?

6. Під час розслідування пограбування будинку поліція помилково затримала Петрова, вважаючи його підозрюваним. Його тримали у відділку поліції 36 годин без висунення обвинувачень і без можливості зв'язатися з родичами чи адвокатом. Після цього Петрова звільнили, визнавши затримання помилковим.

Чи відповідає затримання Петрова вимогам ст. 5 Конвенції? Чи мала держава позитивний обов'язок повідомити його про причини затримання?

7. Порівняйте підходи ЄСПЛ до визначення "катувань" у 1980-х і сьогодні.

8. Обговоріть, чи достатньо ефективні стандарти статті 3 у боротьбі з сучасними формами насильства

9. Чи може право на життя бути обмеженим під час збройних конфліктів?

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ ОСОБИ

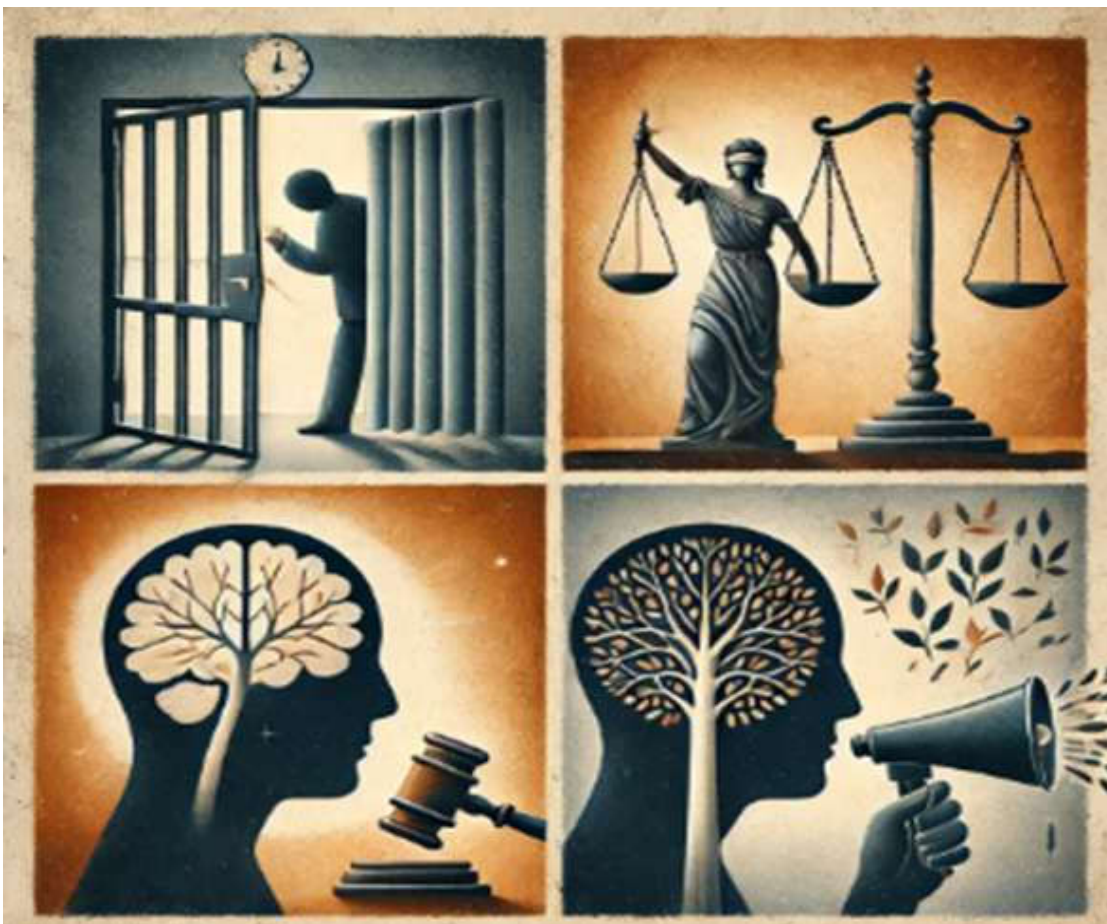
Право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції).

Право на приватність (ст. 8 Конвенції).

Свобода думки, совісті і віросповідання (ст. 9 Конвенції).

Право на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції).

1

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT) за запитом: створи малюнок з чотирьох частин, кожна з яких відображає (символізує): 1) право на приватність; 2) право на справедливий суд; 3) право на свободу думки та совісті; 4) право на свободу вираження поглядів

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) аналізувати справи, пов'язані з порушенням приватності;
- 2) назвати як мінімум 4 складових права на справедливий суд;
- 3) тлумачити припис, закріплений у ст. 9 Конвенції;
- 4) охарактеризувати право на свободу вираження поглядів;
- 5) характеризувати зв'язок екологічних прав з правом на приватність.

Ключові терміни: мова ненависті; приватність; право на житло; свобода вираження поглядів; свобода віросповідання; справедливий суд.

Додаткові джерела до вивчення теми:

1. Посібник зі ст. 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). URL https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr
2. Посібник зі статті 6 (кримінальний процесуальний аспект). URL <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/06/posibnik-st-6-kriminalnii-protseualnii-aspekt-1-chastina.pdf>
3. Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. URL https://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf
4. Alforova T. M., Koba M. M., Lehka O. V., Kuchuk A. M. Right to Freedom of Expression v. Reputation Protection (Based on ECtHR Practice Materials). *The Age of Human Rights Journal*. 2022. №(18). P. 311-330. DOI: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v18.6527>

Рекомендовані до перегляду фільми:

1. 12 Angry Men – 12 розгніваних чоловіків (1997).
2. Philadelphia – Філадельфія (1993).
3. Michael Clayton – Майкл Клейтон (2007).
4. Brexit – Брекзит (2019).
5. Runaway Jury – Вердикт за гроші (2003).
6. Hackshaw Ridge – 3 міркувань совісті (2016).

Рішення ЄСПЛ, рекомендовані для опрацювання:

1. Справа Foucher проти Франції, Application no 22209/93, 18 March 1997, URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58017>
2. Справа Bobek проти Польщі, Application no 68761/01, 17 July 2007, URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81677>
3. Справа Sovtransavto Holding проти України, Application no 48553/99, 25 July 2002, URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60634>
4. Справа Agrokompleks проти України, Application no 23465/03, 25 July 2013. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122696>
5. Справа Nataliya Mikhaulenko проти України, Application no 49069/11, 30 May 2013. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975>
6. Справа Von Hannover проти Німеччини (№2), Application nos. 40660/08 and 60641/08, 7 February 2012. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109029>
7. Справа Saviny проти України, Application no 39948/06, 18 December 2008. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-90360>
8. Справа Niemietz проти Німеччини, Application no 13710/88, 16 December 1992. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57887>
9. Справа Putistin проти України, Application no 16882/03, 21 November 2013. URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128204>
10. Справа Shvydka проти України, Application no 17888/12, 30 October 2014. URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147445>
11. Справа Handyside проти Сполученого Королівства, Application no 5493/72, 7 December 1976. URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>
12. Справа Lingens проти Австрії, Application no 9815/82, 8 July 1986. URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57523>
13. Справа Udovychenko проти України, Application no 46396/14, 23 March 2023. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223654>
14. Справа Zhvavuу проти України, Application no 6781/13, 20 September 2022. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-219287>

2.1. Право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції).

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння змісту статті 6 Конвенції

Ознайомтеся з текстом статті 6 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право кожної особи на:

- справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом;
- презумпцію невинуватості;
- права захисту у кримінальних справах, зокрема:
 - бути негайно повідомленим про суть обвинувачення;
 - мати достатній час і можливості для підготовки захисту;
 - допитувати свідків та забезпечити явку своїх свідків;
 - користуватися послугами адвоката.

2. Основні принципи статті 6.

Вивчіть ключові принципи, що впливають із статті 6:

- справедливість процедури. Усі сторони мають рівні можливості для представлення своєї позиції (principle of equality of arms).
- прозорість процесу. Судовий розгляд має бути публічним, за винятком спеціальних обставин.
- розумний строк. Процеси не повинні затягуватися без обґрунтованих причин.

3. Ключові рішення ЄСПЛ

При аналізі справ зверніть увагу на такі аспекти:

- фактичні обставини. Що стало причиною скарги до ЄСПЛ?
- проблема права. Яке конкретне питання Суд аналізував у контексті статті 6?
- висновки. Як Суд інтерпретував та застосував статтю 6?

4. Критерії визначення порушень статті 6

Проаналізуйте критерії, які ЄСПЛ застосовує при оцінці справедливості процесу:

1. Незалежність та безсторонність суду. Чи мав суд інституційну та функціональну автономію?
2. Рівність сторін. Чи були рівні можливості для обох сторін представити свої аргументи?.
3. Доступ до суду. Чи мала особа реальну можливість захищати свої права?.

5. Особливості статті 6 у кримінальних та цивільних справах

- цивільні справи: Право на справедливий суд застосовується, якщо спір стосується «цивільних прав і обов'язків». Зосередьтеся на критеріях визначення таких прав;

- кримінальні справи:
 - чи була дотримана презумпція невинуватості?
 - чи було надано обвинуваченому можливість ефективного захисту?

6. Особливі аспекти статті 6

- публічність судового процесу. У яких випадках засідання можуть бути закритими?
- електронне судочинство: Як Суд оцінює використання новітніх технологій у контексті забезпечення справедливого суду?
- процеси проти держави. Яким чином забезпечується рівність сторін у справах, де однією зі сторін є держава?

7. Сучасні виклики у застосуванні статті 6.

- технології: Використання електронних доказів і вплив на принципи прозорості.
- масові порушення: Захист права на справедливий суд у випадках затримок через надзвичайні обставини (пандемії, війна).
- політично мотивовані справи: Як ЄСПЛ аналізує справедливість процесу в таких справах?

2.1.1. Розуміння справедливого суду

Суд є невід'ємною частиною демократичного суспільства, оскільки саме він гарантує дотримання прав людини, розв'язує конфлікти між громадянами та державою і є основою верховенства права. Ефективна судова система - це запорука того, що держава виконуватиме свої зобов'язання щодо захисту прав людини.

Хоча право на справедливий суд є фундаментальним, його зміст не є статичним і постійно розвивається. Перелік елементів цього права не є вичерпним, однак аналіз практики Європейського суду допомагає нам виділити ключові його складові.

Справедливий суд має гарантувати, що всі учасники судового процесу мають рівні права та можливості, а також рівний доступ до правосуддя. Цей принцип рівності є однією з основних засад права.

Усі учасники судового процесу мають рівні права на доведення своїх позицій.

Принцип рівноправності учасників процесу нерозривно пов'язаний з принципом змагальності. Саме тому кожна сторона має право ознайомитися з матеріалами справи та надати свої докази.

Справедливе судове рішення не може бути абстрактним. Воно потребує детального обґрунтування, яке ґрунтується на всебічному аналізі доказів та чіткій логіці міркувань. Саме обґрунтованість надає рішенню суду легітимність і переконливість.

2.1.2. Незалежність та неупередженість суду

Незалежність суду є фундаментальною умовою справедливого судочинства. Лише незалежний суд може гарантувати об'єктивний розгляд справ та захист прав і свобод громадян. Відсутність незалежності суду є прямим порушенням принципу верховенства права.

Для забезпечення справедливого судочинства та захисту прав громадян суд повинен бути вільний від будь-якого тиску та впливу.

Європейський суд з прав людини встановив, що в Україні систематично порушувалося право на справедливий суд через прямий вплив державних органів, зокрема, найвищого рівня, на судові рішення у справі "Совтрансавто-Холдинг"

У справі Beaumartin проти Франції ЄСПЛ встановив, що процедура обов'язкового звернення адміністративних судів до Міністерства закордонних справ для отримання роз'яснень щодо міжнародних договорів суперечить принципу незалежності судів та порушує право на справедливий суд.

Фактори, що беруться до уваги при визначенні незалежності суду

Процедури призначення, звільнення та притягнення суддів до відповідальності є ключовими для забезпечення їхньої незалежності. Наприклад, навіть якщо суддів обирає парламент, це не обов'язково означає їхню залежність, якщо відсутній політичний тиск

Час перебування на суддівській посаді

Право на справедливий суд передбачає заборону будь-якого зовнішнього втручання у судовий процес, у т.ч. і з боку вищих судів. У справі "Агрокомплекс" ЄСПЛ встановив, що втручання Вищого арбітражного суду України призвело до порушення цього права

Порядок судочинства має бути детально регламентований законом, а не підзаконними актами. Цей порядок повинен гарантувати таємницю судових нарад та передбачати відповідальність за неповагу до суду.

Порядок судочинства має бути регламентований законом, а не підзаконними актами. Цей порядок повинен гарантувати таємницю судових нарад та передбачати відповідальність за неповагу до суду.

Стабільне фінансування судової системи, належне матеріальне забезпечення судів та гарантії соціального захисту суддів і їхніх родин.

Реальне самоврядування суддівського корпусу

2.1.3. Доступ до суду

Право на справедливий суд гарантує кожній особі можливість безперешкодно звернутися до суду для захисту своїх порушених прав. Жодні органи влади не мають права свавільно обмежити цей доступ до правосуддя.

Справа Golder показала, що право на справедливий суд неможливе без права звертатися до суду. Закон має забезпечувати, щоб кожен, чий права порушено, міг звернутися до суду.

Закон може передбачати певні умови для звернення до суду, такі як строки давності, вимоги до позовної заяви тощо, але ці умови не повинні унеможливлювати захист прав людини.

Гарантування права на доступ до суду передбачає також забезпечення права на правову допомогу, що робить цей доступ реальним та ефективним.

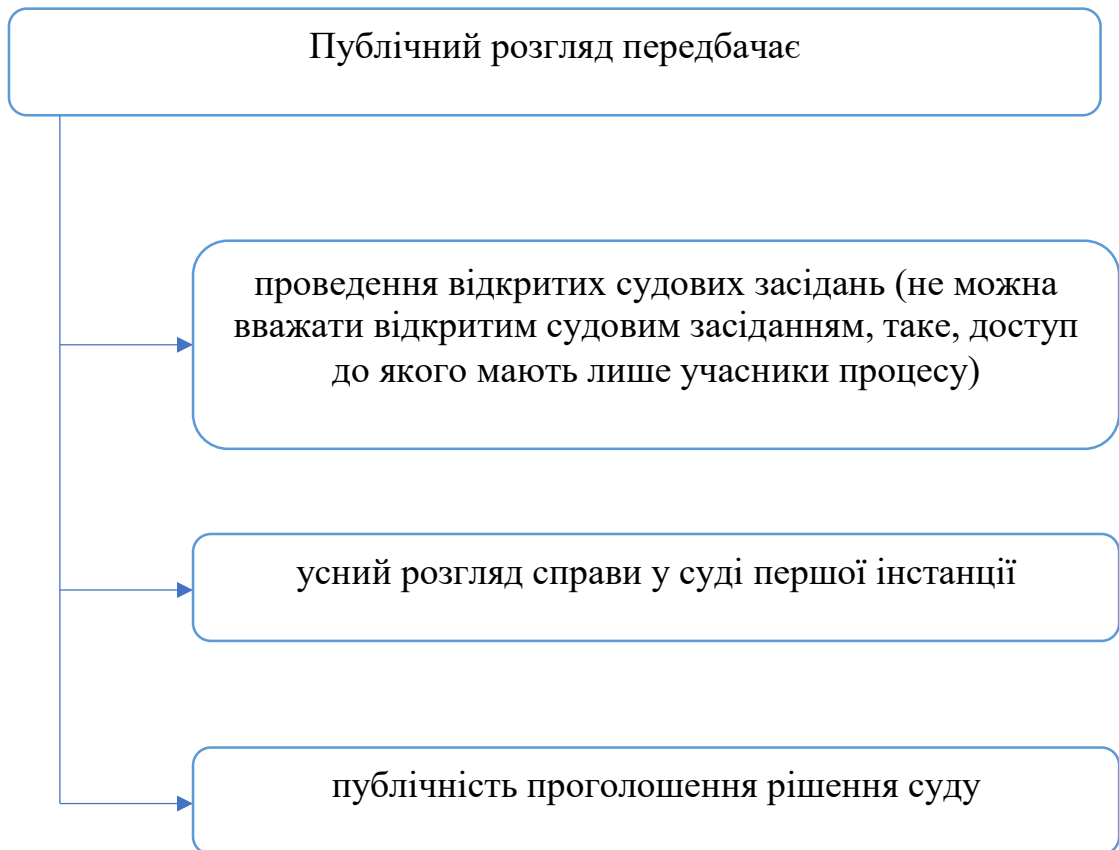

Суд у справі Kreuz визначив, що фінансові обмеження, такі як вимога сплати судових витрат, можуть обмежувати право на доступ до суду, але лише за певних обставин.

2.1.4. Публічний розгляд справи

Принцип публічності судового розгляду є основоположним для забезпечення справедливості. Однак, у виняткових випадках, передбачених законом, можливе проведення закритих судових засідань.

Публічність судового процесу є запорукою справедливого суду, оскільки вона дозволяє сторонам захистити свої права, а громадськості – контролювати діяльність судів.

2.1.5. Розгляд справи у розумний строк

	Занадто довгий судовий розгляд підриває справедливість суду.
---	--

У справі *Ваумартін проти Франції* ЄСПЛ встановив, що навіть у складних справах, де заявники самі затягують процес, вісім років судового розгляду – це неприпустимо довгий строк.

Поняття "розумний строк" є міжнародним стандартом, який встановлюється Європейським судом і не залежить від національного законодавства. Це означає, що навіть якщо в якійсь країні судові процеси тривають довго, Європейський суд може визнати такий строк неприпустимим.

Європейський суд має власні критерії для визначення "розумного строку" і не обмежується національним законодавством.

Недостатня кількість суддів або їхнє перевантаження не можуть бути підставою для порушення права на розгляд справи у розумні строки. Держава зобов'язана вживати заходів для забезпечення ефективної роботи судів.

2.1.6. Виконання судового рішення.

Право на справедливий суд не обмежується лише правом на розгляд справи, але й включає в себе право на те, щоб рішення суду було виконано.

Право на справедливий суд, гарантоване Конвенцією, передбачає не лише право на доступ до суду, а й право на ефективний засіб правового захисту, що включає виконання судового рішення. Тлумачення статті 6 Конвенції таким чином, що вона стосується виключно доступу до суду та проведення провадження, суперечило б принципу верховенства права.
(Laino проти Італії)

2.2. Право на приватність (ст. 8 Конвенції).

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння змісту статті 8 Конвенції.

- ознайомтеся з текстом статті 8 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує:

- право на повагу до приватного життя: захист особистої автономії, фізичної та моральної недоторканності;
- право на повагу до сімейного життя: охоплює взаємозв'язки між членами сім'ї;
- право на повагу до житла: захист фізичного простору людини;
- право на конфіденційність кореспонденції: включає захист від необґрунтованого стеження чи перехоплення комунікацій.

Зверніть увагу, що стаття 8 допускає обмеження цих прав лише у випадках, коли вони відповідають:

1. Законній меті (наприклад, національна безпека, запобігання злочинам).
2. Є необхідними у демократичному суспільстві (принцип пропорційності).

2. Основні принципи статті 8

Вивчіть, як ЄСПЛ тлумачить основні аспекти статті:

- позитивні та негативні зобов'язання держави:
 - негативні: Держава повинна утримуватися від втручання у приватне і сімейне життя.
 - позитивні: Держава повинна вживати заходів для захисту цих прав.
- принцип пропорційності: обмеження мають бути необхідними та виправданими у конкретному випадку.
- динамічне тлумачення: Суд адаптує тлумачення статті 8 до нових викликів (наприклад, питання цифрової приватності).

3. Ключові рішення ЄСПЛ

Аналізуючи справи, зверніть увагу на:

- факти. Що стало причиною втручання у право?

- юридична проблема. Чи було втручання обґрунтованим?
- рішення Суду. Яким чином Суд збалансовував інтереси сторін?

4. Критерії визначення порушень статті 8

Проаналізуйте, як Суд оцінює втручання у права, гарантовані статтею 8:

1. Чи було втручання? Чи мало місце порушення приватності, сімейного життя, житла чи кореспонденції?

2. Чи було воно законним? Чи відповідало втручання вимогам національного законодавства?

3. Чи мало законну мету? Наприклад, захист громадського порядку чи моралі.

4. Чи було воно пропорційним? Чи переважали суспільні інтереси над індивідуальними правами?

5. Особливі аспекти статті 8

- приватність у цифрову епоху: Питання масового стеження та захисту персональних даних (Big Brother Watch проти Сполученого Королівства).

- баланс між інтересами сім'ї та держави: наприклад, у справах про депортацію чи опіку над дітьми;

- етичні виклики: Питання репродуктивних прав, евтаназії та інших аспектів особистої автономії.

6. Сучасні виклики у застосуванні статті 8

- захист персональних даних: Як застосовується стаття 8 у контексті технологій штучного інтелекту та великих даних?

- міжнародна міграція: Захист сімейного життя осіб, які шукають притулок.

- технологічний прогрес: Використання систем відеоспостереження, біометрії, перехоплення комунікацій, а також стан довкілля.

2.2.1. Загальні положення

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини покликана в першу чергу захистити особисте життя від втручання держави. Однак захист приватного життя не обмежується лише заборонаю державних втручань. Держава також зобов'язана вживати заходів для забезпечення поваги до приватного життя у відносинах між людьми. Хоча межі між цими двома аспектами захисту не завжди чіткі, обидва вони ґрунтуються на необхідності забезпечення балансу між інтересами індивіда та суспільства.

Ст. 8 передбачає захист таких прав

Право на повагу до приватного життя	Право на повагу до сімейного життя
Право на повагу до житла	Право на повагу до кореспонденції

2.2.2. Право на повагу до приватного життя

Поняття "приватне життя" є досить широким і не має жорсткого визначення. Воно постійно розвивається та уточнюється через судову практику Європейського суду з прав людини. Хоча точного визначення немає, Суд у своїх рішеннях надав роз'яснення щодо того, що включає в себе поняття "приватне життя" в контексті статті 8 Конвенції.

1. Фізична, психологічна чи моральна цілісність

Справа X і Y проти Нідерландів продемонструвала, що держава несе відповідальність за захист фізичної та психічної цілісності своїх громадян, особливо вразливих категорій, таких як неповнолітні. Суд підкреслив, що у випадках насильства з боку приватних осіб держава повинна вживати активних заходів для забезпечення ефективного захисту потерпілих.

2. Конфіденційність

Включає питання зображення особи, фотографій; захисту репутації; персональних даних; інформації про здоров'я людини та ін.

3. Ідентичність та автономія

Включає питання особистого розвитку та автономії; релігійних, філософських переконань, зовнішнього вигляду, гендерної ідентичності особи; батьківський статус та ін.

2.2.3. Питання екології

начне забруднення навколишнього середовища може серйозно порушувати право людини на повагу до приватного і сімейного життя. Наприклад, у справах "López Ostra проти Іспанії" та "Giacomelli проти Італії" Суд встановив, що забруднення від промислових підприємств, яке впливало на якість життя людей і перешкоджало їм повноцінно користуватися своїми домівками, є порушенням статті 8 Конвенції. Це підтверджує, що наше право на приватне життя включає в себе право на здорове та безпечне середовище проживання.

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини може застосовуватися не лише у випадках, коли держава безпосередньо забруднює довкілля, а й тоді, коли вона не вживає достатніх заходів для запобігання забрудненню, спричиненому приватними особами або компаніями. Тобто, держава відповідає за забезпечення чистого довкілля, навіть якщо сама не є джерелом забруднення.

Держави зобов'язані забезпечувати, щоб населення було поінформоване про екологічні ризики. У справах "Tătar проти Румунії" та "Guerra проти Італії" суди встановили, що державні органи не виконали цього обов'язку, що призвело до порушення права на повагу до приватного і сімейного життя. Відсутність інформації про забруднення довкілля позбавила людей можливості захистити своє здоров'я та добробут.

Суд визнав, що неприємні запахи від сміттєзвалища, які проникали в камеру ув'язненого і погіршували його умови утримання, порушують його право на повагу до приватного життя. У справах "*Brândușe проти Румунії*" проти Румунії" та "*Di Sarro та інші проти Італії*" суди підкреслили, що такі умови негативно впливають на фізичне та психічне здоров'я людини і обмежують її можливості для нормального життя.

Суд зазначив, що необхідно знаходити баланс між різними інтересами: інтересами громадян, які страждають від шуму аеропортів, та інтересами держави, яка прагне розвивати економіку. Однак, у випадку з аеропортом Хітроу, суд дійшов висновку, що нездатність уряду скоротити кількість нічних рейсів не є порушенням прав мешканців, оскільки кількість людей, яких це безпосередньо стосується, є відносно невеликою.

У багатьох судових справах, пов'язаних із шумовим забрудненням, було встановлено, що держава не виконала своїх обов'язків щодо захисту права громадян на спокійне життя. Наприклад, у справах "Moreno Gómez проти Іспанії", "Dees проти Угорщини" та "Mileva проти Болгарії" Європейський суд з прав людини визнав, що надмірний шум від нічних клубів, інтенсивного руху та комп'ютерних клубів порушує право на повагу до приватного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції.

2.2.4. Право на повагу до сімейного життя

Право на повагу до сімейного життя відповідно до статті 8 Конвенції є однією з ключових гарантій. ЄСПЛ визначає його як право на підтримання та розвиток сімейних зв'язків, захист від втручання з боку держави та обов'язок забезпечення державою ефективних гарантій реалізації цього права.

1. Визначення "сім'ї"

ЄСПЛ трактує поняття "сімейного життя" широко, враховуючи сучасні соціальні реалії:

- шлюбні відносини: Включають традиційну сім'ю, створену на основі шлюбу. Юридичні перепони для встановлення зв'язків між матір'ю та дитиною поза шлюбом порушують право на сімейне життя.

- позашлюбні відносини: Особи, які не перебувають у шлюбі, але ведуть спільне життя, також захищені.

- зв'язки між батьками та дітьми: Право дитини на контакт із обома батьками, навіть у випадку їхнього розлучення, є важливою складовою. Відмова надати батькові право бачитися з дитиною порушує статтю 8.

- партнерства: відносини між одностатевими партнерами або усиновлення дитини одностатевими парами також можуть бути захищені. У справі Schalk and Kopf проти Австрії (2010) було визнано, що одностатеві пари мають право на "сімейне життя".

2. Обмеження втручання в сімейне життя

Держава не повинна втручатися в сімейне життя без вагомих підстав. Однак втручання може бути виправданим, якщо воно:

- відповідає закону: Втручання повинно мати чітке законодавче підґрунтя.

- переслідує легітимну мету: Наприклад, захист прав і свобод інших осіб, охорона здоров'я чи громадського порядку.

- є необхідним у демократичному суспільстві: Суд оцінює пропорційність заходів, вжитих державою.

Суд визнав, що вилучення дітей із сім'ї без достатніх підстав становило непропорційне втручання в сімейне життя.

3. Позитивні обов'язки держави

Держава повинна не лише утримуватися від незаконного втручання, але й забезпечувати ефективні умови для реалізації права на сімейне життя.

- Сприяння возз'єднанню сім'ї: Держава повинна вживати заходів для возз'єднання сімей, розділених через міграцію, депортацію чи конфлікти.

- Захист уразливих категорій: Це стосується, зокрема, дітей, жертв насильства, або дискримінованих груп.

4. Міграція та сімейне життя

Питання депортації чи обмеження права на проживання може вплинути на право сімейного життя. Суд враховує:

- Тривалість проживання особи в країні.

- Наявність дітей та їхній найкращий інтерес.

- Рівень інтеграції особи у суспільство.

5. Інтереси дитини як пріоритет

У всіх питаннях, що стосуються сімейного життя, ЄСПЛ наголошує на необхідності враховувати найкращі інтереси дитини.

2.2.5. Право на повагу до житла

Право на повагу до житла відповідно до статті 8 Конвенції гарантує, що кожна особа має право на недоторканність свого житла. ЄСПЛ трактує це право широко, охоплюючи як фізичну, так і соціальну сутність поняття "житло". Держава повинна не лише утримуватися від незаконного втручання, а й виконувати позитивні обов'язки щодо захисту цього права.

1. Поняття "житла" у практиці ЄСПЛ

Під "житлом" розуміється місце, яке особа використовує для постійного чи тимчасового проживання, незалежно від юридичного статусу володіння.

- Фізичне місце проживання: Квартира, будинок, кімната чи навіть житло без належних документів (наприклад, тимчасове укриття).

ЄСПЛ визнав, що мобільний будинок циганської родини також охоплюється поняттям "житло".

- Професійні приміщення: У певних випадках офіси, які особа використовує, можуть бути захищені як частина її "житла".

ЄСПЛ постановив, що обшук адвокатського офісу може порушувати право на житло.

- У низці рішень складські приміщення розглядались ЄСПЛ як «житло».

2. Види втручання

Втручання у право на повагу до житла може включати:

- Обшуки чи конфіскацію майна.
- Виселення особи.
- Забруднення довкілля, що впливає на житло.
- Інші дії, що створюють дискомфорт для життя.

3. Позитивні обов'язки держави

Держава зобов'язана забезпечити захист права на житло не лише від своїх дій, але й від втручання третіх осіб чи негативних зовнішніх факторів.

- Захист від забруднення чи інших загроз: Суд визнав, що забруднення від підприємства поблизу житла заявниці порушувало її право на повагу до житла.

- Запобігання незаконному виселенню: Держава має забезпечити справедливі процедури виселення, враховуючи інтереси уразливих категорій. Суд визнав порушення статті 8 через виселення ромської сім'ї без належних правових процедур.

- Сприяння забезпеченню житлом: У деяких випадках держава зобов'язана створити умови для доступу до житла, особливо для соціально уразливих груп.

4. Захист житла у зв'язку з конфіскацією чи обшуками

ЄСПЛ уважно аналізує обставини, за яких проводяться обшуки чи вилучення майна:

Законність: Такі дії повинні бути санкціоновані відповідними органами та відповідати закону.

Пропорційність: Суд перевіряє, чи не були порушені права особи через надмірність заходів.

Обшук житла без достатніх доказів був визнаний порушенням статті 8.

5. Втручання у зв'язку з житловою політикою

Політика держави, спрямована на регулювання використання землі чи нерухомості, також може торкатися права на житло.

ЄСПЛ наголошує на важливості балансу між інтересами особи та суспільства.

2.2.6. Право на повагу до кореспонденції

Право на повагу до кореспонденції є важливим аспектом статті 8 Конвенції. ЄСПЛ трактує це право як гарантію недоторканності комунікацій особи. Під захистом перебувають всі форми кореспонденції, включаючи традиційні письмові листи, телефонні розмови, електронну пошту, текстові повідомлення та інші цифрові комунікації.

1. Поняття "кореспонденції"

ЄСПЛ розглядає термін "кореспонденція" в широкому сенсі, охоплюючи:

- Традиційні засоби комунікації: Поштові листи, телеграми.
- Сучасні засоби: Електронна пошта, месенджери, текстові повідомлення.
- Комунікації у професійній сфері: Ділові листи чи спілкування на робочому місці.

2. Втручання в право на кореспонденцію

Втручання держави може включати:

- Прослуховування телефонів.
- Перехоплення електронної пошти чи текстових повідомлень.
- Контроль чи затримка листів.

3. Позитивні обов'язки держави

Держава зобов'язана забезпечувати механізми захисту права на кореспонденцію від втручання з боку третіх осіб:

Захист від зловживань: Наприклад, незаконного перехоплення даних приватними структурами.

Судовий контроль: Повинен існувати ефективний судовий механізм оскарження у разі порушення цього права.

4. Захист конфіденційності кореспонденції

ЄСПЛ наголошує, що будь-яке втручання в кореспонденцію особи повинно бути виправданим. Окремі аспекти:

Контроль у в'язницях: Кореспонденція ув'язнених захищається, але може підлягати певним обмеженням.

Захист професійної комунікації: Листування між адвокатом і клієнтом, а також між журналістом і джерелом інформації підлягає особливому захисту.

5. Особливості у цифрову епоху

З розвитком технологій Суд адаптує своє трактування кореспонденції, поширюючи захист на:

- Дані електронної пошти та телефонних повідомлень.
- Метадані комунікацій (час, тривалість дзвінків тощо).
- Спостереження за комунікаціями в інтернеті.

2.3. Свобода думки, совісті і віросповідання (ст. 9 Конвенції).

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння змісту статті 9 Конвенції

Ознайомтеся з текстом статті 9 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує:

- свободу думки. Захист переконань, які формуються у свідомості особи.
- свободу совісті. Право особи діяти відповідно до власних етичних чи моральних принципів.
- свободу віросповідання.
- право сповідувати свою релігію чи переконання, змінювати їх.
- відкрито виявляти свої переконання через богослужіння, навчання, обряди та ритуали.

Зверніть увагу, що обмеження цієї свободи можливі лише за умови дотримання трискладового тесту.

2. Основні принципи статті 9

- абсолютний захист внутрішньої свободи: свобода думки та совісті (форум інтернум) не може бути обмежена.
- обмеження зовнішнього прояву переконань: зовнішнє виявлення релігійних чи інших переконань (форум екстернум) може бути регульоване державою за певних умов.
- релігійна нейтральність держави: Держава повинна залишатися нейтральною та не нав'язувати релігійні чи світоглядні переконання.

3. Ключові рішення ЄСПЛ

Розгляньте справи, які демонструють різні аспекти свободи думки, совісті та віросповідання. Зверніть увагу на:

- фактичні обставини. Що стало причиною втручання у право?
- юридичну проблему. Як Суд оцінював втручання та обґрунтованість обмеження?

- рішення Суду. Як Суд забезпечив баланс між правами особи та суспільним інтересом?

Додатково до вказаних вище рекомендована справа: *Bayatyan v. Armenia*: право на відмову від військової служби за релігійними переконаннями.

4. Критерії визначення порушень статті 9

Проаналізуйте критерії, які ЄСПЛ використовує для визначення порушення права:

1. Чи було втручання? Наприклад, заборона релігійної діяльності чи носіння релігійного одягу.

2. Чи відповідало втручання законодавству?

3. Чи мало воно законну мету? Наприклад, запобігання порушенням громадського порядку.

4. Чи було воно необхідним у демократичному суспільстві? Чи дотримано принципу пропорційності?

5. Особливості застосування статті 9

- Форум інтернум і форум екстернум: Зверніть увагу на різницю між внутрішньою свободою переконань (абсолютно захищеною) та їхнім зовнішнім проявом (може регулюватися державою).

- Конфлікт прав: Як ЄСПЛ збалансовує свободу віросповідання з іншими правами та інтересами, наприклад, правом на рівність

- Колективний аспект: Релігійні переконання можуть реалізовуватися індивідуально або у спільноті

- Релігія та держава: Зверніть увагу на принципи секуляризму та нейтральності держави у справах, що стосуються релігії

6. Сучасні виклики у застосуванні статті 9

- Релігійний одяг і символи: Як Суд вирішує конфлікти між традиціями релігійних громад та політикою секуляризму?

- Свобода від релігії: Як захищаються права атеїстів чи осіб, які не хочуть дотримуватися релігійних обрядів?

- Плюралізм: Як забезпечується свобода віросповідання в багато-конфесійному суспільстві?

2.3.1. Загальні положення.

Право на свободу думки, совісті та віросповідання, закріплене у статті 9 Конвенції, гарантує кожній особі можливість сповідувати свої переконання і релігію без незаконного втручання з боку держави. Практика ЄСПЛ деталізує зміст цього права, розрізняючи свободу переконань як абсолютне право і свободу їхньої маніфестації, яка може підлягати обмеженням.

1. Структура права

Стаття 9 ЄКПЛ має дві складові:

1. Свобода думки, совісті та релігії:

Абсолютне право на внутрішні переконання (*forum internum*).

Ніхто не може бути примушений змінювати свої думки чи переконання.

Суд наголосив на важливості свободи вибору релігії чи переконань.

2. Свобода маніфестації переконань (*forum externum*):

Практика релігії чи переконань через богослужіння, навчання, виконання обрядів чи дотримання традицій.

Маніфестація може бути обмежена.

2. Свобода переконань (*forum internum*)

Цей аспект є недоторканим і не допускає жодних обмежень. ЄСПЛ не допускає:

- Примусу сповідувати певну релігію чи переконання.
- Каральних заходів за відмову від виконання дій, що суперечать переконанням особи.

3. Свобода маніфестації переконань (forum externum)

Свобода вираження переконань може здійснюватися індивідуально або колективно, публічно чи приватно, і включає:

- Богослужіння та виконання релігійних обрядів.
- Релігійну освіту і проповідницьку діяльність.
- Дотримання норм та традицій релігії (наприклад, носіння релігійного одягу).

Втручання у цю свободу дозволяється лише за наявності серйозних причин, що відповідають зазначеним критеріям.

У справі *Eweida and Others v. The United Kingdom* (2013) Суд визнав порушення прав заявниці, яку звільнили через носіння релігійного хреста на роботі.

4. Обмеження свободи маніфестації

ЄСПЛ визнає, що свобода маніфестації може бути обмежена, якщо це необхідно в демократичному суспільстві. Суд оцінює:

Чи була втручання пропорційним і обґрунтованим?

Чи були враховані інтереси суспільства та особи?

Приклад: У справі *S.A.S. v. France* (2014) Суд визнав, що заборона носіння повного мусульманського покриття (нікабу) у Франції мала легітимну мету – забезпечення суспільної взаємодії, однак викликала значні дискусії щодо пропорційності.

5. Конфлікт між свободою релігії та іншими правами

У випадках, коли право на свободу релігії стикається з іншими правами (наприклад, правом на освіту чи свободу слова), Суд проводить балансування інтересів.

Приклад: У справі *Lautsi v. Italy* (2011) Суд постановив, що розміщення розп'ять у класах італійських шкіл не порушує статті 9, оскільки це відповідає культурній традиції країни і не є примусом до релігії.

Хоча, у цій справі ЄСПЛ спершу прийняв зовсім протилежне рішення – розміщення розп'ять у класах італійських шкіл порушує

приписи Конвенції. ЄСПЛ встановив, що Італія порушила право на свободу релігії та освіти, зобов'язавши розміщувати розп'яття в державних школах. Суд наголосив, що релігійне значення розп'яття є переважаючим, а держава не має права нав'язувати певні релігійні символи в державних установах, оскільки це створює нерівні умови для дітей, які не сповідують католицизм. Суд також підкреслив, що свобода від релігії включає не лише відсутність релігійних обрядів, але й відсутність тиску з боку держави на вираження своїх релігійних переконань.

6. Позитивні обов'язки держави

Держава зобов'язана створювати умови для ефективного здійснення права на свободу думки, совісті та релігії. Це включає:

- Забезпечення плюралізму та терпимості у суспільстві.
- Захист релігійних меншин від дискримінації.
- Гарантії для дотримання релігійних звичаїв та обрядів.

Право на свободу думки, совісті та віросповідання, закріплене у статті 9 ЄКПЛ, є фундаментальним для функціонування демократичного суспільства. Хоча внутрішня свобода переконань є абсолютною, маніфестація цього права може бути обмежена, але лише за умови дотримання принципів законності, легітимності мети та пропорційності. ЄСПЛ виступає ключовим гарантом балансу між свободою релігії, суспільними інтересами та правами інших осіб.

2.4. Право на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції)

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння змісту статті 10 Конвенції:

Ознайомтеся з текстом статті 10 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує:

- Свободу висловлювати погляди: право ділитися думками, ідеями, інформацією.
- Свободу отримувати інформацію: доступ до джерел інформації без необґрунтованих обмежень.
- Свободу поширювати інформацію: публікація, мовлення, участь у громад.

2. Основні принципи статті 10.

Свобода як основа демократичного суспільства. Суд наголошує, що свобода вираження поглядів є одним із ключових аспектів демократичного суспільства (*Handyside v. the United Kingdom*).

Толерантність до непопулярних ідей. Це право включає захист вираження поглядів, які можуть шокувати, обурювати або турбувати (*Observer and Guardian v. the United Kingdom*).

Баланс між правами та суспільними інтересами. Наприклад, захист репутації, права інших осіб чи забезпечення національної безпеки.

Відмінність між фактами і оціночними судженнями: Факти мають бути доведені, оціночні судження не можуть бути доведені.

Захист критики влади: Держава має проявляти більшу терпимість до критики, ніж приватні особи (*Lingens v. Austria, 1986*).

3. Ключові рішення ЄСПЛ

Розглядаючи рішення, звертайте увагу на:

Фактичні обставини. Що стало причиною втручання у право на свободу вираження поглядів?

Юридичну проблему. Як Суд оцінював обмеження цієї свободи?

Рішення Суду. Чи було обмеження пропорційним і необхідним?

Розгляньте справи, які демонструють різні аспекти свободи вираження поглядів:

Handyside v. the United Kingdom (1976): свобода вираження, яка може шокувати чи обурювати.

Lingens v. Austria (1986): свобода критики публічних осіб.

Sunday Times v. the United Kingdom (1979): баланс між свободою преси та правосуддям.

Perinçek v. Switzerland (2015): обмеження висловлювань, пов'язаних із чутливими історичними подіями.

Stoll v. Switzerland (2007): межі журналістської свободи.

Observer and Guardian v. the United Kingdom (1991): питання цензури у сфері національної безпеки.

Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland (2012): баланс між свободою вираження і захистом громадської моралі.

Delfi AS v. Estonia (2015): відповідальність інтернет-платформ за образливі коментарі користувачів.

4. Критерії визначення порушень статті 10

ЄСПЛ застосовує такі критерії при аналізі справ:

Чи було втручання? Чи обмежувалося право особи на вираження поглядів?

Чи було втручання передбачене законом? Наприклад, чи існують чіткі юридичні норми, які регулюють обмеження?

Чи було втручання спрямоване на законну мету? Наприклад, заповігання закликам до насильства або захист прав інших осіб.

Чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві? Чи відповідало воно принципу пропорційності?

5. Особливості застосування статті 10

Свобода слова і відповідальність. Свобода вираження не є абсолютною; вона пов'язана із відповідальністю, особливо коли мова йде про мову ворожнечі або дезінформацію.

Свобода преси: Особливий захист журналістів у висвітленні суспільно важливих питань.

Межі критики публічних осіб: Суд визнає ширші межі допустимої критики щодо публічних осіб, ніж щодо приватних осіб.

Мова ворожнечі: Висловлювання, які пропагують насильство або дискримінацію, не захищаються статтею 10 (*Garaudy v. France*).

б. Сучасні виклики у застосуванні статті 10.

Свобода слова в Інтернеті: Роль соціальних мереж у поширенні інформації, питання фейкових новин та дезінформації (Delfi AS v. Estonia).

Цензура і контроль держави: Обмеження в авторитарних режимах та їх оцінка з точки зору статті 10.

Баланс між свободою слова та захистом приватності: Особливо у випадках поширення конфіденційної інформації (Axel Springer AG v. Germany).

Соціальні мережі: Як регулювати висловлювання у Facebook, Twitter, інших платформах, не порушуючи свободу слова?

Дезінформація: Баланс між боротьбою з фейковими новинами і захистом свободи інформації.

Цензура в умовах війни: Чи може держава обмежувати висловлювання заради національної безпеки?

Алгоритми і свобода слова: Роль автоматизованих систем у модерації контенту.

2.4.1. Загальні положення

Свобода вираження поглядів – це життєво важливий принцип демократії, який дозволяє суспільству розвиватися. Вона передбачає право кожної людини висловлювати свої думки, навіть якщо вони здаються неприйнятними чи образливими для інших. Саме завдяки цій свободі ми можемо обговорювати різні ідеї, порівнювати різні точки зору і таким чином рухатися вперед. Без плюралізму, толерантності та свободи поглядів демократичне суспільство неможливе.

Гарантії свободи преси є надзвичайно важливими, оскільки саме завдяки їй громадськість отримує доступ до інформації, яка є необхідною для участі в демократичних процесах. Європейський суд з прав людини підкреслив, що свобода преси є невід'ємною частиною демократичного суспільства і дозволяє їй виконувати функцію "суспільного сторожа". Цей принцип поширюється як на друковані, так і на аудіовізуальні засоби масової інформації, хоча останні мають більш потужний вплив на суспільну думку.

У справі " Handyside проти Великої Британії" Європейський суд з прав людини зазначив, що свобода слова пов'язана з відповідальністю. Тобто, коли людина користується цим правом, вона має усвідомлювати, що її слова можуть мати наслідки і нести за них відповідальність.

У справі " Chauvy and Others проти Франції" Європейський суд з прав людини відійшов від попередньої практики і визнав, що право на свободу вираження поглядів може вступати в суперечність з правом на повагу до приватного життя, гарантованим статтею 8 Конвенції. Суд підкреслив, що у таких випадках необхідно знайти справедливий баланс між цими двома конституційними правами.
До цього ЄСПЛ не розглядав право на захист репутації як окремий прояв права на приватність.

У справі Dzhugashvili проти Росії Європейський суд з прав людини відмовився визнати порушення статті 8 Конвенції. Заявник, будучи внуком Сталіна, скаржився на публікації, які дискредитували його діда. Суд зазначив, що права, гарантовані статтею 8, не можуть бути передані іншим особам. Хоча репутація померлого члена сім'ї може впливати на приватне життя родичів, у випадку зі Сталіним мова йде про всесвітньо відому історичну постать, чиї дії підлягають суспільній оцінці. Суд розмежував критичні висловлювання про публічних осіб і образи, спрямовані проти приватних осіб.

Дія статті 10 Конвенції поширюється на будь-яку форму вираження поглядів, незалежно від того, хто їх висловлює – окрема особа, група людей чи засоби масової інформації. При цьому, свобода вираження не є абсолютною і має певні обмеження, наприклад, заборона на мову ненависті.

Право на свободу вираження поглядів не дозволяє обмежувати інші права, гарантовані Конвенцією. Однак, це право може бути обмежено, якщо воно, наприклад, загрожує репутації інших осіб. Тому необхідно забезпечити баланс між свободою слова і правом на захист репутації.

2.4.2. Свобода вираження поглядів в аспекті захисту репутації

Свобода вираження поглядів vs. репутація

Репутація може бути частиною приватного життя, якщо поширювана про особу інформація виходить за рамки допустимої критики та стосується аспектів її життя, які не є предметом суспільного інтересу.

Критика є невід'ємною частиною демократичного суспільства, яке характеризується плюралізмом поглядів та відкритістю влади. Однак, свобода вираження поглядів не є безмежною і має бути збалансована з іншими правами та інтересами. Заборона або надмірне обмеження цього права суперечить демократичним принципам і підриває саму основу демократії. Держава має забезпечити баланс між правом на вільне висловлювання і необхідністю запобігати дискримінації та підбурюванню до насильства

Пропорційність обмеження свободи слова залежить не лише від того, чи є висловлювання фактом чи оціночним судженням, але й від наявності доказів, які підтверджують цю оцінку. Відсутність фактичних підстав може зробити навіть суб'єктивну оцінку необґрунтованою та такою, що виходить за межі допустимої критики

«внесок публікації в дискусію, що становлять суспільний інтерес»

Інформація, що має суспільний інтерес, включає в себе дані про загрози національній безпеці, порушення людських прав, шкідливі дії різних осіб та події, які впливають на життя людей.

Аналіз практики ЄСПЛ виокремлює такі категорії інформації, що становлять суспільний інтерес:

- Функціонування державних інститутів: втручання влади в правосуддя, тиск на суддів, умови в державних установах (наприклад, лікарнях), управління державними ресурсами.

- Соціально-економічні питання: оплата праці посадових осіб, передача державного майна, вплив державної політики на окремі групи населення.

- Історичні та культурні аспекти: збереження культурної спадщини, дослідження історичних подій.

- Публічні особи та їхня діяльність: поведінка політиків, державних службовців, впливових осіб у суспільстві.

ступінь публічності особи

Чим більший вплив особи на суспільство, тим більший суспільний інтерес до її життя

З огляду на свій статус публічної особи, колишній прем'єр-міністр мав бути готовий до того, що його діяльність піддаватиметься більш ретельному аналізу, аніж діяльність приватних осіб.

ЄСПЛ враховує форму висловлювання, законність отримання інформації та поведінку сторін

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Які характеристики справедливого суду?
2. Які складові права на справедливий суд?
3. Охарактеризуйте незалежність та неупередженість суду.
4. Що таке «розумний строк»?
5. Які права захищаються ст. 8 Конвенції?
6. Що передбачає право на повагу до особистого життя.
7. Чи обмежений ЄСПЛ національним тлумаченням терміну «житло»?
8. Що передбачає право на повагу до сімейного життя?
9. Які особливості права на повагу до кореспонденції у сучасному світі?
10. Чи охороняє ст. 8 Конвенції екологічні права?
11. Які права гарантує ст 9 Конвенції?
12. Назвіть 2 справи ЄСПЛ за ст. 9 Конвенції?
13. Що таке *forum internum*?
14. Що таке *forum externum*?
15. Опишіть суть справи *Lautsi проти Італії*.
16. Які права гарантує ст. 10 Конвенції?
17. У чому полягає відмінність між фактами і оціночними судженнями
18. Чи однаковою є сфера критики людини та політичного діяча?
19. Охарактеризуйте справу *Handyside проти Сполученого Королівства*.
20. Назвіть критерії віднаходження балансом між свободою вираження поглядів та захистом репутації.

Контрольні завдання

1. Міщенко подав позов до суду проти свого роботодавця щодо незаконного звільнення. Судове засідання декілька разів відкладали через неявку представника відповідача, що призвело до тривалого розгляду справи протягом чотирьох років. Міщенко стверджує, що така затримка порушує його право на судовий розгляд упродовж розумного строку.

Чи можна вважати затримку у розгляді справи порушенням ст. 6

Конвенції? Які критерії визначають "розумний строк" судового розгляду?

2. Під час слухання справи Іванова суддя кілька разів робив зауваження, які створювали враження, що він уже має упереджену думку щодо вини обвинуваченого. Іванов подав апеляцію, стверджуючи, що суддя був необ'єктивним, що вплинуло на остаточне рішення.

Чи порушено право Іванова на неупереджений суд відповідно до ст. 6 Конвенції? Які критерії оцінки неупередженості судді?

3. Громадянину Олексію було висунуто обвинувачення у скоєнні шахрайства. На етапі розгляду справи його адвокату відмовили у доступі до матеріалів кримінальної справи, що містили ключові докази. Суд, базуючись виключно на цих доказах, визнав Олексія винним.

Чи можна розглядати обмеження доступу адвоката до матеріалів справи як порушення права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 Конвенції?

4. Пан Орлов подав скаргу на місцеву владу, яка встановила камери відеоспостереження на його вулиці. Одна з камер була спрямована на вхід до його будинку, і запис із неї зберігався впродовж шести місяців без будь-яких підстав чи дозволу суду. Орлов стверджує, що така практика порушує його право на приватність.

Чи є встановлення камер спостереження в цьому випадку порушенням ст. 8 Конвенції? Які критерії виправданості втручання у приватне життя визначає Конвенція?

5. Пан Шевченко звернувся до суду після того, як його роботодавець переглянув його робочу електронну пошту, перевібивши особисте листування. Отриману інформацію використали для звільнення Шевченка через порушення внутрішніх правил компанії. Шевченко вважає, що такі дії роботодавця порушили його право на приватне життя.

Чи можна розглядати доступ до робочої електронної пошти як порушення ст. 8 Конвенції? Як визначається баланс між приватним життям працівника та інтересами роботодавця?

6. Пан Савченко працював шкільним вчителем. Під час уроків він неодноразово висловлював свої релігійні погляди та закликав учнів приєднуватися до певної релігійної громади. Керівництво школи звільнило Савченка, заявивши, що його дії порушують принцип світськості освіти. Савченко стверджує, що його звільнення порушило право на свободу релігії.

Чи були дії керівництва школи виправданими з точки зору ст. 9 Конвенції? Як оцінити баланс між свободою релігії та обов'язком дотримання нейтральності у сфері освіти?

7. Пані Лисенко, яка сповідує іслам, вимагала дозволу носити хіджаб на своєму робочому місці у державній установі. Керівництво заборонило це, посилаючись на внутрішні правила, що забороняють видимі релігійні символи для працівників. Лисенко вважає, що така заборона порушує її право на сво-

боду релігії.

Чи є заборона на носіння хіджабу на робочому місці у державній установі порушенням ст. 9 Конвенції? Які критерії визначають пропорційність таких обмежень?

8. Прогляньте та прокоментуйте ситуацію (у аспекті права на свободу вираження поглядів), відображену на відео:

<https://youtu.be/PQHF4R2mIgE>

Після цієї події учасники опублікували наступне: «Вже 53 роки біля Обеліску Слави в Києві безцільно спалюється дорогоцінний природний газ. Платникам податків це задоволення коштує близько 300 000 грн на місяць. І це лише одне язичницьке капище «вічного вогню», яких по всій Україні сотні, а то й тисячі. У відповідь на це, 16 грудня Братство Св. Луки провело акцію протесту в столичному Парку Слави, де наочно показало, як громадяни мають користатися «вічним вогнем». Обуреним представникам Компартії України пропонуємо за прикладом давньоримських весталок вести цілодобове чергування біля «вічних вогнів», підтримуючи їхню довговічність дровами. Без сумніву, в комуністів не виникне проблем із покладенням на них завданням, оскільки вони вже мають досвід догляду за пам'ятником Леніну в Києві та значно краще фінансування, ніж у ... весталок.»

4 жовтня 2012 року Печерський суд визнав заявницю винною у вчиненні наруги над могилою Невідомого солдата, діючи у складі групи осіб за попередньою змовою.

9. Пан Сидоренко, громадський активіст, організував мирну акцію протесту, під час якої використовував плакати із критикою політичних лідерів. Поліція зупинила акцію, мотивуючи це тим, що плакати містять образливі висловлювання. Сидоренко заявляє, що дії поліції порушили його право на свободу вираження.

Чи можна вважати дії поліції порушенням ст. 10 Конвенції? Які межі свободи вираження поглядів у контексті публічних заходів?

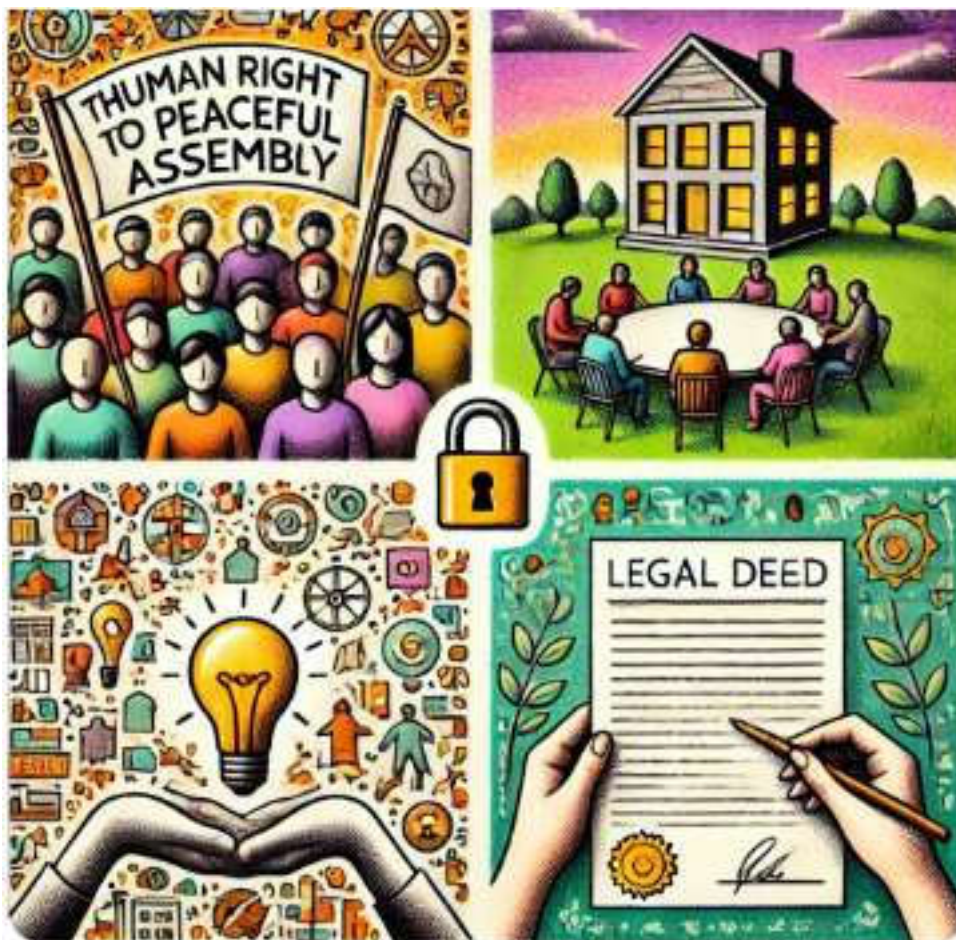
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЗАХИСТУ ПОЛІТИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ

Свобода мирних зібрань (ст. 11 Конвенції).

Захист власності (ст. 1 Першого протоколу).

Право на вільні вибори (ст. 3 Першого протоколу).

1

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT) за запитом: Створіть малюнок, розділений на чотири частини: частини 1 і 2 – символізують право людини на мирні зібрання; 3, 4 - захист права власності

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) аналізувати справи, пов'язані з порушенням права на мирні зібрання;
- 2) назвати як мінімум 3 принципи свободи мирних зібрань;
- 3) тлумачити припис, закріплений у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції;
- 4) охарактеризувати право на вільні вибори.

Ключові терміни: вільні вибори; власність; законність; мирне зібрання; право ЄС

Додаткові джерела до вивчення теми:

1. Посібник за статтею 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. URL https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/Guide_Art_11_UKR_-2019.pdf
2. Посібник зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини. URL <https://rm.coe.int/guide-articte-1-echr-ukrainian/1680ae370c>
3. Посібник зі статті 3 Протоколу №1 до Європейської конвенції з прав людини. URL https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_protocol_1_ukr

Рекомендовані до перегляду фільми:

1. Suffragette – Суфражистки (2015).
2. Winter on Fire: Ukraine's Fight for Freedom – Зима у вогні: Революція Гідності (2015).

Рішення ЄСПЛ, рекомендовані для опрацювання:

1. Справа Verentsov проти України, Application no 20372/11, 11 April 2013, URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-118393>
2. Справа Shmorgunov and Others проти України, Application no 15367/14 and 13 others, 21 January 2021, URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-207418>
3. Справа Ganushchak проти України, Application no 40776/16, 29 August 2024, URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-235471>
4. Справа Atima Limited проти України, Application no 56714/11, 20 May 2021. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-210016>
5. Справа Antonenko and Others проти України, Application nos. 45009/13 and 53 others, 20 February 2020. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-201090>
6. Справа Borisov проти України, Application no 2371/11, 4 March 2021. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-208312>
7. Справа Kornatskyu проти України, Application no 19854/13, 20 September 2022. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-219307>
8. Справа O.M. and D.S. проти України, Application no 18603/12, 15 September 2022. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-219197>
9. Справа Romanuk проти України, Application no 77909/12, 20 September 2022. URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-219285>

3.1. Свобода мирних зібрань (ст. 11 Конвенції).

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння змісту статті 11 Конвенції

Ознайомтеся з текстом статті 11 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує:

- Свободу мирних зібрань: право брати участь у протестах, демонстраціях, мітингах, публічних зборах.
- Свободу асоціації: право створювати організації, профспілки, політичні партії тощо.

Це право включає як організацію зібрань, так і участь у них. Воно також гарантує свободу від необґрунтованого втручання держави. Однак обмеження можливі.

2. Основні принципи статті 11.

Мирний характер зібрань: Захист надається лише мирним зібранням. Якщо учасники вдаються до насильства чи закликають до нього, право не застосовується (однак, коли окремі учасники вдаються до такої поведінки, зібрання не втрачає характер мирного).

Позитивні зобов'язання держави: Держава повинна створити умови для реалізації права на зібрання, включно із забезпеченням безпеки учасників.

Недискримінація: Свобода зібрань поширюється на всіх осіб, незалежно від їхніх політичних, релігійних чи інших переконань.

Заборона попередньої цензури: Влада не може заборонити зібрання лише через ідеї чи погляди, які висловлюють організатори.

3. Ключові рішення ЄСПЛ

Опрацюйте справи, які демонструють різні аспекти захисту свободи зібрань.

Рекомендовані справи:

Kudrevičius and Others v. Lithuania (2015): оцінка пропорційності покарання за участь у мирному протесті.

Ezelin v. France (1991): свобода участі в зібраннях без страху покарання.

Oya Ataman v. Turkey (2006): надмірне застосування сили для розгону мирних демонстрацій.

Navalnyy v. Russia (2018): обмеження права на протест через адміністративні санкції.

Baczkowski and Others v. Poland (2007): дискримінаційна заборона проведення парадів.

Звертайте увагу на:

- Фактичні обставини: що стало причиною втручання держави?
- Юридичну проблему: як Суд оцінював обґрунтованість дій влади?
- Рішення Суду: чи було втручання пропорційним?

4. Критерії визначення порушень статті 11

Чи було втручання? Наприклад, заборона демонстрації або застосування сили для її припинення.

Чи було втручання передбачене законом? Наприклад, чи є регуляції щодо місця та часу проведення заходів.

Чи мало втручання законну мету? Наприклад, запобігання заворушенням чи забезпечення громадської безпеки.

Чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві? Чи дотримано принципу пропорційності?

5. Особливості застосування статті 11

Мирний характер: Зверніть увагу, як ЄСПЛ визначає межі мирних зібрань та аналізує дії організаторів і учасників.

Спонтанні протести: ЄСПЛ визнає право на спонтанні зібрання, особливо у випадках, коли немає часу на попереднє повідомлення влади.

Застосування сили: Дії поліції під час розгону протестів мають бути пропорційними і виправданими.

Дискримінація: Заборона заходів з огляду на політичні чи соціальні погляди організаторів є порушенням статті 11.

б. Сучасні виклики у застосуванні статті 11.

Протести в умовах надзвичайного стану: Як забезпечується свобода зібрань у кризових ситуаціях, таких як війна чи пандемія?

Цифрові зібрання: Чи захищає стаття 11 онлайн-протести?

Захист вразливих груп: Як ЄСПЛ аналізує справи, пов'язані із заборонаю заходів меншин (етнічних, сексуальних тощо)?

Санкції за участь у протестах: Які критерії використовує Суд для оцінки пропорційності штрафів чи арештів?

3.1.1. Загальні положення

Право на свободу мирних зібрань, гарантоване статтею 11, є невід'ємним елементом демократії. Разом зі свободою вираження поглядів, воно слугує захисту думок і їхньому вільному обміну. Ці права не терплять обмежень і є основою для будь-якого демократичного суспільства.

Хоча стаття 11 гарантує автономію права на мирні зібрання, її слід розглядати в контексті статті 10. Обидві статті спрямовані на забезпечення свободи вираження поглядів, причому свобода зібрань слугує платформою для публічних дебатів. Цей зв'язок особливо очевидний, коли влада обмежує зібрання у відповідь на висловлені думки.

Коли зібрання має релігійний характер, для його оцінки можуть застосовуватися як стаття 9, так і стаття 11 Європейської конвенції. Наприклад, відмова в проведенні богослужіння в парку розглядається через призму статті 11, але з урахуванням вимог статті 9 щодо релігійної свободи. Водночас, порушення релігійних зібрань в приватних приміщеннях оцінюються переважно через призму статті 9..

Вибір між статтею 10 та 11 Європейської конвенції при розгляді скарги залежить від конкретних обставин справи. Якщо подія не відповідає визначенню "мирного зібрання", скарга може розглядатися як обмеження свободи вираження поглядів (стаття 10) з урахуванням положень про свободу зібрань. Наприклад, насильницький протест може бути розцінений як виявлення поглядів, але його правомірність оцінюється з урахуванням вимог статті 11.

Як зазначено у справах "Прімов і інші проти Росії" та "Новікова і інші проти Росії", Європейський суд з прав людини підкреслює колективний характер права на зібрання. Однак, поодинокі акції протесту також можуть підпадати під захист статті 10, але з урахуванням принципів, встановлених для мирних зібрань. Навіть насильницькі дії можуть бути розцінені як виявлення поглядів, але їх правомірність оцінюється з урахуванням вимог щодо мирного характеру зібрань.

3.1.2. Характеристика мирного зібрання

Європейський суд з прав людини інтерпретує поняття "зібрання" автономно, незалежно від національного законодавства. Це означає, що будь-яка форма колективної дії, спрямована на вираження спільних поглядів, може підпадати під захист статті 11. Навіть якщо національне законодавство не вимагає повідомлення або дозволу для такого зібрання, воно все одно може бути захищене Конвенцією.

Для визначення зібрання важливим є наявність у його учасників спільної мети та скоординованих дій. Випадкові скупчення людей, такі як черги, не вважаються зібраннями.

Право на мирні зібрання охоплює широкий спектр форм колективної діяльності, включаючи приватні зустрічі, публічні демонстрації, як статичні, так і процесії. Воно стосується як безпосередніх учасників зібрань, так і осіб, які їх організовують.

Свобода зібрань, гарантована статтею 11, не обмежується лише політичними демонстраціями. Вона охоплює широкий спектр форм колективної діяльності, включаючи соціальні, релігійні, культурні та інші види зібрань.

Право на свободу зібрань охоплює право визначати місце проведення такого зібрання. Однак, це право може бути обмежено законом згідно з пунктом 2 статті 11 Конвенції, якщо таке обмеження є необхідним і пропорційним.

Статті 10 і 11 Конвенції не надають необмеженої свободи зібрань. Право на зібрання не означає автоматичного права на доступ до приватної власності чи державних установ. Також, не існує автоматичного права на створення таборів протесту в будь-якому місці.

Відповідальність за доведення насильницьких намірів організаторів зібрання покладається на органи державної влади.

Наявність ризику заворушень під час зібрання не виводить його за межі сфери застосування статті 11. Будь-які втручання в здійснення цього права повинні відповідати критеріям, встановленим пунктом 2 цієї статті.

Незважаючи на те, що перешкодження руху під час демонстрацій є поширеною практикою, навмисне створення серйозних перешкод для дорожнього руху не є суттєвою частиною свободи мирних зібрань, гарантованої статтею 11 Конвенції. Такі дії можуть бути обмежені, якщо це необхідно для захисту прав і свобод інших осіб.

Зібрання, запламоване окремими актами насильства, автоматично не вважається немирним для того, щоб втратити захист статті 11. Особа не перестає користуватися правом на свободу мирних зібрань внаслідок насильства або інших караних дій, вчинених іншими особами під час демонстрації, якщо особа, про яку йде мова, залишається мирною у її власних намірах чи поведінці

3.1.3. Позитивні обов'язки держави

Позитивні обов'язки держави

Стаття 11 Конвенції передбачає не лише пасивний захист від втручання держави у право на мирні зібрання, а й активні дії держави щодо забезпечення ефективного здійснення цього права.

Зобов'язання забезпечити мирне проведення зібрань

Стаття 11 Конвенції зобов'язує державу вживати необхідних заходів для забезпечення безпеки мирних демонстрацій, але не гарантує абсолютного порядку. Держава має широкі повноваження для вибору засобів забезпечення безпеки.

Позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення права на мирні зібрання включають обов'язок вести діалог з лідерами демонстрацій.

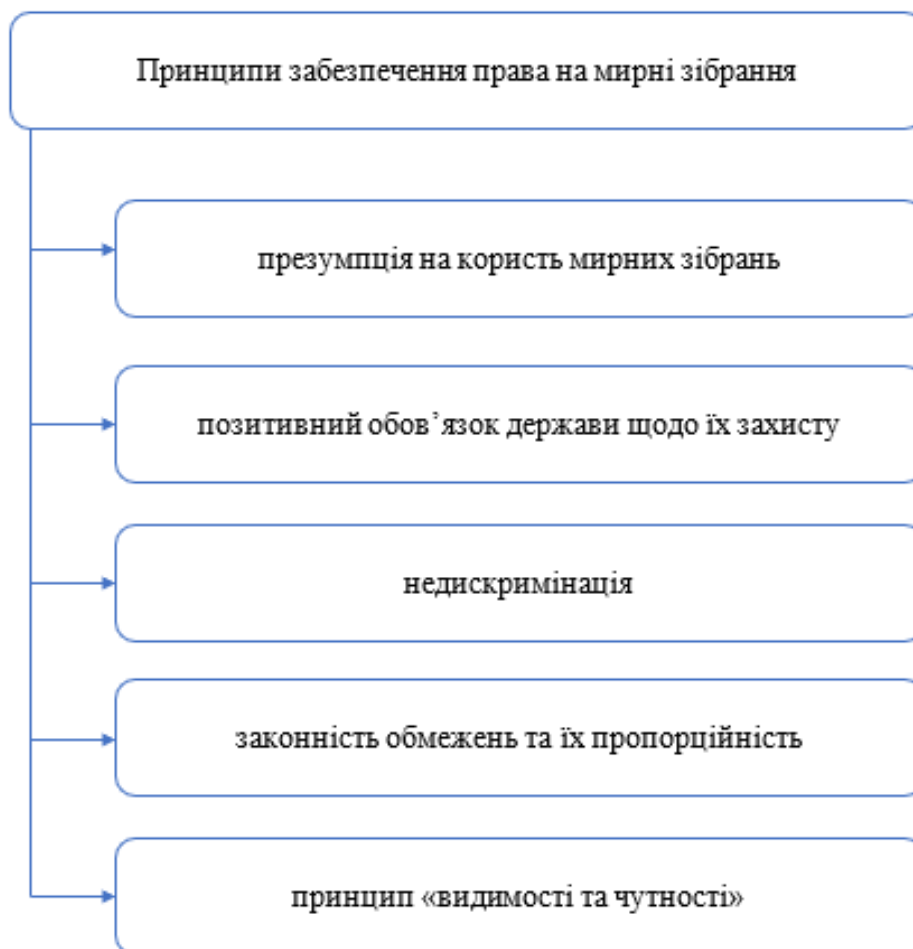
Контрдемонстрації

Право на контрдемонстрацію не повинно обмежувати право на мирну демонстрацію. Учасники протестів повинні мати можливість висловлювати свої погляди без страху репресій.

Держава зобов'язана забезпечити баланс між правами різних груп, що бажають провести демонстрації, обираючи найменш обмежувальні методи.

Використання спецзасобів для розгону демонстрацій, таких як водомети чи сльозогінний газ, вимагає детального обґрунтування. Особливо це стосується випадків, коли неможливо відрізнити учасників демонстрації від мирних громадян. Надмірне застосування сили може бути кваліфіковане як тортури або нелюдське поводження. Для запобігання зловживань необхідно розробити чіткі правила використання спецзасобів та забезпечити належний контроль за діями правоохоронних органів.

3.1.4. Принципи забезпечення права на мирні зібрання

3.2. Захист власності (ст. 1 Першого протоколу).

Методичні рекомендації

1. Розуміння змісту статті 1 Першого протоколу

Ознайомтеся з текстом статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право кожної особи на повагу до своєї власності.

Стаття встановлює три основні правила:

1. Загальне правило: кожна особа має право на мирне володіння своїм майном.

2. Позбавлення власності: може здійснюватися лише в інтересах суспільства, на законних підставах або умовах міжнародного права.

3. Контроль за використанням власності: держави можуть здійснювати контроль у суспільних інтересах, наприклад, для податкових цілей.

Зверніть увагу: поняття "власність" у статті 1 включає не лише фізичне майно, але й:

- Нематеріальні активи, наприклад, акції, інтелектуальна власність.
- Вимоги, що мають економічну цінність, наприклад, борги.

2. Основні принципи застосування статті 1

- Захист власності як основа правовладдя: право на власність є важливим компонентом демократичного суспільства.

- Пропорційність втручання: будь-яке втручання у право на власність має бути виправданим, пропорційним і переслідувати законну мету.

- Позитивні зобов'язання держави: окрім утримання від необґрунтованого втручання, держава повинна забезпечувати механізми захисту власності.

- Розширене тлумачення поняття "власність": Суд визнає власністю як фізичні, так і нематеріальні активи.

3. Ключові рішення ЄСПЛ

Розгляньте справи, які демонструють різні аспекти захисту власності:

1. *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* (1982): межі обмеження права на власність через тривале очікування експропріації.

2. *James and Others v. the United Kingdom* (1986): питання справедливої компенсації під час експропріації.

3. *Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium* (1995): ретроактивне законодавство як порушення статті 1.

4. *Beyeler v. Italy* (2000): втручання держави у продаж цінного мистецького об'єкта.

5. *Hutten-Czapska v. Poland* (2006): обмеження права на орендну плату як порушення права на власність.

Зверніть увагу на:

- Фактичні обставини: які дії держави обмежували право на власність?

- Юридичну проблему: як Суд обґрунтував законність чи незаконність втручання?

- Рішення Суду: чи відповідало втручання принципам необхідності та пропорційності?

4. Критерії визначення порушень статті 1

1. Чи було втручання? Чи обмежувало право особи на мирне володіння майном?

2. Чи мало втручання законну мету? Наприклад, суспільний інтерес, зокрема містобудування або захист довкілля.

3. Чи було втручання пропорційним? Суд оцінює баланс між інтересами держави і власника.

5. Особливості застосування статті 1

- Експропріація: Зверніть увагу на обґрунтованість вилучення майна в суспільних інтересах.

- Податкове регулювання: Податки та збори є допустимими обмеженнями, якщо вони не є надмірними.

- Питання компенсації: Суд перевіряє, чи була надана справедлива компенсація власнику у разі позбавлення майна.

- Регулювання оренди: Державні втручання у право власників на використання їхнього майна можуть порушувати статтю 1.

6. Сучасні виклики у застосуванні статті 1

- Ретроактивне законодавство: як держава може змінювати правовий режим власності постфактум?

- Екологічні обмеження: баланс між екологічними інтересами та правами власників.

- Цифрова власність: чи поширюється захист на криптовалюту, електронні бази даних, віртуальні активи?

- Власність у збройних конфліктах: право на компенсацію за знищене майно у військових умовах.

3.2.1. Загальні положення

Поняття «володіння» за ст. 1 Протоколу № 1 є автономним і охоплює різноманітні види майнових прав, включаючи права на речі, права на вигоди, а також очікування на майбутнє набуття прав. Це поняття не обмежується лише фактичним володінням матеріальними об'єктами.

Заявник може посылатися на порушення ст. 1 Протоколу № 1 лише стосовно майна, яким він володіє або має легітимні очікування на його набуття.

Для того, щоб очікування особи визнавалося легітимним, воно має бути більш конкретним, ніж загальна надія, та мати достатнє правове обґрунтування, наприклад, у вигляді чинного законодавства або індивідуального акту застосування права.

3.2.2. «Володіння» та інші права власності

Суд визнав, що клієнтська база, створена професіоналом, є його власністю і підлягає захисту за ст. 1 Протоколу № 1.

Оскільки ліцензія на ведення бізнесу є формою володіння, її відкликання державними органами може розглядатися як втручання у право власності, захищене ст. 1 Протоколу № 1.

Стаття 1 Протоколу № 1 не гарантує права на отримання майна. Майбутній дохід вважається володінням лише тоді, коли його вже зароблено або є підстави для його виплати.

Оскільки більшість систем соціального забезпечення фінансуються різними способами, включаючи загальне оподаткування, а не лише страховими внесками, то виключення з-під дії ст. 1 Протоколу № 1 пільг, що фінансуються з бюджету, було б необґрунтованим. Право на пенсію, незалежно від умов її нарахування, є майновим правом, захищеним законом.

Для успішного розгляду скарги на руйнування майна внаслідок збройного конфлікту в ЄСПЛ заявник повинен надати переконливі докази свого права власності. Такі докази можуть включати офіційні документи, фотографії, свідчення та інші матеріали, які підтверджують володіння майном. Відсутність будь-яких доказів може призвести до відхилення скарги, оскільки Суд не зможе встановити факт існування та належності заявнику зруйнованого майна.

У справі "Dogan and Others проти Туреччини" ЄСПЛ розширив тлумачення поняття "володіння" за ст. 1 Протоколу № 1. Суд визнав, що фактичне проживання на землі, ведення господарства та використання спільних земель є достатньою підставою для визнання права на власність, навіть за відсутності офіційних документів, особливо в контексті сільських громад, де традиційні форми землеволодіння можуть відрізнятися від формальних правових норм.

3.2.3. Законність як підстава обмеження права власності

Принцип законності застосовується однаково до всіх прав і свобод, гарантованих Конвенцією, включаючи право на власність. Це означає, що будь-яке втручання в право на власність має мати чітку правову основу.

Наявність закону, який обмежує певне право, недостатня для дотримання принципу законності. Такий закон має бути сумісний з верховенством права та забезпечувати достатній захист від свавільного застосування.

Принцип законності вимагає, щоб закони, які обмежують права, були не лише формально існуючими, але й достатньо чіткими, точними та передбачуваними у своєму застосуванні.

Принцип доступності закону не обмежується лише офіційною публікацією в бюлетенях. Якщо Суд переконається, що зміст правового акта був доступний для громадськості іншим шляхом, то такий акт може бути визнаний законом.

Закони повинні бути достатньо чіткими, щоб люди могли розуміти, як діяти, але при цьому залишати певний простір для тлумачення.

3.2.4. Суспільний чи загальний інтерес

Європейський суд з прав людини визнав, що поняття "суспільний інтерес" є досить широким і може включати широкий спектр цілей, таких як боротьба з бідністю, забезпечення безпеки, захист навколишнього середовища та підтримка економічного розвитку.

У справі *Bio d'Ardenne* проти Бельгії ЄСПЛ визнав, що держави мають право вводити заходи щодо боротьби з епізоотіями, наприклад, обов'язковий забій інфікованих тварин, і надав їм широкий розсуд у виборі таких заходів.

ЄСПЛ визнав, що відміна незаконно отриманих соціальних виплат та ліквідація несправедливих пенсійних переваг є діями, які переслідують мету забезпечення справедливості та стабільності соціальних систем, і тому можуть бути обґрунтовані суспільними інтересами.

3.2.5. Пропорційність

Щоб обмеження права власності було правомірним, воно має відповідати не лише формальним критеріям законності та суспільного інтересу, а й бути пропорційним щодо власника майна.

3.2.6. Горизонтальний аспект

Позитивні заходи захисту можуть стосуватися як держави, так і приватних осіб і можуть бути як запобіжними, так і відновлювальними.

Суд підкреслює, що держава не зобов'язана гарантувати виконання договірних зобов'язань між приватними особами. Стаття 1 Протоколу № 1 не передбачає такого обов'язку.

Розглядаючи справу *Zolotas v. Greece*, Європейський суд з прав людини визнав, що держава має позитивний обов'язок захищати своїх громадян від втрати коштів на неактивних банківських рахунках, зокрема, шляхом вимоги до банків інформувати клієнтів про можливі наслідки бездіяльності.

У справі *Liamberi v. Greece* Європейський суд з прав людини встановив, що автоматичне передавання майна померлого ченця монастирю без урахування прав інших спадкоємців є порушенням права на власність, якщо ці спадкоємці мали тривалий і фактичний володіння цим майном.

Розглядаючи справу *Dabić v. Croatia*, Європейський суд з прав людини встановив, що держава має позитивні зобов'язання щодо захисту майна своїх громадян під час повернення біженців та переміщених осіб. Відсутність ефективного захисту такого майна від пошкоджень та пограбувань є порушенням права на власність.

3.2.7. Право ЄС

У справі "Bosphorus Airways" Європейський суд з прав людини встановив важливий прецедент, сформулювавши так звану "презумпцію Босфору". Суд визнав, що заходи, вжиті державою-членом ЄС для виконання зобов'язань перед ЄС (у даному випадку, конфіскація літака відповідно до санкцій ООН), зазвичай вважаються достатнім захистом прав людини, гарантованих Європейською конвенцією. Тобто, існує припущення, що держава, діючи відповідно до європейського права, не порушує Конвенцію. Однак, це припущення може бути спростоване, якщо заявник зможе довести, що захист його прав був явно недостатнім. У випадку з "Bosphorus Airways" Суд дійшов висновку, що таке доведення відсутнє.

У справі *Avotiņš v. Latvia* Європейський суд з прав людини підтвердив так звану "презумпцію Босфору". Суд визнав, що механізми захисту прав людини, передбачені правом Європейського Союзу, можуть забезпечувати рівень захисту, порівнянний з тим, який гарантує Європейська конвенція з прав людини. Це означає, що якщо держава-член ЄС виконує рішення судів ЄС, що стосуються захисту фундаментальних прав, то вважається, що вона дотримується і вимог Конвенції. Такий підхід був застосований у справі про виконання в Латвії рішення кіпрського суду про стягнення боргу.

Розглядаючи скаргу компанії *Heracles S.A. General Cement Company*, Європейський суд з прав людини встановив, що рішення національного суду (на виконання рішення Європейської комісії) про повернення незаконно отриманої державної допомоги, включаючи значні відсотки, не є порушенням права на власність або права на справедливий суд.

3.3. Право на вільні вибори (ст. 3 Першого протоколу).

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння змісту статті 3 Першого протоколу

Ознайомтеся з текстом статті 3 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини, яка встановлює:

- Зобов'язання держав забезпечити вільні вибори: Вибори мають проводитися періодично, на основі загального і рівного виборчого права, за умов свободи вираження думок.

Особливості статті:

- Вона не гарантує особистого "права голосу" чи "права бути обраним", але забезпечує ефективну участь у виборах.

- Основна увага приділяється процедурним аспектам організації виборів.

2. Основні принципи статті 3

- Загальне виборче право: Всі громадяни мають право брати участь у виборах незалежно від статі, релігії, політичних переконань, етнічного походження тощо.

- Рівне виборче право: Кожен виборець має рівну кількість голосів, і їхній вплив є однаковим (принцип "одна людина – один голос").

- Свобода виборів: Виборці мають бути вільними у своєму виборі, без тиску чи маніпуляцій.

- Чесність виборчого процесу: Держава повинна забезпечити прозорість виборів, запобігти фальсифікаціям та гарантувати доступ до суду у разі порушень.

3. Ключові рішення ЄСПЛ

Розгляньте справи, які демонструють різні аспекти права на вільні вибори:

1. *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium* (1987): базові принципи права на вільні вибори; баланс між процедурними аспектами і демократичними стандартами.

2. *Hirst v. the United Kingdom (No. 2)* (2005): обмеження виборчих прав засуджених осіб.

3. *Yumak and Sadak v. Turkey* (2008): виборчі бар'єри (10%) і питання пропорційності.

4. *Danis and Association of Ethnic Turks v. Romania* (2015): дискримінація меншин у виборчому процесі.

5. *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* (2009): неможливість участі представників національних меншин у виборах до вищих органів влади.

Зверніть увагу на:

- Фактичні обставини справи: які елементи виборчого процесу були оскаржені?

- Аргументи держави: як виправдовувалися обмеження чи особливості виборчого процесу?

- Позиція Суду: чи були порушені демократичні стандарти?

4. Критерії визначення порушень статті 3

1. Чи були забезпечені основні принципи виборчого права? Наприклад, рівність голосів чи свобода вираження волі виборців.

2. Чи були обмеження виправданими? Наприклад, чи відповідали вони законній меті (захисту демократичних інститутів).

3. Чи мала держава позитивні зобов'язання? Наприклад, забезпечення доступу до голосування для людей з інвалідністю.

5. Особливості застосування статті 3

- Пропорційність виборчих обмежень: Держава може встановлювати умови для участі у виборах (наприклад, віковий ценз), але вони мають бути обґрунтованими.

- Доступність судового захисту: Виборчі порушення повинні мати ефективні засоби оскарження.

- Виборчі бар'єри: Розглядається питання пропорційності, особливо якщо вони перешкоджають представленню меншин (*Yumak and Sadak v. Turkey*).

- Забезпечення виборчої рівності: Захист прав меншин і вразливих груп.

6. Сучасні виклики у застосуванні статті 3

- Дискримінація меншин: Чи забезпечується їхня участь у політичному житті?

- Обмеження для окремих груп: Чи виправдані обмеження для засуджених осіб або громадян за кордоном?
- Діджилітизація виборів: Як забезпечити прозорість і безпеку електронного голосування?
- Вибори у кризових умовах: Організація виборів під час війни, пандемії або політичних конфліктів.

3.3.1. Загальні положення.

Стаття 3 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини гарантує кожному громадянину право на участь у вільних і справедливих виборах, що забезпечують формування демократичних органів влади. Практика ЄСПЛ визначає основні принципи та критерії здійснення цього права, а також можливі обмеження.

1. Роль виборів у демократичному суспільстві:

ЄСПЛ вказує, що вибори є одним із ключових механізмів забезпечення народного суверенітету.

Це право забезпечує формування представницьких органів влади через участь громадян у демократичному процесі

2. Елементи права на вільні вибори та організація виборів

1. Право голосувати (active suffrage):

Включає доступ до виборчого процесу без необґрунтованих бар'єрів.

Обмеження, наприклад, за віком, місцем проживання чи недієздатністю, повинні бути пропорційними.

2. Право бути обраним (passive suffrage):

Включає право балотуватися на виборах.

Обмеження для кандидатів (наприклад, за віком, громадянством, несумісністю посад) повинні бути обґрунтованими.

3. Організація виборчого процесу:

Вибори повинні бути вільними і справедливими, а їх проведення — відповідати принципу верховенства права.

Включає незалежність виборчих комісій, прозорість підрахунку голосів та ефективність механізмів оскарження.

3.3.2. Окремі аспекти права на вільні вибори

1. Обмеження права на вільні вибори

Стаття 3 Першого протоколу не є абсолютною. Держава може встановлювати обмеження, але вони мають відповідати таким критеріям:

- Бути передбаченими законом.
- Переслідувати легітимну мету: Наприклад, забезпечення публічного порядку чи національної безпеки.
- Бути необхідними у демократичному суспільстві та пропорційними.

2. Маніпуляції та фальсифікації

ЄСПЛ визнає, що втручання в результати виборів або фальсифікації порушують право на вільні вибори.

Приклад: У справі *Namat Aliyev v. Azerbaijan* (2010) Суд визнав порушення через непрозорість підрахунку голосів.

3. Рівність виборчого права

Виборча система повинна забезпечувати рівний вплив кожного голосу на результати.

Приклад: У справі *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* (2009) Суд визнав дискримінаційною норму, яка забороняла балотуватися представникам національних меншин.

4. Свобода від примусу

Тиск на виборців, наприклад, з боку роботодавців або державних органів, є порушенням.

5. Позитивні обов'язки держави

ЄСПЛ визнає, що держави зобов'язані не лише утримуватися від втручання у виборчий процес, а й створювати умови для його ефективного здійснення. Це включає:

Захист права громадян на участь у виборах від незаконних втручань.

Забезпечення доступності виборчих дільниць для всіх категорій населення.

Гарантування незалежності виборчих органів.

6. Баланс між національними традиціями і стандартами ЄСПЛ

ЄСПЛ застосовує доктрину *margin of appreciation*, визнаючи, що держави мають певну свободу у виборі виборчих систем і регулювань. Проте ця свобода не є абсолютною і має відповідати стандартам демократичного суспільства.

Право на вільні вибори, закріплене у ст. 3 Першого протоколу, є фундаментальним елементом демократичного суспільства.

Практика ЄСПЛ забезпечує стандарти, що гарантують вільне, справедливе і рівноправне волевиявлення громадян, одночасно визнаючи право держав адаптувати виборчі процеси до національних потреб. Однак будь-які обмеження цього права повинні бути чітко обґрунтованими та пропорційними.

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Що розуміється під мирним зібранням?
2. Назвіть принципи забезпечення права на мирні зібрання?
3. Чи охоплюється поняттям мирного зібрання одиничний пікет?
4. Які позитивні зобов'язання держави за ст. 11 Конвенції?
5. Яке право захищається ст. 1 Першого протоколу?
6. Що таке «володіння»?
7. Чи розглядається пенсія як «володіння» у розумінні ст. 1 Першого протоколу?
8. Що передбачає принцип законності?
9. Яке право гарантується ст. 3 Першого протоколу?
10. Чи поширюється дія ст. 3 Першого протоколу на референдуми?
11. Чи поширюється дія ст. 3 Першого протоколу на місцеві вибори?
12. Які 2 аспекти права на вільні вибори охоплює ст. 3 Першого протоколу?

Контрольні завдання

1. Група активістів організувала мирну демонстрацію проти запровадження нових екологічних законів. Місцева влада заборонила проведення акції, посилаючись на те, що вона може порушити рух транспорту в центрі міста. Організатори вважають, що заборона є не виправданою та порушує їхнє право на свободу мирних зібрань.

Чи відповідає заборона демонстрації вимогам ст. 11 Конвенції? Які критерії визначають пропорційність обмежень на свободу мирних зібрань?

2. Під час мирного мітингу, організованого профспілкою працівників, поліція розігнала учасників, стверджуючи, що мітинг не був належним чином узгоджений із владою. Деяких активістів затримали за нібито непокору законним вимогам правоохоронців. Учасники протесту подали скаргу, вважаючи, що їхні права були порушені.

Чи були дії поліції порушенням ст. 11 Конвенції? Чи є обов'язок

повідомлення про зібрання достатньою підставою для обмеження цього права?

3. Громадська організація "Захист прав студентів" планувала провести пікет перед будівлею університету для висловлення невдоволення новими правилами вступу. Адміністрація університету звернулася до суду із вимогою заборонити пікет, заявивши, що це може перешкодити навчальному процесу. Суд задовольнив вимогу, мотивуючи це забезпеченням нормальної роботи закладу.

Чи є рішення суду про заборону пікету порушенням ст. 11 Конвенції? Як оцінюється баланс між свободою зібрань та інтересами третіх осіб?

4. Пан Нечитайло володів земельною ділянкою, яку місцева влада вирішила вилучити для будівництва автомагістралі. Йому запропонували компенсацію, яку він вважає несправедливою, оскільки сума значно менша за ринкову вартість землі. Влада стверджує, що діяла в межах закону, враховуючи суспільний інтерес.

Чи є вилучення землі з такою компенсацією порушенням ст. 1 Першого протоколу? Як визначається справедливий баланс між суспільним інтересом і правом власника?

5. Пані Сокіл, власниця магазину, втратила бізнес через тривале блокування її рахунків податковою службою, яка проводила перевірку щодо підозри в ухиленні від сплати податків. Врешті, жодних порушень у її діяльності не виявили, але підприємство зазнало значних збитків. Сокіл вважає, що блокування її рахунків порушило її право на мирне володіння майном.

Чи можна вважати дії податкової служби порушенням ст. 1 Першого протоколу? Як оцінити пропорційність втручання в права власника?

6. Місцева влада запровадила новий податок на нерухомість, який виявився настільки високим, що пані Левченко була змушена продати свою квартиру, щоб його сплатити. Вона стверджує, що такі заходи фактично позбавили її майна, порушуючи її право на захист власності.

Чи може впровадження надмірного податку розглядатися як порушення ст. 1 Першого протоколу? Які критерії визначають межі допустимих обмежень права власності?

7. На парламентських виборах в країні X місцева виборча комісія не допустила до участі опозиційну партію, мотивуючи це тим, що документи для реєстрації були подані з незначними технічними помилками. Представники партії стверджують, що це рішення позбавило їх виборців можливості обрати своїх кандидатів.

Чи є недопуск опозиційної партії до виборів порушенням ст. 3

Першого протоколу? Як оцінювати відповідність таких рішень принципу вільних виборів?

8. На виборах до місцевої ради в країні Y пані Соколовій, яка є людиною з інвалідністю, не було забезпечено доступу до виборчої дільниці. Вона просила організувати голосування вдома, але її заяву не розглянули. Соколова вважає, що це порушило її право взяти участь у виборах.

Чи можна вважати незабезпечення умов для голосування пані Соколовій порушенням ст. 3 Першого протоколу? Які обов'язки держави випливають із цього права щодо забезпечення участі у виборах?

9. На президентських виборах у країні Z уряд вирішив скоротити кількість виборчих дільниць у регіоні, де більшість населення підтримує опозиційного кандидата. Це призвело до значних черг, унаслідок чого багато громадян не змогли проголосувати. Представники опозиції вважають, що такі дії держави обмежили право виборців на вільні вибори.

Чи є скорочення кількості виборчих дільниць у цьому випадку порушенням ст. 3 Першого протоколу? Як оцінюється вплив адміністративних заходів на реалізацію права на вільні вибори?

РОЗДІЛ 4. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЄСПЛ ОКРЕМИХ СТАТЕЙ КОНВЕНЦІЇ

Заборона рабства та примусової праці (ст. 4 Конвенції).

Принцип «жодного покарання без закону» (ст. 7 Конвенції).

Право на шлюб у практиці ЄСПЛ (ст. 12 Конвенції)

1

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT) за запитом: створи зображення у вигляді кола, поділеного на 3 сектори. Кожний з секторів символізує: 1) заборону рабства та примусової праці; 2) принцип «жодного покарання без закону»; 3) право на шлюб.

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) розмежовувати рабство, підневільний стан та примусову працю;
- 2) охарактеризувати зміст поняття «кримінальне правопорушення»;
- 3) охарактеризувати зміст поняття «право»;
- 4) розкрити зміст принципу «nullum crimen, nulla poena sine lege»;
- 5) розкрити зміст права на шлюб.

Ключові терміни: кримінальне правопорушення; підневільний стан; покарання; право; примусова праця; рабство; шлюб.

Додаткові джерела до вивчення теми:

1. Довідник із застосування статті 4 Європейської конвенції з прав людини. URL https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_4_ukr
2. Довідник із застосування статті 7 Європейської конвенції з прав людини. URL https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_ukr

Рішення ЄСПЛ, рекомендовані для опрацювання:

1. Справа Siliadin проти Франції, Application no 73316/01, 26 July 2005, URL <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-100523>

2. Справа К.-Н. W. проти Німеччини, Application no 37201/97, 22 March 2001, URL <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59352>

3. Справа Kurinskyu проти України, Application no 5084/18, 10 November 2022, URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-220960>

4. Справа Vyerentsov проти України, Application no 20372/11, 11 April 2013, URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-118393>

4.1. Заборона рабства та примусової праці (ст. 4 Конвенції).

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Мета вивчення статті 4 Конвенції

Стаття 4 Конвенції забороняє:

1. Рабство та підневільний стан.
2. Примусову чи обов'язкову працю.

Вивчення цієї статті дозволяє зрозуміти, як ЄСПЛ застосовує положення для захисту людської гідності в сучасних умовах, зокрема у випадках трудової експлуатації, торгівлі людьми та інших форм примусової праці.

2. Положення статті 4 Конвенції

1. Пункт 1: Заборона рабства та підневільного стану.
2. Пункт 2: Заборона примусової чи обов'язкової праці.
3. Пункт 3: Визначення видів роботи, які не вважаються примусовою чи обов'язковою (наприклад, військова служба, громадські обов'язки, праця за вироком суду).

3. Ключові поняття та їх тлумачення

1. Рабство:
 - Абсолютний контроль над людиною як над власністю.
 - Відсутність свободи вибору або руху.
 - Приклад: торгівля людьми для сексуальної експлуатації або трудового використання.
2. Підневільний стан:
 - Стан, у якому особа зобов'язана виконувати роботу під примусом, не маючи можливості її залишити.
 - Приклад: боргова залежність.
3. Примусова чи обов'язкова праця:

- Будь-яка праця, яку особа змушена виконувати під загрозою покарання, не маючи можливості відмовитися.
- Винятки, передбачені Конвенцією, не вважаються порушенням.

4. Підходи ЄСПЛ до застосування статті 4 Конвенції

1. Гнучке тлумачення:
 - Суд розглядає справи з урахуванням сучасних умов, наприклад, експлуатація у неформальному секторі економіки чи торгівля людьми.
2. Позитивні зобов'язання держави:
 - Забезпечення захисту осіб від рабства, підневільного стану та примусової праці.
 - Розслідування випадків експлуатації.
3. Збалансований підхід:
 - Суд відокремлює законні форми обов'язкової праці (наприклад, громадські роботи) від примусу.

5. Ключові рішення ЄСПЛ з практики застосування статті 4

1. *Siliadin v. France* (2005):
 - Обставини справи: Неповнолітню дівчину незаконно експлуатували як хатню працівницю без оплати праці та документів.
 - Висновок Суду: Держава не забезпечила захисту дівчини від підневільного стану, що є порушенням статті 4.
2. *Rantsev v. Cyprus and Russia* (2010):
 - Обставини справи: Жертва торгівлі людьми загинула через бездіяльність державних органів.
 - Висновок Суду: Обидві держави не виконали свої позитивні зобов'язання щодо захисту жертви торгівлі людьми.
3. *Chowdury and Others v. Greece* (2017):
 - Обставини справи: Працівники-мігранти змушені працювати в небезпечних умовах під загрозою насильства.
 - Висновок Суду: Це була примусова праця, а держава не забезпечила належний захист.

6. Особливості захисту за статтею 4

1. Акцент на людській гідності:

- Рабство та примусова праця – найтяжчі форми порушення людських прав.

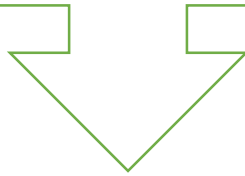
2. Виявлення сучасних форм експлуатації:

- Суд визнає торгівлю людьми, сексуальну експлуатацію, трудову експлуатацію як порушення статті 4.

3. Притягнення до відповідальності:

- Держави повинні забезпечити ефективне розслідування, судове переслідування та покарання винних у випадках експлуатації.

Стаття 4 Конвенції забезпечує захист від рабства, підневільного стану та примусової праці, акцентуючи увагу на недоторканності людської гідності. Вивчення цієї статті є надзвичайно важливим для розуміння сучасних викликів у сфері прав людини та ролі держав у забезпеченні ефективного захисту.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ

Торгівля людьми, як сучасний прояв рабства, характеризується посяганням на фундаментальні права людини, зокрема, право на свободу і особисту недоторканність, право на працю і право на гідні умови праці.

Торгівля людьми є грубим порушенням фундаментальних прав людини і суперечить усім нормам моралі і права. Це явище несумісне з будь-яким цивілізованим суспільством.

РАБСТВО:

Розглядаючи поняття "рабство" в контексті статті 4, Європейський суд з прав людини посилається на визначення, яке було сформульовано ще у 1926 році. Згідно з цим визначенням, рабство – це стан, коли над людиною здійснюються права власника.

ПІДНЕВІЛЬНИЙ СТАН:

Конвенція трактує "підневільний стан" як форму рабства, яка полягає у примусовому виконанні робіт.

Суд дійшов висновку, що підневільний стан характеризується не лише примусовим характером праці, але й суб'єктивним відчуттям потерпілого щодо неможливості змінити своє становище.

ПРИМУСОВА ЧИ ОБОВ'ЯЗКОВА ПРАЦЯ:

Стаття 4 Конвенції прямо забороняє примусову працю, проте не містить детального пояснення цього терміну. Аналіз підготовчих документів до Конвенції також не дає чіткого розуміння.

У рішенні по справі Van der Musselle проти Бельгії Європейський суд з прав людини, тлумачачи положення статті 4 Конвенції, послався на Конвенцію № 29 Міжнародної організації праці як на авторитетний джерело міжнародного права у сфері праці. Згідно з цією Конвенцією, примусова праця характеризується відсутністю добровільної згоди особи на виконання роботи та наявністю загрози застосування до неї санкцій.

Аналізуючи поняття "праця" в контексті статті 4 § 2 Конвенції, Суд зазначив, що не всяка праця, виконана під загрозою санкцій, підпадає під дію заборони примусової чи обов'язкової праці. Для кваліфікації праці як примусової необхідно враховувати її характер, обсяг та інші обставини справи.

Суд відмовився від формального підходу до визначення примусової праці та запропонував використовувати поняття "непропорційний тягар" для оцінки доцільності вимоги до особи виконати певну роботу

Стаття 4 § 3 б) Конвенції встановлює виключення з загальної заборони примусової праці для військової служби та альтернативної цивільної служби, яка передбачена для осіб, що відмовляються від військової служби з мотивів совісті.

Комісія, аналізуючи взаємодію статті 9 та статті 4 § 3 б) Конвенції, дійшла висновку, що право на свободу совісті, гарантоване статтею 9, не може бути витлумачене як право на відмову від військової служби та ухилення від несення інших обов'язків, передбачених національним законодавством.

ПОЗИТИВНІ ОBOB'ЯЗКИ:

Стаття 4 Конвенції може передбачати позитивні обов'язки держави вживати конкретних заходів для захисту осіб від поводження, що суперечить цій статті, зокрема, коли існують обґрунтовані підстави вважати, що така особа перебуває під реальною і негайною загрозою.

Для встановлення порушення статті 4 Конвенції необхідно довести, що державні органи знали або мали знати про ситуацію, яка створювала реальну загрозу примусової праці, та не вжили необхідних заходів для її запобігання.

Стаття 4 Конвенції встановлює процесуальне зобов'язання держави провести ефективне розслідування у випадку виявлення ознак порушення права на свободу від примусової праці.

4.2. Принцип «жодного покарання без закону» (ст. 7 Конвенції).

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Мета вивчення статті 7 Конвенції

Стаття 7 Конвенції закріплює фундаментальний принцип кримінального права – «*nullum crimen, nulla poena sine lege* (немає злочину і немає покарання без закону)». Вивчення цієї статті дозволяє зрозуміти:

- як забезпечується принцип законності в кримінальному праві;
- якими є межі ретроактивного застосування законів;
- як ЄСПЛ захищає осіб від довільного кримінального переслідування.

2. Основні поняття і принципи статті 7

1. Принцип законності

- Злочин та покарання можуть бути визначені лише законом, а не індивідуальними рішеннями чи загальною практикою.

- Закон має бути чітким і передбачуваним.

2. Заборона зворотної сили (ретроактивності)

- Кримінальний закон, який встановлює чи посилює покарання, не може застосовуватися до дій, вчинених до його прийняття.

- Виняток: дії, які були злочинами за міжнародним правом на момент їх вчинення.

3. Захист від розширювального тлумачення

- Закон не може тлумачитися розширювально на шкоду особі (принцип інтерпретації на користь обвинуваченого).

3. Практика ЄСПЛ щодо статті 7 Конвенції

1. *Kokkinakis v. Greece* (1993):

- Обставини: Особу засудили за проповідання релігії.
- Висновок: Закон має бути чітким і передбачуваним, аби людина могла розуміти, які дії караються.

2. *S.W. v. the United Kingdom* (1995):

- Обставини: Особу засудили за зґвалтування в шлюбі, хоча це не було чітко прописано в законі на момент вчинення.

- Висновок: Суд визнав, що подібна інтерпретація була передбачуваною в контексті розвитку кримінального права.

3. *Scoppola v. Italy* (2012):

- Обставини: Застосування м'якшого покарання, прийнятого після вчинення злочину.

- Висновок: Суд підтвердив, що стаття 7 захищає також право на застосування більш сприятливого закону (*nulla poena sine lege mitiore*).

4. *Особливості захисту за статтею 7 Конвенції*

1. Чіткість і передбачуваність закону:

- Людина повинна розуміти, які дії є злочинами і яке покарання за них передбачене.

2. Ретроактивність і винятки:

- Заборонено застосовувати суворіший закон заднім числом.

- Виняток: злочини проти людяності або військові злочини, які були злочинами за міжнародним правом.

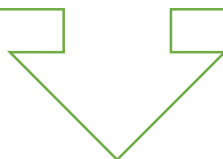
3. Обмеження судової дискреції:

- Судова практика має ґрунтуватися на законі, а не створювати нові злочини через інтерпретацію.

4. Роль міжнародного права:

- Суд враховує загальновизнані принципи міжнародного права при оцінці ретроактивності.

Стаття 7 Конвенції забезпечує захист від свавільного кримінального переслідування, встановлюючи чіткі межі законності та передбачуваності. Її вивчення дозволяє зрозуміти, як принципи кримінального права інтегруються у сферу захисту людських прав.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ:

Поняття "кримінальне правопорушення" в Конвенції має власне, автономне значення. Для визначення того, чи певне діяння є кримінальним правопорушенням у розумінні статей 6 і 7 Конвенції, застосовується триступеневий тест, розроблений Європейським судом з прав людини: національно-правова кваліфікація, характер правопорушення (найважливіший критерій) та суворість передбаченого покарання.

Аналізуючи конкретні справи, Суд встановив, що дисциплінарні провини, такі як порушення військової дисципліни, звільнення колишніх працівників спецслужб та порушення студентських правил, не відповідають критеріям кримінального правопорушення, визначеним в Конвенції.

ПРАВО:

Поняття "право" в статті 7 Конвенції має автономне значення і охоплює як законодавство, так і судову практику. Суд при тлумаченні статті 7 зобов'язаний враховувати як формальні, так і неформальні джерела права, забезпечуючи при цьому дотримання вимог доступності та передбачуваності права.

Практика державних органів, яка суперечить чинному законодавству або підриває його легітимність, не може бути визнана правом у розумінні статті 7 Конвенції.

ПОКАРАННЯ:

Поняття "покарання" в статті 7 Конвенції має автономне значення і визначається Судом з урахуванням сукупності факторів, включаючи мету заходу, його внутрішньо-правову кваліфікацію, процедуру застосування та тяжкість наслідків. При цьому вирішальним є питання про те, чи даний захід пов'язаний з визнанням особи винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Суд при тлумаченні поняття "покарання" в статті 7 Конвенції застосує функціональний підхід, аналізуючи мету і наслідки певного заходу. При цьому Суд враховує не лише формальні критерії, а й реальні наслідки для особи, яка зазнала цього заходу.

Суд визнав наступні заходи "покараннями":

- ✓ Конфіскація злочинного доходу.
- ✓ Ув'язнення дебітора за несплату штрафу.
- ✓ Штрафи за порушення містобудування у великому розмірі.
- ✓ Конфіскація земельних ділянок за незаконне відведення.
- ✓ Ув'язнення за тяжкі злочини.

Суд не вважав "покаранням":

- ✓ Заходи медичного характеру: примусове лікування неосудних.
- ✓ Заходи превентивного характеру: внесення до реєстру, вилучення зразків ДНК, затримання для запобігання загрозам, заборона в'їзду, особливий поліцейський нагляд, домашній арешт.
- ✓ Заходи адміністративного характеру: адміністративне вислання, заборона в'їзду.
- ✓ Заходи політичного характеру: позбавлення депутатського мандату, відсторонення президента.
- ✓ Дисциплінарні заходи: призупинення пенсійних прав, дисциплінарна ізоляція.

МАТЕРІАЛЬНЕ І ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО:

Європейський суд з прав людини уточнив, що принцип заборони зворотної дії кримінального закону, закріплений у статті 7 Конвенції, поширюється перш за все на норми матеріального кримінального права, які визначають склад злочину та міру покарання.

Якщо ж положення внутрішнього права, класифіковане як процесуальне, впливає на ступінь суворості покарання, Суд визнає його нормою «матеріального кримінального права».

Згідно зі статтею 7 Конвенції, для визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення та призначення їй покарання необхідна наявність чіткого і передбачуваного закону, який забороняє таке діяння та встановлює за нього відповідальність. Суд повинен перевірити, чи існував такий закон на момент вчинення діяння і чи покарання відповідає його положенням.

4.3. Право на шлюб у практиці ЄСПЛ (ст. 12 Конвенції)

Методичні рекомендації

При вивченні цього питання зверніть увагу на такі аспекти:

1. Мета вивчення статті 12 Конвенції

Право на шлюб є фундаментальним правом, яке стосується створення сім'ї та особистого вибору людини. Стаття 12 Конвенції захищає це право, водночас дозволяючи державам встановлювати певні обмеження в межах закону. Основною метою вивчення статті є розуміння:

- змісту права на шлюб у контексті Конвенції;
- меж втручання держави у реалізацію цього права;
- підходів ЄСПЛ до оцінки законності таких обмежень.

2. Основні аспекти статті 12 Конвенції

1. Суб'єкти права на шлюб:

- Право на шлюб гарантується як чоловікам, так і жінкам незалежно від їхньої статі.
- ЄСПЛ визнає це право також за трансгендерними особами, якщо їхній юридичний статус дозволяє вступати в шлюб.

2. Обмеження:

- Держава може встановлювати законодавчі обмеження, наприклад, шлюбний вік, заборона шлюбу між родичами тощо.
- Такі обмеження мають відповідати принципам правомірності, пропорційності та недискримінації.

3. Взаємозв'язок із національним законодавством:

- ЄСПЛ визнає широку свободу розсуду держав щодо регулювання інституту шлюбу.
- Усі обмеження повинні узгоджуватися з цілями Конвенції.

4. Співвідношення з іншими статтями Конвенції:
- Право на шлюб взаємодіє зі статтями 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) та 14 (заборона дискримінації).

3. Практика ЄСПЛ щодо статті 12 Конвенції

1. *Christine Goodwin v. the United Kingdom* (2002):
- Обставини: Трансгендерній жінці було відмовлено у праві одружитися через невизнання її гендерної ідентичності.
 - Рішення: Суд визнав, що право на шлюб не може бути обмежене на підставі гендерної ідентичності, і встановив порушення статті 12.

2. *Schalk and Kopf v. Austria* (2010):
- Обставини: Одностатевій парі відмовили у праві вступити в шлюб.
 - Рішення: Суд постановив, що стаття 12 не гарантує права на одностатевий шлюб, однак відзначив важливість визнання таких стосунків у сучасному суспільстві.

3. *O'Donoghue and Others v. the United Kingdom* (2010):
- Обставини: існування схеми свідоцтва про схвалення та її застосування для іммігрантів було визнано надмірним обмеженням.
 - Рішення: Суд визнав порушення, оскільки держава не забезпечила право на шлюб без непропорційних бар'єрів.

4. *Hämäläinen v. Finland* (2014):
- Обставини: Вимога розірвати шлюб після юридичної зміни статі одного з подружжя.
 - Рішення: Суд визнав що немає необхідності розглядати справу відповідно до статті 12.

4. Методика вивчення теми

1. Ознайомлення з текстом статті 12:
- Зверніть увагу на формулювання «відповідно до національних законів».
2. Аналіз ключових рішень ЄСПЛ:
- Особливу увагу приділіть справах, які ілюструють:
 - обмеження прав одностатевих пар (*Schalk and Kopf*);
 - дискримінацію за гендерною ознакою (*Christine Goodwin*);

- пропорційність втручання держави (O'Donoghue).

3. Вивчення національного законодавства:

- Порівняйте положення Конвенції із українським законодавством про шлюб, зокрема нормами Сімейного кодексу.

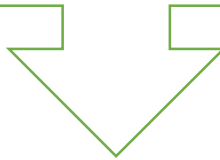
4. Практичне завдання:

- Проаналізуйте ситуацію, в якій обмеження шлюбу могли б бути виправдані, наприклад, через загрозу суспільному порядку.

5. Дискусії:

- Обговоріть межі державного втручання у право на шлюб, зокрема в контексті сучасних змін (одностатеві шлюби, шлюб за участю трансгендерних осіб).

Вивчення статті 12 Конвенції дозволяє зрозуміти складну взаємодію між традиційними уявленнями про шлюб, національним законодавством та стандартами людських прав. Практика ЄСПЛ підкреслює важливість пропорційності обмежень і їхньої відповідності сучасним викликам.

Зміст і значення права на шлюб

1. Загальні положення

Стаття 12 Конвенції гарантує:

1. Право кожної особи вступати в шлюб (незалежно від статі чи іншої ознаки).
2. Свободу створення сім'ї як основи суспільного устрою.
3. Визнання правового регулювання національним законодавством.

2. Баланс між індивідуальними правами та державними обмеженнями

- Право на шлюб може регулюватися національними законами, але ці обмеження повинні відповідати принципу пропорційності.
- Стаття 12 визнає, що держави мають "широку свободу розсуду" у визначенні умов шлюбу, наприклад:
 - мінімальний вік;
 - заборона шлюбу між близькими родичами;
 - вимоги до юридичної статі осіб.

3. Підходи ЄСПЛ до права на шлюб

- ЄСПЛ: захист права на шлюб як універсального права
ЄСПЛ розглядає право на шлюб не лише як приватне право, а як право з важливим соціальним та юридичним значенням.
- «Шлюб» визначається як союз двох осіб за їхньою вільною згодою.

4. Межі національних обмежень у світлі практики ЄСПЛ

Обмеження, встановлені державою, не повинні:

1. Дискримінувати окремі групи осіб:
 - Наприклад, за гендерною ідентичністю, расою чи релігією.
2. Порушувати сутність права:
 - Неможливість одружитися взагалі була б порушенням статті 12.
3. Бути непропорційними:
 - Наприклад, надмірні фінансові чи адміністративні вимоги.

5. Взаємозв'язок статті 12 з іншими статтями Конвенції

1. Стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя):
 - Співвідноситься з питаннями вибору партнера, гендерної ідентичності та батьківства.
2. Стаття 14 (заборона дискримінації):
 - Заборона будь-якої дискримінації під час реалізації права на шлюб.
3. Стаття 9 (свобода совісті і релігії):
 - Держави не можуть дискримінувати за релігійною ознакою у праві на шлюб.

6. Право на шлюб в Україні

Конституція України:

- Стаття 51 Конституції України: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка і жінки."

Сімейний кодекс України:

- Встановлює мінімальний шлюбний вік, умови і процедури укладання шлюбу.

Право на шлюб за статтею 12 Конвенції визнає фундаментальну свободу створення сім'ї. Практика ЄСПЛ розкриває важливість дотримання принципів пропорційності, недискримінації та поваги до людської гідності при регулюванні цього права. В українському контексті питання забезпечення рівності та адаптації законодавства до європейських стандартів залишається актуальним.

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Чи забороняє ст. 4 Конвенції торгівлю людьми?
2. Як ЄСПЛ розуміє рабство?
3. Що таке підневільний стан (за ст. 4 Конвенції)?
4. Що таке примусова чи обов'язкова праця (за ст. 4 Конвенції)?
5. Чи розглядається військова служба як примусова?
6. Які є позитивні обов'язки за ст. 4 Конвенції?
7. Що забороняє ст. 7 Конвенції?
8. Назвіть 2 справи ЄСПЛ за ст. 7 Конвенції.
9. Що таке кримінальне правопорушення (за ст. 7 Конвенції)?
10. Що таке право (за ст. 7 Конвенції)?
11. Яке право захищає ст. 12 Конвенції?
12. Назвіть 2 справи ЄСПЛ за ст. 12 Конвенції.

Контрольні завдання

1. Компанія у країні X уклала контракт із працівниками, згідно з яким вони не могли залишити роботу протягом трьох років без значного штрафу. Працівники звернулися до суду, заявивши, що умови договору фактично перетворюють їх на "кріпаків". Суд національної юрисдикції відмовив у задоволенні їхньої скарги, пославшись на добровільне підписання контракту.

Чи є така ситуація порушенням ст. 4 Конвенції? Як визначити межу між добровільною працею та примусовою?

2. Уряд країни Y запровадив обов'язкові громадські роботи для безробітних, які отримують соціальну допомогу. Один із таких безробітних подав скаргу, стверджуючи, що його примусили працювати всупереч його волі, і це порушує ст. 4 Конвенції.

Чи можна розглядати обов'язкові громадські роботи як примусову працю, заборонену ст. 4 Конвенції? Які винятки допускаються цією статтею?

3. У країні А. група мігрантів працювала на будівництві без належного оформлення документів. Їхній роботодавець конфіскував паспорти, змушуючи працювати понаднормово без оплати. Мігранти заявили про

порушення ст. 4 Конвенції, але місцева влада відмовилася розслідувати справу, мотивуючи це тим, що вони перебувають у країні нелегально.

Чи є ситуація з мігрантами порушенням ст. 4 Конвенції? Які зобов'язання покладаються на державу для запобігання та реагування на такі ситуації?

4. Пана Петренка було засуджено до тюремного ув'язнення за дії, які на момент їх вчинення не були кримінально караними за національним законодавством. Суд мотивував вирок тим, що поведінка Петренка суперечила "загальним принципам моралі", які суддя визнав достатньою підставою для кримінальної відповідальності.

Чи відповідає така ситуація ст. 7 Конвенції? Якими є вимоги принципу "немає покарання без закону"?

5. Пана Василенка було засуджено за участь у протестах, які він вчинив під час режиму, який пізніше було визнано авторитарним. У період дії нового демократичного уряду проти нього висунули обвинувачення за злочини, які раніше не були передбачені законодавством, але були визнані новою владою "антидержавними".

Чи є таке обвинувачення порушенням ст. 7 Конвенції? Як стаття захищає від ретроактивного застосування кримінального законодавства?

6. У країні X діє закон, який забороняє особам, які відбувають довічне ув'язнення, укладати шлюб. Пан Н., який відбуває таке покарання, звернувся до суду з вимогою дозволити йому одружитися, стверджуючи, що заборона порушує його право, гарантоване ст. 12 Конвенції. Національні суди відмовили, посилаючись на "суспільну небезпеку" такої особи.

Чи є така заборона порушенням ст. 12 Конвенції? Якими є межі обмежень права на шлюб?

7. Пари однієї статі у країні П. не можуть укладати шлюб, оскільки національне законодавство визначає шлюб виключно як союз між чоловіком і жінкою. Однак держава пропонує альтернативну форму цивільного партнерства з обмеженими правами. Група осіб подала скаргу, стверджуючи, що така ситуація є дискримінаційною і порушує їхнє право на шлюб.

Чи передбачає ст. 12 Конвенції право одностатевих пар на укладення шлюбу? Як Суд тлумачить це положення в сучасному правовому контексті?

8. Тематичне есе:

- Напишіть есе на тему: "Право на шлюб у сучасному суспільстві: традиції чи еволюція прав людини?"

9. Кейс-стаді:

- Проаналізуйте справу Christine Goodwin та поясніть, як зміна гендерної ідентичності впливає на реалізацію права на шлюб.

10. Дискусійне питання:

- Чи повинна Україна розширити визначення шлюбу для визнання одностатевих союзів?

11. Аналіз законодавства:

- Порівняйте підходи до регулювання шлюбного віку в різних країнах Ради Європи.

РОЗДІЛ 5. ЗАБОРОНА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВАМИ

Зловживання правами: національний контекст

Заборона зловживання правами за ст. 17 Конвенції

1

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT) за запитом: Створи малюнок, що відображає (символізує) зловживання правами (заборону зловживання правами)

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) аналізувати поведінку особи щодо визначення зловживання правами;
- 2) назвати приклади зловживання правами;
- 3) охарактеризувати 2 способи використання ЄСПЛ ст. 17 Конвенції;
- 4) вказати на приписи національного законодавства, що забороняють зловживання правами.

Ключові терміни: гомофобія; зловживання правами; самостійне застосування ст. 17 Конвенції; тероризм; цінності.

Додаткові джерела до вивчення теми:

1. Посібник зі статті 17 конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_17_ukr

Рекомендовані до перегляду фільми:

1. Серіал Better Call Saul – Краще подзвоніть Солу (2015-2022).
2. Die Welle – Хвиля (2008).

Рішення ЄСПЛ, рекомендовані для опрацювання:

1. Справа *Vejdeland and Others* проти Швеції, Application no 1813/07, 9 February 2012, URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-109046>

2. Справа *Mozer* проти Молдови та Росії, Application no 11138/10, 23 February 2016, URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161055>

3. Справа *Molnar* проти Угорщини, Application no 10346/05), 7 October 2008, URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88775>

4. Справа *Vona* проти Угорщини, Application no 35943/10, 9 July 2013. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122183>

5. Справа *Karatas and Sari* проти Франції, Application no 38396/97, 16 mai 2002. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65019>

Методичні рекомендації

При вивченні теми зверніть увагу на такі аспекти:

1. Ознайомтеся з текстом статті 17 Європейської конвенції з прав людини.

Стаття 17 спрямована на забезпечення того, щоб Конвенція не використовувалася для підриву її власних цілей, тобто на захист демократії, верховенства права та людських прав.

2. Основні принципи статті 17.

Захист демократії: Конвенція не може бути використана для виправдання антидемократичних дій.

Запобігання зловживанням: Правами, передбаченими Конвенцією, не можна користуватися для досягнення цілей, які суперечать її духу, наприклад, для пропаганди насильства чи дискримінації.

Обмеження екстремізму: Стаття 17 найчастіше застосовується у справах, пов'язаних із екстремістською або антидемократичною діяльністю.

3. Ключові рішення ЄСПЛ

Опрацюйте справи, які демонструють різні аспекти застосування ст. 17 Конвенції:

Рекомендовані справи:

Lawless v. Ireland (№3) (1961): перше застосування статті 17 у справі, пов'язаній із тероризмом.

Glimmerveen and Hagenbeek v. the Netherlands (1979): відмова у захисті права на свободу вираження для пропаганди расизму.

Norwood v. the United Kingdom (2004): заборона використання свободи вираження для поширення ісламофобської пропаганди.

Pavel Ivanov v. Russia (2007): визнання антисемітських публікацій несумісними з принципами Конвенції.

Perinçek v. Switzerland (2015): баланс між свободою вираження думок та заборонаю заперечення геноциду.

Зверніть увагу:

Фактичні обставини: які дії заявника були оцінені як зловживання правами?

Юридична проблема: чи відповідали такі дії принципам демократії?

Рішення Суду: чи було застосовано статтю 17 для повного відхилення скарги, або вона діяла як допоміжний аргумент?

4. Критерії визначення порушень статті 11

Чи були дії заявника спрямовані на підрив прав і свобод? Наприклад, пропаганда ненависті або насильства.

Чи суперечили дії заявника духу Конвенції? Суд аналізує, чи підтримує діяльність заявника демократичні принципи.

Чи була шкода значною? Враховується рівень впливу дій на суспільство.

5. Особливості застосування статті 17

Пряма дія: Стаття 17 застосовується для повного відхилення скарги, якщо поведінка заявника несумісна з цілями Конвенції.

Допоміжний інструмент: Стаття 17 іноді використовується як додатковий аргумент у справах, пов'язаних із порушенням інших статей (наприклад, ст. 10).

Баланс між правами: Суд завжди враховує баланс між свободою вираження і необхідністю захисту демократії.

6. Сучасні виклики у застосуванні статті 11.

Онлайн-пропаганда: Як застосовувати статтю 17 до поширення мови ворожнечі в соціальних мережах?

Розширене тлумачення свободи вираження: Де межа між свободою вираження поглядів і зловживанням цим правом?

Політичний екстремізм: Застосування статті 17 у справах, пов'язаних із діяльністю радикальних політичних партій.

Історичний ревізіонізм: Чи можна використовувати свободу вираження для заперечення історичних фактів, таких як геноцид?

5.1. Зловживання правами: національний контекст

Зловживання правами в Україні є предметом дискусій серед науковців, оскільки це явище перебуває на перетині правової теорії, філософії права та правозастосування. Воно стосується ситуацій, коли особа, формально діючи в межах наданих їй прав, використовує їх таким чином, що порушує права інших осіб, суперечить суспільним інтересам або завдає шкоди загальноприйнятим моральним нормам.

Основні підходи до визначення зловживання правами:

Формально-юридичний підхід:

- Зловживання правами розглядається як використання права не за його цільовим призначенням. Науковці наголошують, що право надане не лише для захисту індивідуальних інтересів, але й для дотримання принципу справедливості, суспільного порядку та загального блага.
- В українському законодавстві це явище не має чіткого визначення, однак відповідні положення можна знайти в цивільному (стаття 13 ЦК України) та адміністративному праві.

Морально-правовий підхід:

- Акцентується на тому, що використання прав не має суперечити моральним нормам. Цей підхід часто підтримується у філософсько-правових дослідженнях, де обговорюється взаємозв'язок між правом і мораллю.

Позитивістський підхід:

- Зловживання правами визначається через порушення обмежень, закріплених у нормативно-правових актах. Науковці, які дотримуються юридичного позитивізму, зазначають, що зловживання виникає тоді, коли реалізація прав не узгоджується із законодавчо встановленими межами.

Соціальний підхід:

- Враховується вплив зловживання правами на суспільство. Використання прав на шкоду іншим особам або суспільним інтересам (наприклад, у випадках штучного затягування судових процесів чи подання недобросовісних скарг) розглядається як форма зловживання.

приклади зловживання правами

→ **Судовий процес:** подання позовів або апеляцій з метою затягування справи

→ **Свобода слова:** використання свободи вираження для поширення мови ненависті або завдання шкоди репутації іншої особи.

→ **Право на страйк:** організація страйків із метою економічного чи політичного тиску, що виходить за межі законних цілей.

Дискусійні аспекти

Баланс між правами та обов'язками:

- Українські науковці наголошують, що реалізація прав завжди супроводжується обов'язком дотримуватися прав інших осіб.
- Обговорюється співвідношення між індивідуальними правами та суспільними інтересами, зокрема в контексті прав людини.

Відсутність єдиного підходу в законодавстві:

- Хоча окремі аспекти зловживання регламентовані (наприклад, обмеження в цивільному праві), загальна доктрина відсутня. Це призводить до неоднозначного застосування на практиці.

Національне законодавство

Стаття 13. Межі здійснення цивільних прав

1. Цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства.

2. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині.

3. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

{Положення частини третьої статті 13 визнано такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), згідно з Рішенням Конституційного Суду [№ 2-р\(П\)/2021 від 28.04.2021](#)}

4. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

5. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція.

6. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою - п'ятою цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом.

Судова практика в Україні демонструє, що суди досить активно застосовують поняття зловживання правом для відхилення недобросовісних позовів та захисту прав інших осіб. Особливо часто це відбувається у цивільних справах, пов'язаних з майновими спорами, а також у справах про захист честі, гідності та ділової репутації.

Індивідуальний підхід: Кожна справа розглядається судом індивідуально з урахуванням конкретних обставин.

Звернення до досвіду інших юрисдикцій: Українські суди часто звертаються до досвіду інших країн, зокрема країн Європейського Союзу, при тлумаченні поняття зловживання правом.

Розвиток судової практики: Поняття зловживання правом постійно розвивається, і судова практика відіграє важливу роль

Основні аспекти розуміння зловживання правами українськими судами:

Відсутність однозначного визначення: Хоча поняття зловживання правом закріплене в законодавстві, його точне визначення залишається предметом дискусій серед юристів. Суди, аналізуючи конкретні справи, формують своє розуміння цього поняття, спираючись на загальні принципи права і справедливості.

Суб'єктивний елемент: Важливим критерієм визначення зловживання правом є наявність у суб'єкта суб'єктивного умислу – свідомого бажання завдати шкоди іншим. Суди досить ретельно досліджують мотиви дій сторони, яка звинувачується у зловживанні правом.

Об'єктивний елемент: Зловживання правом проявляється у конкретних діях, які суперечать меті цього права або завдають шкоди іншим особам. Суди аналізують, чи були дії сторони спрямовані на ре-

алізацію її законних інтересів або ж мали на меті ухилитися від виконання своїх обов'язків.

Суспільні інтереси: Зловживання правом оцінюється також з точки зору його впливу на суспільні інтереси. Дії, які підривають довіру до правової системи або створюють перешкоди для реалізації прав інших осіб, можуть бути визнані зловживанням правом.

Засоби виявлення зловживання правом: Суди використовують різноманітні критерії для виявлення зловживання правом, такі як:

- Неправомірність цілей, які переслідує сторона;
- Недопустимість засобів, які використовуються для досягнення мети;
- Відсутність законного інтересу у здійсненні певної дії;
- Непропорційність наслідків дії порівняно з метою, яка переслідується.

Виклики

Незважаючи на значні досягнення, у застосуванні поняття зловживання правом все ще залишаються певні проблеми. Серед них можна виділити:

Недостатня визначеність поняття: Відсутність чіткого легального визначення зловживання правом ускладнює його застосування на практиці.

Суб'єктивізм оцінок: Оцінка наявності зловживання правом часто залежить від суб'єктивних поглядів судді.

Складність доказування: Доведення факту зловживання правом може бути досить складним завданням.

Перспективи

Українська правова доктрина все більше інтегрується у європейське правове поле, тому слід очікувати подальшого розвитку концепції зловживання правами, зокрема через гармонізацію з європейськими стандартами. Систематизація цього явища на рівні законодавства та судової практики дозволить більш ефективно боротися із зловживанням правами в різних сферах суспільного життя.

5.2. Заборона зловживання правами за ст. 17 Конвенції

СТАТТЯ 17

Заборона зловживання правами

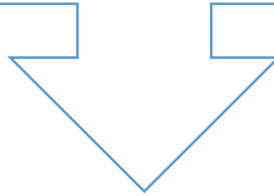
Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

Включення статті 17 до Конвенції було обумовлено необхідністю запобігти можливому зловживанню правами, гарантованими цим документом. Існує реальна загроза того, що деякі суб'єкти можуть використовувати ці права для підриву демократії, як це неодноразово відбувалося в історії Європи. Наприклад, тоталітарні рухи, маскуючись під політичні партії, можуть досягти влади демократичним шляхом, а потім встановити диктатуру.

Поняття "демократія, яка здатна захищати себе" знаходить своє відображення в статті 17. Ця стаття спрямована на те, щоб забезпечити виживання демократії шляхом заборони будь-яких дій, які підривають її основи – основоположні права і свободи людини. Незалежно від того, чи здійснюються такі дії державою, групою осіб чи однією людиною, вони суперечать духу демократії і мають бути припинені.

Стаття 17 прямо забороняє будь-які дії, спрямовані на ліквідацію або значне звуження прав і свобод, гарантованих Конвенцією.

Стаття 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод має особливий характер, адже встановлює подвійне обмеження для держав у контексті реалізації людських прав. Її суть полягає у запобіганні зловживанням правами, що гарантуються Конвенцією, і збереженні балансу між свободою та її обмеженнями в інтересах суспільства.

1. Заборона знищення гарантованих прав

Ця складова вимагає від держав неухильно дотримуватись фундаментальних прав і свобод, які захищаються Конвенцією. Іншими словами, держава не може використовувати свої повноваження для скасування чи ігнорування основних прав, навіть під приводом надзвичайних ситуацій. Наприклад:

- Право на життя (стаття 2) або заборона катувань (стаття 3) не можуть бути "переглянуті" чи скасовані за будь-яких обставин.

- Держави зобов'язані утримуватися від дій, які могли б повністю нівелювати сутність гарантованих прав. Наприклад, ухвалення закону, що повністю обмежує свободу слова (стаття 10), суперечило б Конвенції.

2. Заборона перевищення меж обмеження

Навіть якщо Конвенція дозволяє обмеження певних прав (наприклад, свободи зібрань, вираження чи приватного життя), ці обмеження повинні відповідати принципу пропорційності, мати законну мету і бути необхідними у демократичному суспільстві.

Стаття 17 наголошує, що:

- Обмеження не можуть застосовуватись настільки широко, щоб фактично позбавляти особу права, яке обмежується. Наприклад, надмірні обмеження у проведенні мирних протестів можуть стати інструментом повного блокування свободи зібрань.

- Забороняється використання прав, наданих Конвенцією, для руйнування інших прав. Наприклад, апеляція до свободи слова не може використовуватися для пропаганди насильства або дискримінації, оскільки це порушує права інших осіб.

Практичний баланс статті 17

ЄСПЛ часто використовує статтю 17 як "захисний клапан" для недопущення зловживань. Зокрема:

- Суд розглядає зловживання як дію, яка порушує сутність принципів демократії та верховенства права.

- Стаття 17 часто застосовується до випадків, коли дії чи заяви спрямовані на підрив демократичного устрою, расову ненависть, тероризм тощо.

Таким чином, подвійне обмеження, передбачене статтею 17, формує своєрідний "запобіжник", який унеможливорює як свавільні обмеження, так і маніпуляції основоположними правами з боку держави чи інших суб'єктів.

У справі Ашингдейн проти Сполученого Королівства Європейський суд з прав людини визнав, що заявник, психічно хворий, зазнав порушення права на свободу та особисту недоторканість, оскільки його тримали в більш суворих умовах, ніж це було необхідно для його лікування. Суд дійшов висновку, що всупереч вимогам статті 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держава не змогла обґрунтувати необхідність тривалого перебування заявника в спеціальній психіатричній лікарні.

У справі S.A.S. проти Франції ЄСПЛ вказав, що Згідно з загальною теорією права, "зловживання правом" – це використання права всупереч його цілям, що призводить до негативних наслідків для інших або для суспільства.

Ст. 17 застосовується, коли заявник намагається використати права, для дій, що:

Суперечать духу та тексту Конвенції;

Несумісні з демократією чи фундаментальними цінностями Конвенції

Порушують права та свободи, визнані Конвенцією

Якщо заявник прагне підтвердити свої права таким чином, що підриває фундаментальні цінності, на яких ґрунтується Конвенція, такі дії виходять за межі легітимного використання права на індивідуальне звернення і розглядаються як зловживання правом.

У справі *Koch* проти Польщі заявник незаконно отримав зразки волосся своїх родичів, щоб спростувати своє батьківство. Звернувшись до Європейського суду з прав людини, він намагався використати ці незаконно отримані докази для захисту своїх прав. Суд визнав такі дії зловживанням правом на індивідуальне звернення, оскільки вони суперечать принципам захисту приватного життя та поваги до прав інших осіб, які гарантуються Конвенцією.

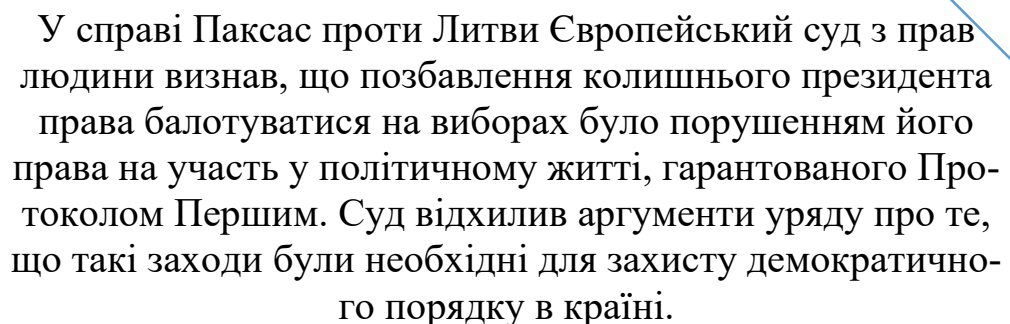
Європейський суд з прав людини, тлумачачи статтю 17 Конвенції, розробив широкий перелік цінностей, які необхідно враховувати при оцінці поведінки заявника. Цей перелік включає не лише ті цінності, що прямо зазначені в тексті Конвенції, а й ті, які випливають з її духу та практики застосування. До таких цінностей належать справедливість, демократія, толерантність, захист прав людини і мирне співіснування.

Стаття 17 забороняє особам використовувати Конвенцію як прикриття для дій, які характеризуються:

- ✓ насильством
- ✓ тероризмом і військовими злочинами
- ✓ ісламофобією
- ✓ ксенофобією і расизмом
- ✓ тоталітарною ідеологією
- ✓ ненавистю

Хоча стаття 17 безпосередньо застосовується, коли заявник переслідує зазначені вище цілі, Суд має право оцінити кожну справу індивідуально і без вказівки на ст. 17.

У справі Паксас проти Литви Європейський суд з прав людини визнав, що позбавлення колишнього президента права балотуватися на виборах було порушенням його права на участь у політичному житті, гарантованого Протоколом Першим. Суд відхилив аргументи уряду про те, що такі заходи були необхідні для захисту демократичного порядку в країні.

У справі Palusinski проти Польщі постало питання про те, чи можна вважати пропаганду наркотиків зловживанням правом на свободу вираження поглядів. Європейський суд з прав людини визнав, що його засудження було виправданим з метою захисту здоров'я населення.

У справі "Рой ТВ А/С" проти Данії Європейський суд з прав людини визнав, що телекомпанія, яка пропагувала тероризм, зловживала своїм правом на свободу вираження поглядів. Згідно зі статтею 17 Конвенції, Суд відхилив скаргу компанії, оскільки її діяльність суперечила основним принципам Конвенції.

У справі R.L. проти Швейцарії Європейський суд з прав людини визнав, що вилучення поліцією матеріалів, які пропагували расизм і насильство, було правомірним. Суд застосував статтю 17 Конвенції, яка забороняє зловживання правами і свободами. Оскільки ці матеріали загрожували фундаментальним цінностям демократичного суспільства, втручання держави в право заявника на свободу вираження поглядів було виправданим.

способи використання статті 17

1. Пряме застосування

Коли заявник використовує права, гарантовані Конвенцією, для підриву цих самих прав, Суд застосовує статтю 17 і відхиляє його скаргу як несумісну з основними принципами Конвенції.

2. Для інтерпретації приписів Конвенції

Стаття 17 виступає своєрідним фільтром для тлумачення інших положень Конвенції. Коли заявник явно зловживає своїми правами, суди часто посилаються на цю статтю, щоб обґрунтувати необхідність обмеження цих прав.

Виправдання військових злочинів, поширення ідеології насильства, тероризму

У справі Лерой проти Франції Європейський суд з прав людини визнав, що карикатура заявника, яка висміювала теракт 11 вересня, хоча й була образливою, не становила прямої загрози фундаментальним правам і свободам. Суд відмовився застосувати статтю 17 Конвенції, оскільки, на його думку, основне послання карикатури не було спрямоване на піддрив основних цінностей Конвенції.

У справі Karatas і Sari проти Франції Європейська комісія з прав людини відхилила скарги заявників, які були засуджені за тероризм. Комісія застосувала статтю 17 Конвенції, визнавши, що заявники, беручи участь у міжнародному тероризмі, зловживали своїми правами і свободами, гарантованими Конвенцією.

У справі Стомахін проти Росії заявника було засуджено до тюремного ув'язнення і заборонено займатися журналістикою на три роки за сприяння екстремізму у своїх публікаціях, що стосувалися чеченського конфлікту. Суд зазначив, що деякі з цих публікацій прославляли тероризм, вихваляли воєначальників, закликали до насильства і повалення політичного режиму, а також провокували ненависть до федеральних збройних сил, створюючи ризик насильства. Проте, Суд не застосував статтю 17 і встановив порушення статті 10 Конвенції через надмірну суворість покарання і обмежений вплив публікацій, які поширювались локально.

Просування комуністичних ідей

У справі Німецької комуністичної партії Європейська комісія з прав людини відхилила скаргу партії на її розпуск. Комісія застосувала статтю 17 Конвенції, визнавши, що мета партії – встановлення диктатури пролетаріату – суперечить фундаментальним принципам Конвенції і тому партія не може посилатися на гарантії свободи слова, зібрань та об'єднань.

У справі Комуністична партія та Унгуреану проти Румунії Європейський суд з прав людини розглядав питання про право нової комуністичної партії на реєстрацію. Суд встановив, що партія не закликала до насильства, не заперечувала демократичні цінності і відмежувалася від злочинної діяльності колишнього комуністичного режиму. Незважаючи на історичний досвід комунізму в Румунії, Суд дійшов висновку, що заборона партії була непропорційною і порушувала право на свободу об'єднання. Суд наголосив, що демократичне суспільство повинно допускати існування різних політичних партій, навіть якщо їхні ідеології відрізняються.

У справі Вайнай проти Угорщини Європейський суд з прав людини розглядав питання про право особи на носіння символіки, яка може асоціюватися з тоталітарними режимами. Суд визнав, що червона зірка має неоднозначну символіку і може інтерпретуватися по-різному. Однак Суд також зазначив, що заборона використання цього символу повинна бути обґрунтована і не може бути абсолютною. У цьому конкретному випадку Суд не виявив жодних доказів того, що носіння червоної зірки на мирній демонстрації становило реальну загрозу для національної безпеки або громадського порядку. Таким чином, Суд дійшов висновку, що засудження заявника за носіння червоної зірки було порушенням його права на свободу вираження поглядів.

Гомофобія

У справі Молнар проти Румунії Європейський суд з прав людини відхилив скаргу заявника, який був засуджений за розповсюдження гомофобних матеріалів (типу «Румунії необхідні діти, а не гомосексуали»). Суд застосував статтю 17 Конвенції, визнавши, що такі висловлювання є несумісними з демократичними цінностями і правами людини, і тому заявник не може посилатися на право на свободу вираження поглядів.

У справі *Вейделанд та інші проти Швеції* заявники були засуджені за розповсюдження гомофобних листівок у шкільних шафках. У листівках стверджувалося, що гомосексуальність є «девіантною схильністю», руйнує мораль суспільства, спричиняє ВІЛ/СНІД і має зв'язок із педофілією. Суд визнав ці твердження серйозними та упередженими, але не порушував питання про застосування статті 17, оцінюючи справу лише у межах статті 10. ЄСПЛ не встановив порушення ст. 10.

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Які можна виокремити підходи (що існують у національному праві) до розуміння зловживання правами?
2. Назвіть приклади зловживання правами?
3. Чи є в національному законодавстві приписи, що забороняють зловживання правами?
4. Назвіть основні аспекти розуміння зловживання правами українськими судами.
5. Що забороняє ст. 17 Конвенції?
6. Що таке «демократія, яка здатна захищати себе»?
7. Чи розглядається пенсія як «володіння» у розумінні ст. 1 Першого протоколу?
8. Що передбачає заборона знищення гарантованих прав ?
9. Що передбачає заборона перевищення меж обмеження людських прав?
10. Які цінності враховує ЄСПЛ при оцінці поведінки заявника (за ст. 17 Конвенції)?
11. Назвіть 2 способи використання ст. 17 Конвенції.
12. У яких справах йшлося про просування комуністичних ідей і ЄСПЛ зважав на ст. 17 Конвенції.

Контрольні завдання

1. Політична партія "Національний порядок" відкрито закликає до скасування демократичного устрою в країні та дискримінації певних етнічних груп. Вона подала скаргу до суду, стверджуючи, що її заборона порушує право на свободу асоціацій за ст. 11 Конвенції.
Чи є обмеження діяльності цієї партії виправданим відповідно до ст. 17 Конвенції? Як оцінюється спроба використати право на асоціацію для підриву демократичних принципів?
2. Видавництво опублікувало книгу, яка заперечує факт геноциду та містить заклики до ненависті. Видавця притягнули до відповідальності за поширення матеріалів, які розпалюють ворожнечу. Видавець ос-

каржив це, заявивши, що такі дії порушують його право на свободу вираження (ст. 10 Конвенції).

Чи можуть дії видавця бути захищені ст. 10 Конвенції, враховуючи положення ст. 17? Який баланс між свободою вираження та заборонаю зловживання правами?

3. Громадська організація організувала акцію протесту із закликами до повалення конституційного ладу та відмови від міжнародних зобов'язань держави. Влада заборонила захід, мотивуючи це тим, що заклики суперечать демократичним принципам. Організація заявила про порушення її права на мирні зібрання (ст. 11 Конвенції).

Чи виправдана заборона такого заходу відповідно до ст. 17 Конвенції? Як оцінюється зловживання правами у контексті мирних зібрань?

4. Пан Гавриленко публічно пропагував ідеї про обмеження прав жінок і закликав до введення законодавства, яке б дискримінувало певні соціальні групи. Його оштрафували за розпалювання ворожнечі. Гавриленко подав скаргу, заявляючи, що це порушує його право на свободу вираження за ст. 10 Конвенції.

Чи можна вважати обмеження висловлювань Гавриленка виправданим відповідно до ст. 17 Конвенції? Як Конвенція захищає права від зловживання ними?

5. Група активістів використовувала свої виступи на публічних заходах для заперечення прав людини, проголошених у Конвенції, та закликала до насильства проти тих, хто дотримується інших переконань. Державні органи обмежили їхню діяльність, що активісти назвали порушенням права на свободу думки та вираження (ст. 9 і 10 Конвенції).

Чи є дії держави виправданими відповідно до ст. 17 Конвенції? Як положення про заборону зловживання правами впливають на реалізацію інших прав і свобод?

РОЗДІЛ 6. ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ І ЗАСТОСУ- ВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ В УКРАЇНІ

Виконання рішень ЄСПЛ: конвенційний механізм.

Національний механізм виконання рішень ЄСПЛ

Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ.

1

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT) за запитом: створи зображення, що символізує виконання Україною рішень ЄСПЛ

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) розкрити зміст ст. 46 Конвенції;
- 2) охарактеризувати роль Комітету Міністрів у виконанні рішень ЄСПЛ;
- 3) інтерпретувати норми Закону про виконання рішень ЄСПЛ;
- 4) охарактеризувати діяльність Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ.

Ключові терміни: виконання рішення ЄСПЛ; заходи загально-го характеру, заходи індивідуального характеру; справедлива сатисфакція; Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ.

Додаткові джерела до вивчення теми:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
2. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне право: пропедевтичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. №4. С. 17-21.
3. Кучук А.М. Європейський суд з прав людини як чинник удосконалення забезпечення людських прав в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 51-55

Рішення ЄСПЛ, рекомендовані для опрацювання:

1. Справа *Burmuch and Others* проти України, Application nos. 46852/13 et al., 12 October 2017, URL <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-178082>

2. Справа *Dorokhov and Others* проти України, Application nos. 52350/15 and 4 others, 5 October 2023, URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-227732>

3. Справа *Syrotenko and Others* проти України, Application no. 12345/16 and 11 others, 19 October 2023, URL <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-228159>

Методичні рекомендації

При вивченні цієї теми зверніть увагу на такі аспекти:

1. Розуміння правового підґрунтя виконання рішень ЄСПЛ в Україні

1. Міжнародні зобов'язання України:
 - Україна є учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ратифікація в 1997 році).
 - Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання державою-відповідачем згідно зі статтею 46 Конвенції.
2. Національне законодавство:
 - Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" (2006 р.).
 - Конституція України, зокрема стаття 9 (про визнання міжнародних договорів частиною національного законодавства).

2. Механізм виконання рішень ЄСПЛ

1. Зобов'язання держави:
 - Виплата справедливої сатисфакції (грошових компенсацій).
 - Вжиття індивідуальних заходів (відновлення прав заявника).
 - Вжиття загальних заходів (зміни в законодавстві, реформа інституцій тощо).
2. Роль Кабінету Міністрів України:
 - Організація виконання рішень ЄСПЛ через Уповноваженого у справах ЄСПЛ.
3. Контроль за виконанням:
 - Комітет Міністрів Ради Європи здійснює моніторинг виконання рішень ЄСПЛ.

3. Аналіз ключових проблем виконання рішень ЄСПЛ в Україні

1. Системні порушення:
 - Проблеми, які повторюються у значній кількості справ (перевищення строків судового розгляду, невиконання судових рішень).

2. Індивідуальні та загальні заходи:

- Недостатня імплементація загальних заходів, наприклад, законодавчих реформ.

3. Роль національних судів:

- Часто рішення ЄСПЛ не враховуються у процесі правозастосування через недостатню підготовку суддів або відсутність систематизованого підходу.

4. Застосування практики ЄСПЛ у правовій системі України

1. Роль практики ЄСПЛ як джерела права:

- Стаття 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ" визначає обов'язковість урахування практики Суду.

2. Національні суди та практика ЄСПЛ:

- Судді повинні тлумачити норми національного законодавства у світлі рішень ЄСПЛ (підхід *pro homine*).

- Урахування принципу субсидіарності, який визначає, що основна відповідальність за захист прав лежить на державі.

5. Сучасні виклики та перспективи

1. Політична воля: Недостатнє виконання рішень ЄСПЛ часто пов'язане із затягуванням реформ.

2. Адаптація суддів: Необхідність підвищення кваліфікації суддів і правників щодо релевантного використання практики ЄСПЛ.

3. Вплив війни: Справи, пов'язані з порушеннями людських прав під час збройного конфлікту, вимагають особливого підходу.

6.1. Виконання рішень ЄСПЛ: конвенційний механізм

Європейська конвенція з прав людини зобов'язує держави-учасниці забезпечувати виконання рішень Європейського суду з прав людини. Виконання рішень ЄСПЛ є важливим елементом ефективності захисту людських прав та забезпечення верховенства права.

Рішення Суду є обов'язковими лише для держави-відповідача у конкретній справі, але вони мають прецедентний характер і впливають на тлумачення та застосування Конвенції іншими державами.

Етапи виконання рішень ЄСПЛ

Визначення порушення:

- ЄСПЛ встановлює порушення ЄКПЛ, після чого держава повинна вжити заходів для усунення наслідків по-

Індивідуальні заходи:

- Забезпечення відновлення прав потерпілої особи.
- Серед таких заходів: виплата компенсації, відновлення на посаді, перегляд судових рішень, припинення переслідування тощо.

Загальні заходи:

- Внесення змін до національного законодавства чи практики, щоб уникнути аналогічних порушень у майбутньому.
- Сюди відноситься реформа судової системи, вдосконалення роботи правоохоронних органів, запровадження нових адміністративних механізмів.

Контроль за виконанням:

- **Комітет міністрів Ради Європи** здійснює нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ.
- Держава-відповідач подає звіти про вжиті заходи, а Комітет оцінює їхню ефективність.

Інструменти контролю Комітету Міністрів

Процедура нагляду:

- Комітет аналізує виконання як індивідуальних, так і загальних заходів.
- У разі недостатніх дій держава може отримати рекомендації чи вимоги щодо їхнього доопрацювання.

Посилений нагляд:

- Застосовується до справ, що мають особливу складність, викликають суспільний резонанс або в яких держава демонструє ухилення від виконання рішень.

Передача справи до ЄСПЛ (ст. 46(4)):

- Якщо держава не виконує рішення, Комітет міністрів може передати справу до Суду для визначення факту невиконання.

Проблеми виконання рішень ЄСПЛ

Затримки у виконанні:

- Значний час між ухваленням рішення і його виконанням є поширеною проблемою.
- Причини: бюрократія, недостатня політична воля, складність реформ.

Недостатня координація:

- Деякі держави не створюють ефективних механізмів внутрішнього контролю за виконанням рішень.

Опір змінам:

- Часто виконання загальних заходів вимагає реформ, що можуть бути політично непопулярними або зачіпати інтереси впливових груп.

Механізми підвищення ефективності виконання

Національні механізми виконання:

- У деяких державах створені спеціальні органи чи координатори, які відповідають за виконання рішень ЄСПЛ.

Збільшення прозорості:

- Опублікування рішень ЄСПЛ та моніторинг їх виконання громадськими організаціями сприяє підвищенню підзвітності держави.

• Репутаційні санкції:

- Відмова виконувати рішення може призвести до погіршення репутації держави.

Успіхи та виклики у виконанні рішень

Успіхи:

- Багато держав вносять суттєві зміни до законодавства та практики після рішень ЄСПЛ.

Приклад: Реформа системи прокуратури в Україні після рішень ЄСПЛ щодо порушень прав затриманих.

Виклики:

- Виконання рішень у країнах із системними проблемами, наприклад, корупцією, слабкою правовою системою, авторитарними режимами.

6.2. Національний механізм виконання рішень ЄСПЛ

Національний механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні базується на положеннях Закону № 3477-IV від 23 лютого 2006 року, який встановлює процедури виконання рішень ЄСПЛ та інтеграції його практики в українське законодавство.

Закон закріплює обов'язок України виконувати рішення ЄСПЛ, що є обов'язковим відповідно до ст. 46 ЄКПЛ. Він регулює механізм виконання рішень у справах проти України, визначає відповідальність державних органів та порядок вжиття індивідуальних і загальних заходів.

Мета цього Закону:

Забезпечення реалізації прав осіб, визначених у рішеннях ЄСПЛ.

Запобігання повторним порушенням прав, гарантованих Конвенцією.

Гармонізація національного законодавства із практикою ЄСПЛ.

Організаційна структура механізму виконання

1. Уповноважений орган: Міністерство юстиції України

Повноваження Мін'юсту:

Виступає координатором процесу виконання рішень.

Представляє Україну в ЄСПЛ.

Здійснює виплати за рішеннями Суду.

Подає інформацію до Комітету міністрів Ради Європи про виконання рішень.

2. Участь інших органів влади:

Кабінет Міністрів України: Забезпечує міжвідомчу координацію для виконання рішень.

Суди: Переглядають справи за виключними обставинами, якщо це передбачено (необхідно а змістом рішення) рішенням ЄСПЛ.

Парламент: Ухвалює законодавчі зміни, необхідні для виконання рішення

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: здійснює моніторинг (він повідомляється про набуття рішенням ЄСПЛ у справі проти України статусу остаточного)

Виконання рішень ЄСПЛ

1. Індивідуальні заходи

Направлені на відновлення порушених прав заявника. Включають:

- Виплату справедливої сатисфакції (компенсації).
- Вжиття заходів, необхідних для усунення наслідків порушення (наприклад, перегляд судових рішень).
- Фінансові аспекти:
Виплата компенсації здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України

2. Загальні заходи

Направлені на запобігання повторенню порушень:

- Внесення змін до законодавства.
- Зміна адміністративної практики.
- Реформа державних інститутів.
- Експертиза законопроектів.
- Забезпечення доступу до практики ЄСПЛ через переклади та публікації.

3. Контроль виконання:

Мін'юст подає звіти до Комітету міністрів Ради Європи, що оцінює ефективність виконання.

Механізми перегляду судових рішень

Закон передбачає можливість перегляду судових рішень, які стали підставою для порушення Конвенції:

Перегляд здійснюється за процедурою виключних обставин.

Заяви подаються до Верховного Суду або відповідного спеціалізованого суду.

Стаття 17. Застосування судами Конвенції та практики Суду

Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Національний механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні має чітку законодавчу базу та визначену структуру. Проте його ефективність залежить від політичної волі, інституційної спроможності та наявності фінансових ресурсів. Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" є важливим інструментом для забезпечення прав людини, але потребує подальшого вдосконалення для розв'язання системних проблем та підвищення оперативності виконання рішень.

6.3. Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ

Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ є ключовою фігурою у забезпеченні представництва інтересів України в Європейському суді з прав людини, а також у процесах виконання рішень Суду. Його діяльність регулюється положеннями вказаним вище Закону та іншими нормативними актами.

1. Підпорядкування

- Урядовий уповноважений працює у складі Міністерства юстиції України.

2. Основні повноваження

1. Представництво інтересів України:

- Представляє Україну у справах, що розглядаються ЄСПЛ.
- Готує меморандуми, відповіді та ін. на запити Суду.

2. Забезпечення виконання рішень ЄСПЛ

- Контролює виконання індивідуальних та загальних заходів, визначених у рішеннях Суду.
- Подає звіти до Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень.

3. Координація з державними органами

- Забезпечує взаємодію між державними органами та іншими суб'єктами для виконання рішень.

4. Розвиток національного законодавства

- Аналізує практику ЄСПЛ для її інтеграції в українське законодавство.

5. Взаємодія із заявниками

- Веде переговори з позивачем, за необхідності узгоджує на міжвідомчому рівні умови мирного врегулювання спору, укладає відповідно до законодавчих норм угоду про дружнє урегулювання.

Основні напрями діяльності

1. Представництво в ЄСПЛ

- Уповноважений забезпечує своєчасну та якісну підготовку документів, необхідних для захисту інтересів України у справах, що перебувають на розгляді.

- Співпрацює з різними інституціями в рамках ЄСПЛ.

2. Виконання рішень ЄСПЛ

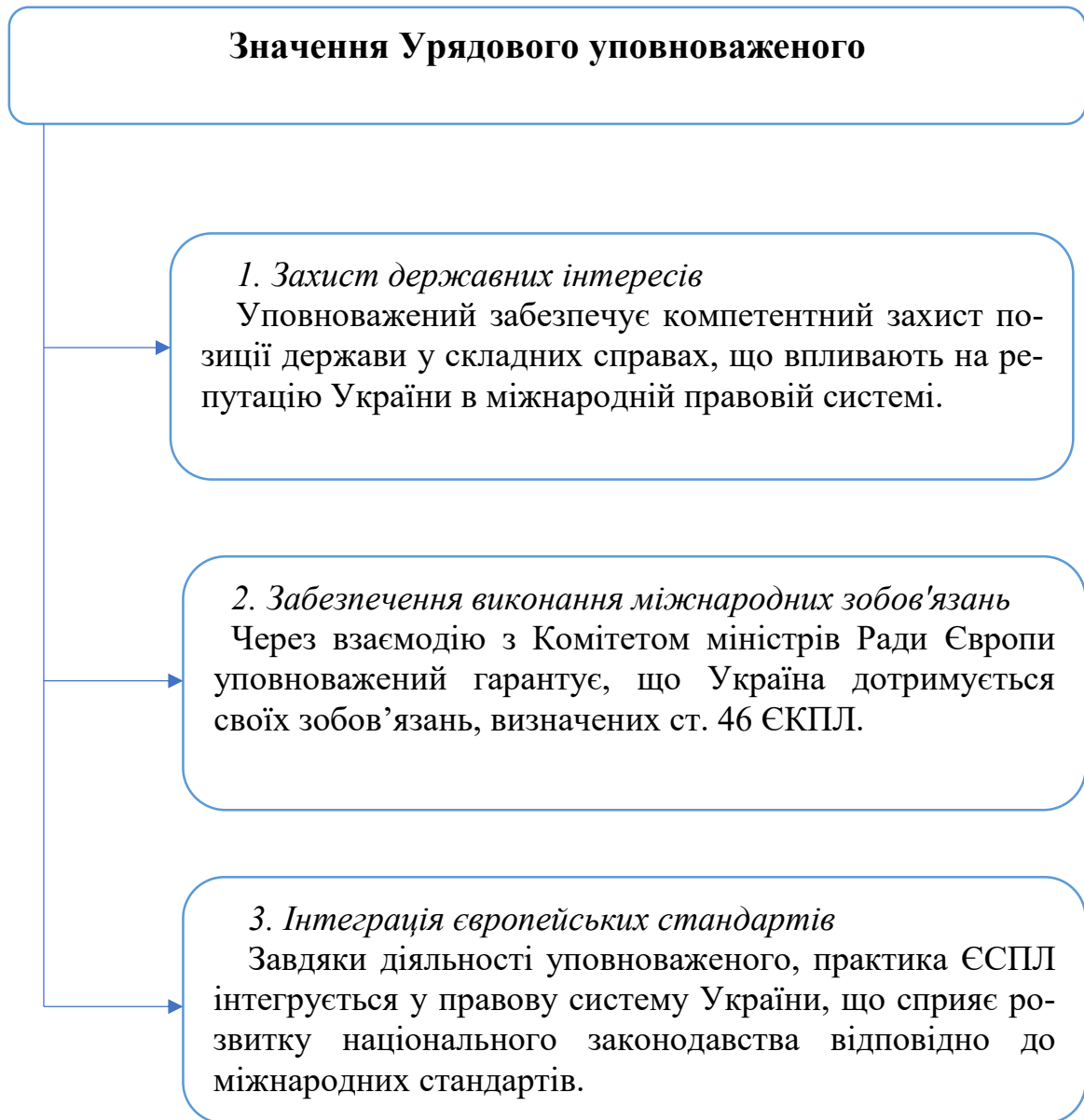
- Спільно з іншими органами державної влади організовує процес виконання рішень, які стосуються України.

- Готує «дорожні карти» для імплементації загальних заходів (наприклад, реформування законодавства, виправлення системних недоліків).

3. Застосування практики ЄСПЛ в Україні

- Розробляє аналітичні огляди практики ЄСПЛ, які спрямовуються до судів, органів влади та громадськості.

- Сприяє поширенню інформації про прецеденти Суду для забезпечення їхнього врахування в національній практиці.

Проблеми та виклики

1. Значна кількість справ проти України:

- Україна є однією з країн-лідерів за кількістю заяв до ЄСПЛ, що створює велике навантаження на інституційний механізм.

2. Системні проблеми:

- Багато справ стосуються системних порушень, таких як неналежне виконання судових рішень, катування, проблеми правосуддя.

3. Недостатня координація між органами влади:

- Відсутність ефективної співпраці між виконавчою, законодавчою та судовою гілками влади ускладнює виконання рішень ЄСПЛ.

Веб-сторінка щодо діяльності
Урядового уповноваженого у
справах ЄСПЛ

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Яка стаття Конвенції передбачає виконання рішення ЄСПЛ?
2. Яка роль Комітету Міністрів Ради Європи у виконанні рішень ЄСПЛ?
3. Назвіть інструменти контролю Комітету Міністрів Ради Європи щодо виконання рішень ЄСПЛ.
4. Які є проблеми виконання рішень ЄСПЛ?
5. Які механізми підвищення ефективності виконання рішень ЄСПЛ можна назвати?
6. Який законодавчий акт передбачає механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні?
7. Опишіть організаційну структуру механізму виконання рішень ЄСПЛ в Україні?
8. Назвіть заходи індивідуального характеру (щодо виконання рішення ЄСПЛ).
9. Назвіть заходи загального характеру (щодо виконання рішення ЄСПЛ).
10. Що передбачає ст. 17 Закону про виконання рішень ЄСПЛ?

Контрольні завдання

1. Європейський суд з прав людини ухвалив рішення проти України у справі, що стосується неналежного розслідування порушення права на життя (ст. 2 Конвенції). Україна виплатила компенсацію заявнику, але не внесла зміни до законодавства, яке спричинило проблему.

Чи можна вважати таке виконання рішення ЄСПЛ повним? Які заходи держава зобов'язана вжити для забезпечення виконання рішень Суду?

2. У справі "Петренко проти України" ЄСПЛ встановив порушення права на справедливий судовий розгляд через надмірну тривалість провадження. Хоча Петренку виплатили компенсацію, подібні проблеми продовжують існувати в судовій системі України.

Чи вважається рішення виконаним, якщо системні проблеми, виявлені Судом, не усунені? Яку роль відіграють загальні заходи у виконанні рішень ЄСПЛ?

3. ЄСПЛ ухвалив рішення, в якому зобов'язав Україну повернути заявнику майно, вилучене з порушенням права власності. Держава посиляється на складності в національному законодавстві, які перешкоджають поверненню майна.

Чи виправдовує відсутність відповідного законодавства невиконання рішення ЄСПЛ? Як має діяти держава, якщо виконання рішення вимагає змін у законодавстві?

4. Після рішення ЄСПЛ у справі щодо порушення прав учасників мирних зібрань Україна ухвалила новий закон про свободу мирних зібрань. Однак він містить положення, які можуть створювати нові обмеження для організації акцій.

Чи відповідають такі зміни вимогам виконання рішень ЄСПЛ? Як оцінити ефективність правових реформ у контексті виконання рішень Суду?

5. У зв'язку з невиконанням рішень ЄСПЛ Комітет Міністрів Ради Європи здійснює посилений контроль за низкою справ проти України. Це стосується рішень у справах, де виявлено системні проблеми, такі як неналежне виконання судових рішень.

Які наслідки для України можуть виникнути через посилений контроль Комітету Міністрів? Як держава може прискорити виконання системних рішень ЄСПЛ?

РОЗДІЛ 7. «ПЛОТНІ РІШЕННЯ» ЄСПЛ

Поняття «пілотних рішень».

Процедура прийняття «пілотних рішень».

«Пілотні рішення» проти України.

1

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT) за запитом: створи зображення, що символізує інститут пілотного рішення ЄСПЛ

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) розкрити зміст правила 61 Регламенту ЄСПЛ;
- 2) охарактеризувати процедуру прийняття пілотного рішення;
- 3) визначити пілотне рішення та назвати мінімум 2 ознаки, що відрізняють це рішення від інших рішень ЄСПЛ

Ключові терміни: квазіпілотне рішення; неналежні умови досудового тримання; пілотне рішення; системна проблема; тривалі невиконання судових рішень.

Додаткові джерела до вивчення теми:

1. Інформаційний бюлетень – Пілотні рішення. URL <https://rm.coe.int/factsheet-5-fs-pilot-judgments-uk/1680a22060>
2. Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини. URL <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2053/1/Goncharenko.pdf>
3. Блажівська Н. Є. Пілотні рішення Європейського суду з прав людини: поняття та процедура прийняття. URL <https://dspace.onua.edu.ua/items/11c22b95-cee0-44c5-8237-b91851efb866>
4. Сушко Є. Пілотні та квазіпілотні рішення Європейського суду з прав людини: забезпечення посиленого захисту прав людини. URL <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/10143/10146>

Рішення ЄСПЛ, рекомендовані для опрацювання:

1. Справа Yuriy Nikolayevich Ivanov проти України, Application no no. 40450/04, 15 October 2009, URL <https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp?i=001-95032>

2. Справа Sukachov проти України, Application no 14057/17, 30 January 2020, URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200448>

Методичні рекомендації

При вивченні цієї теми зверніть увагу на такі аспекти:

1. Визначення пілотних рішень

Пілотні рішення ЄСПЛ – це спеціальний механізм, запроваджений Судом для вирішення системних проблем, які спричиняють численні порушення прав людини. Основні ознаки:

- Наявність системної проблеми в національній правовій системі чи практиці.
- Застосування механізму з метою зменшення повторних скарг до Суду.
- Вимога до держави ухвалити загальні заходи для усунення порушень.

Ознайомтеся з нормативною базою:

- Правило 61 Регламенту ЄСПЛ.

2. Роль пілотних рішень у діяльності ЄСПЛ

1. Мета механізму:

- Оптимізація розгляду справ.
- Вирішення проблем, які породжують велику кількість однотипних скарг.

2. Особливості:

- Суд ідентифікує ключову проблему та її джерело.
- Виносить рішення з рекомендаціями щодо необхідних заходів (законодавчих, адміністративних тощо).
- Може зупиняти розгляд інших схожих справ до виконання державою загальних заходів.

3. Контроль за виконанням:

- Комітет Міністрів Ради Європи контролює імплементацію пілотного рішення.

3. Ключові пілотні рішення ЄСПЛ

Розгляньте приклади пілотних рішень, що мали значний вплив на держави:

1. *Broniowski v. Poland (2004):*

- Проблема: неможливість повернення майна, конфіскованого під час післявоєнного переселення.

- Вплив: Польща ухвалила нове законодавство для врегулювання прав на відшкодування.

2. *Hutten-Czapska v. Poland (2006):*

- Проблема: регулювання орендних відносин і обмеження прав власників.

- Вимога: реформування системи оренди.

3. *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine (2009):*

- Проблема: системне невиконання національних судових рішень.

4. *Sukachov v. Ukraine (2020):*

- Проблема: неналежні умови тримання під вартою в місцях позбавлення волі.

- Вимога: модернізація пенітенціарної системи.

4. Механізм винесення пілотного рішення

1. Ідентифікація системної проблеми:

- Суд встановлює, що порушення спричинені структурними вадами в законодавстві або практиці.

2. Визначення загальних заходів:

- Суд дає рекомендації державі щодо змін, необхідних для усунення проблеми.

3. Зупинення інших скарг:

- Розгляд схожих справ може бути призупинений до виконання державою рішення у пілотній справі.

5. Роль пілотних рішень для України

1. Типові проблеми:

- Невиконання рішень національних судів.

- Порушення умов тримання під вартою.

2. Вплив на реформу:

- Пілотні рішення стимулюють реформування правової системи та вдосконалення правозастосування.

3. Проблеми імплементації:

- Затягування процесу виконання рішень.
- Відсутність чітких механізмів виконання рекомендацій ЄСПЛ.

6. Переваги та виклики пілотного механізму

1. Переваги:

- Системне вирішення проблем.
- Зменшення навантаження на Суд.
- Прискорення правових реформ у державах-відповідачах.

2. Виклики:

- Нерішучість держав у проведенні реформ.
- Затримки у виконанні рішень через політичні чи економічні причини.
- Ризик, що зупинення розгляду інших справ може призводити до затягування правосуддя для заявників.

Механізм пілотних рішень ЄСПЛ є ключовим інструментом у вирішенні системних проблем, що викликають масові порушення людських прав. Його ефективне застосування залежить як від своєчасного виконання державами зобов'язань, так і від належного контролю міжнародними органами.

7.1. Поняття «пілотних рішень».

Європейський суд з прав людини зараз розглядає понад 60 тисяч справ. Велика частина з них – це так звані «повторювані справи». Це означає, що багато людей скаржаться на одну й ту саму проблему, пов'язану з порушенням їхніх прав на національному рівні. Щоб ефективніше вирішувати такі проблеми, суд розробив спеціальну процедуру – пілотні рішення. Суть цієї процедури полягає в тому, що суд обирає кілька схожих справ і розглядає їх як приклад для всієї групи подібних скарг. Метою такого розгляду є виявлення системних проблем у законодавстві або практиці держави

Пілотне рішення ЄСПЛ —

це спеціальний механізм, який Суд застосовує для вирішення системних чи структурних проблем, що спричиняють численні схожі скарги. Таке рішення спрямоване на усунення першопричини порушень прав людини шляхом ухвалення державою загальних заходів, необхідних для запобігання повторним порушенням.

Ознаки пілотного рішення

1. Системність проблеми

- Порухення людських прав є результатом структурних дефектів у законодавстві, адміністративній чи судовій практиці держави.

- Приклад: масові порушення через невиконання судових рішень, неналежні умови утримання під вартою.

2. Наявність численних однотипних скарг

- Суд фіксує значну кількість заяв, які мають спільну природу порушень.

- Пілотне рішення покликане усунути проблему, щоб запобігти надходженню нових подібних скарг.

3. Встановлення першопричини порушень

- У рішенні Суд аналізує не лише конкретний випадок, але й виявляє джерело проблеми (системну прогалину або недоліки).

- Приклад: у справі *Broniowski v. Poland* ЄСПЛ виявив, що проблема компенсації за майно переселенців була спричинена недосконалістю законодавства.

4. Загальні заходи для вирішення проблеми

- Суд не лише визнає порушення, але й надає державі рекомендації щодо змін у законодавстві чи адміністративній практиці для виправлення системної проблеми.

- Приклад: у справі *Ananyev and Others v. Russia* Суд вимагав реформування пенітенціарної системи для покращення умов утримання під вартою.

5. Зупинення розгляду схожих справ

- Після винесення пілотного рішення ЄСПЛ може зупинити розгляд інших однотипних справ до моменту виконання державою відповідних заходів.

- Це зменшує навантаження на Суд і стимулює державу до швидкого усунення проблеми.

6. Контроль за виконанням

- Комітет Міністрів Ради Європи здійснює нагляд за виконанням пілотного рішення. Держава зобов'язана регулярно звітувати про прогрес.

Характеристика ознак

1. Системність проблеми забезпечує фокусування Суду на вирішенні причин, а не лише наслідків порушень.

2. Численні скарги підкреслюють масштаби проблеми, що вимагає комплексного підходу.

3. Пошук першопричин дозволяє державі ефективніше вирішувати проблему через зміну практики або законодавства.

4. Загальні заходи створюють базу для довгострокового усунення системних порушень.

5. Зупинення розгляду справ знижує навантаження на Суд і стимулює державу до активних дій.

6. Контроль виконання гарантує, що рекомендації Суду не залишаться формальністю, а будуть реалізовані.

Пілотні рішення ЄСПЛ є інноваційним інструментом, який дозволяє не лише захищати права конкретних заявників, але й стимулює держави до реформ, необхідних для забезпечення прав людини. Однак їх ефективність залежить від політичної волі держав та спроможності втілювати рекомендації Суду

Суд може розпочати процедуру пілотного рішення, якщо факти, викладені в скарзі, вказують на:

наявність у державі-відповідачі структурних, системних проблем

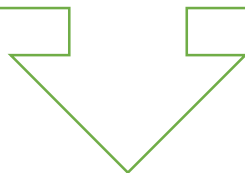

наявність у державі-відповідачі інших аналогічних дисфункцій, які є причиною або потенційною причиною подання аналогічних скарг

Крім справ, щодо яких було ініційовано процедуру пілотного рішення, існують також справи, які за своїм змістом та наслідками можуть бути кваліфіковані як квазіпілотні. До таких справ належить, зокрема, справа "Зеленчук і Цицюра проти України". Хоча формально ця справа не була визначена як пілотна, проте в рішенні ЄСПЛ було констатовано наявність системної проблеми та необхідність її вирішення. Незважаючи на відсутність конкретних строків виконання, ЄСПЛ зазначив про можливість застосування в майбутньому механізму присудження державі сатисфакції у разі невиконання нею своїх зобов'язань.

7.2. Процедура прийняття «пілотних рішень».

Перед ініціюванням процедури «пілотного рішення» ЄСПЛ повинен звернутися до сторін з метою отримання їхньої позиції щодо доцільності застосування цього механізму. Такий підхід є важливим для забезпечення прозорості, об'єктивності та ефективності процесу.

Ініціатором процедури пілотної ухвали може бути як сам суд, так і одна із сторін процесу або обидві одночасно.

1. Визначення системної проблеми

Перший крок у процедурі пілотного рішення – це встановлення, чи має конкретна справа підґрунтя у системній проблемі або структурній дисфункції держави-відповідача. Суду необхідно:

- встановити масштаби проблеми: оцінити, чи є скарга типовою для значної кількості заявників, чи це поодинокий випадок;
- переконатися в існуванні системної дисфункції: виявити, чи проблема пов'язана із законодавством, адміністративною практикою чи іншими аспектами державного управління.

У цьому контексті отримання думок сторін дає змогу Суду:

- Підтвердити об'єктивність своїх висновків.
- Уникнути поспішного висновку про системний характер проблеми.

2. Повага до принципу змагальності

ЄСПЛ діє відповідно до принципу змагальності, який гарантує, що кожна зі сторін має можливість представити свою позицію та спростувати аргументи опонента.

Запитуючи думки сторін, Суд:

- державу-відповідача: отримує інформацію про те, чи визнає держава системну проблему, і, якщо визнає, чи планує вжити відповідних заходів для її вирішення.

- заявника: переконується, чи обґрунтовує заявник системний характер своєї скарги, а також оцінює її прийнятність для процедури пілотного рішення.

3. Забезпечення справедливості процесу

Отримання позиції сторін перед ініціюванням пілотного рішення допомагає уникнути:

- ризику необґрунтованого рішення: Суд має переконатися, що системна проблема дійсно існує і впливає на багатьох осіб, а не є одиничним випадком.

- дискредитації держави-відповідача: якщо системна проблема не підтверджується, оголошення пілотного рішення може негативно вплинути на репутацію держави на міжнародному рівні.

4. Підвищення ефективності виконання рішень

Держава-відповідач, яка погоджується з системним характером проблеми, зазвичай виявляє більшу готовність співпрацювати з ЄСПЛ та Комітетом міністрів Ради Європи для її вирішення. Запит думок сторін дозволяє:

- оцінити готовність держави до співпраці: якщо держава вважає, що системна проблема існує, вона може запропонувати план заходів ще до винесення пілотного рішення.

- уникнути опору з боку держави: включення держави в процес обговорення дозволяє підготувати її до виконання рішення, зменшуючи ризик його ігнорування.

5. Оцінка прийнятності скарги для пілотного рішення

Суд має переконатися, що конкретна скарга відповідає критеріям для розгляду в межах пілотного рішення. Це включає:

- Чи відображає ця справа типову ситуацію, спричинену системною проблемою?

- Чи можна усунути проблему загальними заходами, застосованими до всієї групи осіб, які постраждали?

Думки сторін допомагають Суду визначити, чи є конкретна справа найкращим «кандидатом» для ініціювання процедури.

6. Врахування специфіки держави-відповідача

Держави-члени Ради Європи мають різні правові системи, соціальні умови та політичні реалії. Запитуючи думки сторін, Суд отримує:

- Деталі про контекст, у якому виникла проблема.

- Розуміння можливостей держави щодо швидкого вирішення системної дисфункції.

Залучення сторін до обговорення доцільності застосування пілотного рішення є критично важливим кроком для забезпечення ефективності та справедливості процедури. Це дозволяє Суду прийняти обґрунтоване рішення, підтвердити наявність системної проблеми, врахувати специфіку конкретної держави та сприяти ефективному виконанню майбутнього рішення.

Відповідно до правила 41 Регламенту Суду, справи, щодо яких застосовується процедура пілотного рішення, розглядаються в першу чергу.

7.3. «Пілотні рішення» проти України

Справа Yuriy Nikolayevich Ivanov проти України

Структурна проблема:

Постійна практика Європейського суду, яка склалася з 2004 року на підставі понад 300 рішень, свідчить про те, що Україна систематично не виконує свої зобов'язання щодо виплати компенсацій, призначених судом. У даній справі ветеран звернувся до Суду зі скаргою на тривале невиконання державою судових рішень, що стосуються виплати заборгованої йому пенсії.

Заходи, яких вимагав Суд:

Суд вимагав, щоб Україна протягом року розробила механізм, який би дозволяв людям, яким не виплатили гроші за рішенням суду, отримати компенсацію

Наступні заходи:

У 2012 році Європейський суд призупинив розгляд великої кількості справ про невиконання судових рішень в Україні. Пізніше він вирішив відновити ці справи, оскільки Україна так і не вирішила цю проблему.

Справа Sukachov проти України

Структурна проблема:

Системна проблема неналежних умов тримання під вартою, яка була виявлена Європейським судом ще у 2005 році, є наслідком недоліків національного законодавства та практики його застосування.

Заходи, яких вимагав Суд:

Суд наказав Україні створити механізм, який би дозволяв уникнути неналежних умов у в'язницях і компенсувати людям за страждання. Цей механізм мав бути розроблений протягом 18 місяців.

Наступні заходи:

Суд вирішив не відкладати розгляд подібних справ.

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Що таке пілотне рішення ЄСПЛ?
2. Як Ви розумієте термін квазіпілотне рішення ЄСПЛ?
3. Назвіть умови, за яких розгляд справи відбувається за процедурою пілотного рішення.
4. Охарактеризуйте процедуру прийняття пілотного рішення.
5. Які ознаки властиві пілотному рішенню?
6. Які пілотні рішення щодо України Ви знаєте?
7. Яке рішення стало першим в історії ЄСПЛ як пілотне рішення?
8. Які структурні проблеми виявлені в національній системі права у справі Yuriy Nikolayevich Ivanov проти України.
9. Які структурні проблеми виявлені в національній системі права у справі Sukachov проти України.
10. Назвіть квазіпілотне рішення у справі щодо України.

Контрольні завдання

1. У справі " Yuriy Nikolayevich Ivanov проти України" ЄСПЛ визнав системну проблему щодо неналежного виконання судових рішень на національному рівні та виніс пілотне рішення, зобов'язавши Україну запровадити механізм для вирішення цієї проблеми. Проте за більш як десять років після рішення ефективного механізму так і не створено.

Чи може ЄСПЛ вжити додаткових заходів у разі невиконання пілотного рішення державою? Які обов'язки покладаються на державу у контексті пілотного рішення?

2. ЄСПЛ ухвалив пілотне рішення у справі, яка стосувалася неналежних умов тримання під вартою в Україні, визнавши, що проблема має системний характер. Водночас Суд призупинив розгляд подібних справ на певний час, щоб дати Україні можливість виправити ситуацію.

Якими є правові наслідки для держави у разі недотримання строків, встановлених ЄСПЛ у пілотному рішенні? Як така процедура впливає на права інших заявників?

3. У справі "Міланюк проти X" ЄСПЛ встановив, що системною проблемою є дискримінація певних груп населення у доступі до соціальних виплат. Суд виніс пілотне рішення, вимагаючи від держави змінити відповідне законодавство. Проте держава обмежилася виплатою компенсацій окремим заявникам, не вживаючи жодних загальних заходів.

Чи відповідають такі дії держави вимогам пілотного рішення? Як визначити межу між індивідуальними та загальними заходами у виконанні таких рішень?

4. ЄСПЛ у пілотному рішенні щодо країни Y встановив, що системна проблема у сфері охорони здоров'я призводить до порушення ст. 3 Конвенції (заборона катувань). Суд зобов'язав державу реформувати систему медичної допомоги в установах виконання покарань. Через кілька років моніторингова місія Ради Європи повідомила, що проблема залишається невирішеною.

Чи може держава вважатися такою, що виконала пілотне рішення, якщо не усунула системну проблему? Які можливі наслідки для держави у разі невиконання такого рішення?

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

В

виконання рішення ЄСПЛ 153
виконання судового рішення 52
військова служба 26
вільні вибори 97, 100
власність 89

Г

гомофобія 146
горизонтальний аспект 95

Д

довічне позбавлення волі 28
доступ до суду 49

Е

екологія 56

З

законність 93
застосування наручників 26
заходи загального характеру 160
заходи індивідуального характеру 160
зловживання правами 131, 137

К

катування 17, 22
квазіпілотне рішення 177
контрдемонстрація 87
кримінальне правопорушення 115

М

медичні процедури 26
мирне зібрання 81, 83, 88
мінімальний рівень жорстокості 20

Н

нелюдське поводження 17, 23

неналежні умови досудового тримання 172, 183

О

обґрунтована підозра 35

П

підневільний стан 108, 111

пілотне рішення 174, 175

поводження, що принижує людську гідність 17, 24

позитивні обов'язки держави 11, 13, 14, 18, 33, 87, 112

покарання 116

право 115

право ЄС 96

право на житло 53, 60

право на життя 11

право на конфіденційність кореспонденції 53, 62

право на повагу до приватного життя 53, 55

право на повагу до сімейного життя 53, 58

приватність 53

примусова праця 108, 111

примусове годування 27

пропорційність 94

публічний розгляд справи 50

Р

рабство 108, 110

розумний строк 36, 51

С

свобода вираження поглядів 69, 71, 73

свобода від катувань;

свобода віросповідання 64, 66

свобода та особиста недоторканність 29

системна проблема 175, 176, 177

смертна кара 16

справедлива сатисфакція 160

справедливий суд 46

Т

тероризм 141

торгівля людьми 110

тривале невиконання судових рішень 172, 182

тягар доведення 25

У

Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ 162

Ц

цінності 140, 141

Ш

шлюб 118, 121

Навчальне видання

**ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.
ЧАСТИНА 2.**

Навчально-методичний посібник

*Кучук Андрій Миколайович
Легка Оксана Володимирівна*

Редактор, оригінал-макет – *А.М. Кучук*

Підписано до друку 15.01.2025. Формат 60×84 1/16. Папір офсетний
Умовн. друк. арк. 4,88. Обл. вид. арк. 1,27. Зам. № 1983.
Наклад 100 прим.

Видавець «ФОП Середняк Т.К.», 49000, Дніпро, 18, а/с 1212
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видав-
ців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4379
від 02.08.2012.

Ідентифікатор видавця в системі ISBN 8010
49000, Дніпро, 18, а/с 1212
тел. (096)-308-00-38, (056)-798-04-00
E-mail: 7980400@gmail.com

Віддруковано на базі поліграфічно-видавничого центру «Арбуз»
49000, Дніпро, 18, а/с 1212
тел. (066)-55-312-55, (056)-798-22-47
E-mail: arbuz.in.ua@gmail.com
www.arbuz.in.ua